

zarez

DVOTJEDNIK ZA KULTURNA
I DRUŠTVENA ZBIVANJA

Zagreb, 15. listopada 2009., godište XI, broj 267

RAZGOVOR: MARKO STRPIĆ

PROZA: CECIL HELMAN

TEMAT: BERLINSKI ZID I RASPAD JUGOSLAVIJE

12 kn (HR), 2,5 km (BIH), €1,6 (SLO)

INFO

Jelena Ostojić 2, 47

DRUŠTVO

Šta kaže Hollywood?
Andrej Nikolaidis 3Razgovor sa Žarkom Koraćem
i Filipom Davidom
Omer Karabeg 4-5

KOLUMNA

Tranzicijska dispozicija
Nenad Perković 6Ekonomska uspješnost, blagostanje
i održivost
Biserka Cvjetičanin 7Kapetan Koma preporučuje
Zoran Roško 13Kako je to bilo biti
Neven Jovanović 46

ANARHO SCENA

Razgovor s Markom Strpićem
Suzana Marjanić 8-9SOCIJALNA I KULTURNA
ANTROPOLOGIJADarwinova najdraža životinja
Snježana Husić 10-11

ESEJ

Ljubav za početnike
Srećko Horvat 12-13Nostalgija za (ne)doživljenim
Jaroslav Pecnik 18

VIZUALNA KULTURA

Latentno poetično
Marko Golub 14-15Grad na rijeci i rijeka u gradu (2)
Saša Šimpraga 16-17TEMA BROJA: Berlinski zid i
raspad Jugoslavije

Priredila Katarina Luketić

Zidovi Vladimir Aresnijić 19

Sve je počelo u Srbiji?

Ivan Čolović 20-22

Od Berlina do Sarajeva
Ugo Vlasić 23-24Za tango je potrebno dvoje
Ildiko Erdei 25-27Povratak otpisanih
Mitja Velikonja 28

KAZALIŠTE

Skromni prijedlog, kazališna verzija
Nataša Govedić 29Cinizam nemoćnih
Suzana Marjanić 30-31

PROZA

Vijesti iz nevremena
Ante Armanini 32-33Druga strana sna
Cecil Helman 34-35

GLAZBA

Onkraj svih kategorizacija
Trpimir Matasović 36Uredno posloženo i uhu ugodno
Trpimir Matasović 36

KNJIGE

Bildungsroman jedne znanstvenice
Snežana Ilić 37Antimodernistički monoliti
Dario Grčić 38Putovanje ludom radovanje
Višnja Pentić 39Disqueeretni šarm buržoazije
Srdan Sandić 40Hermetično, morbidno, šarmantno
Bojan Krištofić 41

SKUPOVI

Nova pravila igre za "stare režime"
mišljenja i djelovanja
Slavica Jakobović Fribec 42

STRIP

Zlatousti
PelhamOrdini project 42

POEZIJA

Neuništive čeljusti mehaničkog zla
Dušan Đurović 43

NATJEČAJ

Gospon Obasjani
Irena Delišimunović 44Mrzim početak tjedna
Martina Kušljić 44**Moje, tvoje,
naše ipak bez
Badioua**

Moje, tvoje, naše je interdisciplinarni festival posvećen temama od društvenog značaja u sklopu kojeg se do sad tematiziralo vlasništvo, tranziciju i konzumerizam, a ove godine bavit će se pitanjem solidarnosti. Četvrto izdanje manifestacije održat će se od 15. do 18. listopada, kao i do sad, u Rijeci. Kako je i naznačeno karakterom festivala, na njemu će se okupiti učesnici različitih profila, teoretičari, umjetnici i aktivisti koji se bave zadanom temom. Raznolikost pristupa, kako kažu sudionici, vodi zanimljivim uvidima i pronalasku zabačenih detalja koji značenjem obogaćuju naše poznavanje fenomena. Program tako problematizira pojam i raznolika značenja solidarnosti kroz konferenciju, predavanja, okrugle stolove, izložbu, filmski program, kazališnu predstavu, igranja strateške igre, razgovore o knjigama i radionice. Međutim, najavljen predavanje Alaina Badioua moralo se otkazati zbog njegove bolesti. Osim

ovog, Alan Badiou morao je otkazati i cijelu najavljenju turneju koja je uključivala i Beograd, Novi Sad i Ljubljano. Tim povodom obratio se pismom u kojem izražava svoje najdublje žaljenje i ispriku zbog svog nedolaska. Tako se ipak izjalovio ovaj dugo najavljivani i očekivani posjet. Glede ostatka programa treba podsjetiti da su organizatori najavili izvedbu predstave Anti Edip: anarhija i shizofonija Tanje Vrvilo i Damira Bartola Indoša, koja je imala svoju premijeru u Teatru ITD 9. listopada, izložbu Pravo na grad i What is Democracy? austrijskog umjetnika Olivera Resslera. U sklopu festivala održat će se i radionica izrade protestnog materijala koju vode kolektivi Škart iz Beograda i Cactus iz Londona. Radionica će se baviti analizom i vizualizacijom riječi solidarnost. Sudionici će prema vlastitom izboru odlučiti žele li raditi lokalnu ili možda međunarodnu kampanju. Kada idejna rješenja budu do kraja osmišljena, otiskivat će se na velikim formatima tehnikom sitotiska, a svjetlo dana ugledat će na ulicama Rijeke, a možda i šire.

**Festival
dokumentarnog
filma u Jihlavi**

Međunarodni festival dokumentarnog filma u Jihlavi održava se od 27. listopada do 1. studenog, a program se sastoji od četiri natjecateljske kategorije: Opus Bonum koji je posvećen dokumentarnim filmovima inovativnih tema i visoke estetske kvalitete, Between the Seas predstavlja visoko kvalitetne filmove iz zemalja Centralne i Istočne Europe, Czech Joy pregled je najnovijih čeških ostvarenja, a Fascinations u fokus stavlja marginalne ili pak hibridne forme dokumentarnih filmova i eksperimentalnih dokumentaraca. Osim glavnog programa organiziran je i East European Forum, na kojem će se 31. listopada i 1. studenog okupiti istočnoeuropski dokumentaristi i producenti velikih europskih televizijskih kuća. Deveti po redu East European Forum najveće je okupljanje autora, producenta, distributera i financijera dokumentarnih filmova u istočnoeuropskoj regiji. Od ove godine uvedena je i nova nagrada Silver Eye za najbolji centralni i istočnoeuropski film predstavljen na sajmu. Nagrada će biti dodijeljena u tri kategorije, za dokumentarne filmove kratkog, srednjeg i dugometra, a nagrađeni će osvojiti novčani iznos od 1500 eura. Nagrade pobjednicima, koje će odabrati međunarodni žiri filmskih stručnjaka, bit će uručene na zatvaranju festivala 31. listopada.

Device art

Device art, trijenalna međunarodna izložba koja se bavi umjetnošću naprava i robotikom, održat će se u Dvorani Jedinstvo, Galeriji Nano, Klubu Močvara te Konferencijskoj dvorani Zagrebačkog centra za nezavisnu kulturu i mlade u razdoblju od 20. do 27. listopada. Termin *device art* označava umjetničku produkciju utemeljenu na dovitljivoj upotrebi novih i zastarjelih tehnologija, a uključuje mehanizme bazirane na analognoj ili digitalnoj tehnologiji, te projekte

s obilježjem interaktivnosti. Udruga Kontejner započela je s ovim projektom 2004. godine sa svrhom poticanja, mapiranja i kontekstualiziranja produkcije umjetnosti u sprezi s tehnologijama na području Hrvatske i internacionalno. *Device art* je osmišljen kao komparativna izložba. Prvo izdanje 2004. godine obuhvatilo je radove domaćih umjetnika i onih iz najbliže razvijene novotehnološke scene – slovenske. Godine 2006. uz hrvatske i slovenske umjetnike predstavljena je i kalifornijska scena. Ove godine gosti izložbe su japanski predstavnici Device arta. Glazbeno-umjetnička robotička skupina održat će svoj eksperimentalni *elektro punk noise* eksperiment u sklopu festivala u klubu Močvara. Već spomenuta *nonsense* filozofija ključan je element rada, ove u Japanu iznimno popularne grupe. Maywa Denki je umjetnička jedinica pod vodstvom Novmichija Tose i djeluje na način komercijalne tvrtke. Tosa ovdje koristi *mitate* kako bi pretvorio svoju umjetničku jedinicu u malenu tvrtku pod vodstvom CEO-a (tj. umjetnika), koji izmišlja čudne proizvode jedan za drugim kako bi preživio u industriji kojom upravljaju mega-tvrtke. Čineći to, on omogućuje da njegovi radovi i performansi poprime više slojeva značenja. Jedinostveni stil skupine Maywa Denki obilježava i poseban pristup svakom njezinom komadu koje naziva proizvodom, a performanse uživo predstavljanjem proizvoda. Na koncertima osim glazbala moći će se vidjeti robote po imenu *Punch-kun*, *Renda-chan* i *Seamoons*, sporedne likove kao što su *Sava-O* i *Poodles*, kao i komične ljude poput računovode *Wono-sana*, *Radnika* i *Jenkija* (japanske omladinske bande) koji pripadaju skupini Maywa Denki.

Dizajn dekade

Izložba suvremenog dizajna u Bosni i Hercegovini otvara se 16. listopada u 19 sati u galeriji ULUPUH. Na izložbi će biti predstavljeni radovi iz područja grafičkog dizajna, produkt dizajna i interijera bosansko-hercegovačkih autora nastali u proteklih desetak godina, a riječ je o projektu Udruženja likovnih umjetnika primijenjenih umjetnosti i dizajnera Bosne i Hercegovine (ULUPUBIH) kojim se obilježava 50 godina

nastanka i rada Udruženja. Bit će predstavljeni radovi autora i pojava na bosanskohercegovačkoj dizajnerskoj sceni u posljednjem desetljeću. Specifičnost društvenog ambijenta, izmijenjen društveni kontekst i proces tranzicije iz jednog političkog i ekonomskog sistema u drugi, kao i različita oblikovna iskustva, spoznaje i zahtjevi nude različite rezultate koji se ne mogu podvesti pod jedan zajednički nazivnik, niti iskazati

jedinstvenom oblikovnom filozofijom. U tom smislu izložba nudi različite oblikovne prakse koje nisu uvjetovane samo generacijskim razlikama, već i načinom obrazovanja i različitim vrijednosnim sistemima. Pluralizam pogleda i oblikovnih praksi specifičnost je dizajnerskog prostora Bosne i Hercegovine. Izložba predstavlja izbor najznačajnijih radova iz različitih područja dizajna i njihove autore koji su svoju potvrdu našli na lokalnoj i na međunarodnoj dizajnerskoj sceni.

Hram u Prstenu

Do 13. studenog u galeriji Prsten u Hrvatskom Društvu Likovnih umjetnika otvorena je međunarodna multidisciplinarna izložba o ezoterijskim uvidima unutar suvremene umjetničke produkcije. Izložba *Hram* će u hramu umjetnosti pažnju javnosti usmjeriti na netrendovsko, ali zato uvijek prisutno zanimanje umjetnika za duhovnu stranu stvarnosti i izražavanje njezinih mističnih, magičnih, onostranih i oniričkih razina. Izložba ne namjerava podilaziti popularnoj ideji o produhovljenosti umjetničkog stvaralaštva niti se zasnivati na bizarnim artefaktima, nastavak na stranici 47 —

ŠTA KAŽE HOLLYWOOD?

NASTAVAK TEKSTA IZ PROŠLOG BROJA O SLUMOVIMA I NJIHOVIM STANOVNICIMA KAO NOVOM POTENCIJALNOM REVOLUCIONARNOM SUBJEKTU

ANDREJ NIKOLAIDIS

Čemu latinski u ova oskudna vremena? Jezik ovoga svijeta je engleski, i na njemu se, kako je odlično primijetio Srećko Horvat, Homo sacer kaže – *Homo sucker*. Yes: čovjek koji ga je ispušio. Sa druge strane... Današnja ljevica Lacanu duguje koliko i Marxu, a preko Lacana duguje i – Freudu. Današnji mislilac nalik je čovjeku koji početkom 20. vijeka, u atmosferi moguće najvećeg *brainstorminga* koji je svijet vidio, u kafeu slavnog bečkog hotela promišlja kraj imperija. Puna raskoš propasti vidljiva je tek iz pune udobnosti onoga čega se propast zamišlja. Našeg ćemo mislioca za ovu priliku nazvati – Homo Sacher. Nakon uvodnog dijela, gdje je u najkraćem i nedostatno, ukratko prepričano *Šta kažu Benjamin i Žižek*, prelazimo na dio koji se zove: *Šta kaže Hollywood?*

HOMO SUCKER GLOBALNOG KAPITALIZMA Kako je Hollywood re-agovao na (za sada tek mišljeni) revolucionarni potencijal slumova? Tako što je slumove pokušao integrisati. U što? Naravno, stanovnici slumova neće biti integrisani u pravni, a još manje obrazovni ili socijalni sistem. Stanovnik sluma ni nakon intervencije Hollywooda neće prestati biti Homo sucker globalnog kapitalizma. Umjesto toga, on će biti integrisan u imperij zapadnjačke mašte. Najočigledniji primjer je Boyleov *Milijunaš s ulice*. Plakati su ovaj film najavljivali kao “the feel-good film of the decade”. Film govori o patnom životu dječaka iz sluma koji na koncu dočeka sreću.

U biti, *Milijunaš s ulice* je slum-Oliver Twist. Ali Oliver Twist više nije feel-good, zato što pristojnog posjetitelja bioskopa ne interesuju nedaće bijele djece: on želi da vidi sreću u nesreći Drugoga. (Ali siromašna bijela djeca zapadnjaku jesu nepriznato Drugo. Kao što white trashi, uprkos svom idiotskom rasizmu, nemaju druge braće osim smeđe i crne, koja žive

— SLUMOVI SU REALNI KLASNI ZLOČIN NAD LJUDIMA. Distrikt 9 TAJ REALNI ZLOČIN KORISTI DA BI ISPRIČAO PRIČU O FIKTIVNOM ZLOČINU LJUDI NAD VANZEMALJCIMA, MASKIRAJUĆI KLASNI ZLOČIN U ZLOČIN NETOLERANCIJE - ZLOČIN RASIZMA, ODNOSNO vrstaIZMA —

u slumovima Periferije: jer njihovi *trailer parkovi* nisu drugo nego unutrašnji slumovi Centra. Jer i white trashi i stanovnici slumova nisu drugo nego ljudi bačeni na otpad civilizacije. Utopistički: zato što ovo nije očigledno, zato što klasna *istost* ostaje nevidljiva i nepriznata, zato istinska politička promjena ostaje nedostižna).

Pristojni posjetitelj bioskopa, pristojno obučen i opremljen pristojnom količinom osjećaja krivice zbog stanja u svijetu – neće on učiniti ništa da to promijeni, ali će prijateljima srdačno preporučiti filmove koji govore o tome: jer njegov je život pun bezbrojnih *a must have* i *a must see*, ali svaki *must do* on doživljava kao neprihvatljivo ugrožavanje *svoje* individualnosti i pritisak na *svoju* slobodu – želi da vidi sreću djece koja su napravila njegove patike. Boyleov film doista jeste feel-good jer čini da se zapadnjak dobro osjeća uprkos tome što njegov sistem eksploatiše djecu Trećeg svijeta – jer ta djeca, uprkos svemu, mogu doživjeti sreću. Dobro, ona nemaju majku, jer je ubijena u vjerskim sukobima. Dobro, njih zlostavlja policija. Dobro, ona nemaju obrazovanje. Ali dječak je uprkos tome znao odgovore na sva pitanja koja mu je voditelj kviza postavio, jer ga je život na ulici naučio onome što bi inače naučio u školi (Boyle nam tokom čitavog filma prikazuje proces “sticanja znanja” u slumovima – na um mi pada parafraza idiotske sentence koja je bila popularna u bivšoj Jugoslaviji: “Kafane – pardon: slumovi – su naši univerziteti”). Ali dječak je, na koncu, ipak stigao do ljubavi i sreće, koji su, eto, mogući i u slumu.

DISTRIKT 9 Jesu li nekoga začudile vijesti da su djeca koja su glumila u filmu, čim su se nakon dodjele Oscara vratila u svoj slum, doživjela nove nesreće i torturu? Kada su se djeca sa crvenih sagova imperija mašte vratili u blato svog rodnog nusprodukta Imperija, tamo su ih čekali samo *krv, znoj i suze* – trojstvo koje je Churchill svojevremeno obećao Englezima u zoru njemačkih osvajanja. Ali nije li istorija puna krvi, znoja i suza žrtava engleskih osvajanja? Život djece-glumaca iz sluma nakon Boyleovog filma nije feel-good priča. Ali ta priča, ionako, više nikoga ne interesuje. Film *Distrikt 9* Neilla Blomkampa pravi je test za gledateljevu naklonost Drugome i njegovu liberalnu toleranciju. *Distrikt 9* od nas traži da suosjećamo sa stradanjem ne druge klase, druge kulture

ili druge rase, već – druge vrste sa druge planete. E, to se zove Drugost.

U Blomkampovom filmu vanzemaljci su zatvoreni u ogromnom slumu nakon što je njihov brod stigao ne zemlju i tu (sic!) ostao bez goriva. Slum je smješten na teritoriji Južne Afrike. Ali *Distrikt 9* ne treba tumačiti kao alegoriju: pričajući nam o netrpeljivosti ljudi prema vanzemalcima, reditelj nam ne priča o rasnoj netrpeljivosti i rasističkoj prošlosti Južne Afrike. Bez obzira na vjeru, rasu i socijalni status, ljudi su u *Distrikt 9* netolerantni prema vanzemalcima. Zlostavljač nije ideologija ili politički projekat, nego vrsta – čovjek kao takav. *Distrikt 9* je kritika stava da su granice moje tolerancije granice moje planete. Današnji čovjek razvio je toleranciju za Drugo – njegova se tolerancija prostire i na životinjski svijet. Ali to je još uvijek ovaj, naš svijet. Šta ćemo sa onima koji nisu sa tog svijeta, a koji se tu ipak nadu, čak i bez svoje volje? Stoga *Distrikt 9* nije ni kritika ideologije ni kritika kapitalizma – on je kritika humaniteta. Blomkamp saopštava da humanost koja se odnosi na humanitet nije potpuna. *Sve što je ljudsko nije mi strano* nije dovoljno – *Distrikt 9* apeluje na naš moral i upozorava da bismo morali usvojiti stav da, *takođe, ništa neljudsko nije mi strano*.

Glavni lik u filmu ipak je čovjek. On je izložen djelovanju vanzemaljske supstance, uslijed čega se i sam počinje pretvarati u vanzemaljca. Od tog trenutka, *Distrikt 9* postaje *politički korektni Cronenberg*. Naš junak vanzemaljce počinje razumjeti tek kada shvati da postaje jedan od njih. Kao i u Cronenbergovoj *Muhi*, čovjek koji se transformiše ima ženu koju voli. Njegova transformacija je veliko iskušenje njihovoj ljubavi. Kod Cronenberga, ljubavnica ubija transformisanog ljubavnika i izbiri se za pravo da abortira njegovo dijete. U *Muhi*, humanitet će po svaku cijenu, u nasilnom činu koji nije *protiv*, nego *iz* ljubavi, biti očuvan. U *Distrikt 9*, transformisani čovjek ostaje u slumu, žena koju voli i koja ga voli ostaje u ljudskom svijetu. U spektakularno-komično-patetičnom finalu, on njoj šalje cvijeće koje je načinio od otpada iz sluma. Primijetimo ovdje da reditelj ne slijedi do kraja vlastitu “agendu tolerancije”. Ni transformisani niti njegova žena ne prihvataju transformaciju – i jedno i drugo čekaju čudo koje je najavljeno na kraju filma, čudo koje će transformisanoga ponovo učiniti čovjekom. Sad: ako su ljudi tako temeljiti negativci kako su u filmu prikazani, čemu se truditi da se ponovo stekne prezrenja vrijedni humani status? Film potencira moralnu superiornost žrtve (vanzemaljaca). Zašto onda glavni lik,

kada mu se posreći da i sam postane dio moralno superiorne vrste, da i sam postane žrtva, nema preča posla nego da čeka da ponovo postane pripadnik vrste koju autor filma nemilosrdno kritikuje? Ako nas film poziva na toleranciju prema vanzemalcima, ne bi li dosljedan kraj bio da se ljubavnik i ljubavnica sretnu u slumu i strastveno se zagrlje: da ga ona prihvati iako je vanzemaljca? Ne bi li tek to bila istinska pobjeda tolerancije, primjer ljubavi koja pobjeđuje sve pa i razlike među vrstama?

BEZ PROMJENE *Distrikt 9* je, između ostalog, i milenaristička priča. Dakle: grupa vanzemaljaca nađe se na zemlji. Oni su prezreni, zlostavljani, potlačeni – kao nekada hrišćani. Glavni alien lik nije drugo do vanzemaljski Hrist. To jasno sugeriše i njegovo ime: Christopher Johnson. Na kraju filma, Christopher se, nakon mnogo nasilja i peripetija, uspinje u nebo, sve do svemirskog broda. Njegov put je, razumijemo, kalvarija. Christopher odlazi u nebo. Vanzemaljci ostaju na Zemlji, da čekaju njegov povratak, trenutak kada će ih Christopher, kao Hrist hrišćane jednoga dana, izbaviti od zemaljskih nevolja i nepravde. Ako, kako se najavljuje, bude snimljen nastavak *Distrikta 9*, biće to apokaliptični film: svjedočićemo Christopherovom Drogom dolasku.

Uočimo najprije sličnost, potom i razliku između *Distrikta 9* i Spielbergovog filma *AI*. I kod Spielberga, kao i kod Blomkampa, ljudi zlostavljaju ne-ljude: robote, sjetimo se. Ali: dok Spielberg u svom filmu pravi bizarnu i nadasve neukusnu paralelu između stradanja robota i stradanja Jevreja, u *Distrikt 9* takvo što, zbog *hrištološke* dimenzije ovog filma, nije moguće. U *Distrikt 9*, stradanje vanzemaljaca ne može izdržati usporedbu sa stradanjem Jevreja. U *Distrikt 9* Jevreji mogu biti jedino oni koji kamenuju Hrista/Christophera na njegovom putu do Golgote: čovječanstvo je, dakle, Jevrejin – onaj koji ne uspijeva prevazići okvire svoje tradicije, rase i, napokon, vrste. Slumovi su realni klasni zločin nad ljudima. *Distrikt 9* taj realni zločin koristi da bi ispričao priču o fiktivnom zločinu ljudi nad vanzemalcima, maskirajući klasni zločin u zločin netolerancije – zločin rasizma, odnosno *vrstaizma*. Blomkampov zahtjev (koji je, gle čuda, ujedno i glavni zahtjev vladajuće ideologije): *više tolerancije*, kao i njegova milenaristička koncepcija spasa koji će doći, bukvalno, sa neba, u političkoj praksi znači – bez promjene. Jer promjena nastupa onda kada se stvari više ne mogu *tolerisati*. ■

ŽARKO KORAĆ I FILIP DAVID

SRPSKA STRANA DESNILA

O TOME KOLIKO JE JAKA EKSTREMNA NACIONALISTIČKA DESNICA U SRBIJI U EMISIJI Most RADIJA SLOBODNA EVROPA RAZGOVARALI SU POSLANIK SKUPŠTINE SRBIJE I PREDSEDNIK SOCIJALDEMOKRATSKE UNIJE ŽARKO KORAĆ I KNJIŽEVNIK FILIP DAVID

OMER KARABEG

Zna li se koliko u Srbiji ima organizacija ekstremne desnice i djeluju li one legalno, da li su registrovane?

– **Filip David:** Ne zna se tačan broj, mada bi vrlo lako mogao da se ustanovi. Možda policija zna tačan broj. Neke od tih stranaka su registrovane, neke nisu. Neke se samo pojavljuju na nekim fantomskim sajtovima. To su one ekstremno nacionalističke, nacističke organizacije koje se kite simbolima kukastog krsta, proslavljaju Hitlerov i Göringov rodendan, a ove klerofašističke, kako ih je policija kvalifikovala u jednom svom izveštaju, su registrovane. To su, recimo, Obraz, zatim Srpski narodni pokret 1389, delimično i Dveri. U ekstremne grupe spadaju i navijači, kao i podmlatci nekih političkih partija.

– **Žarko Korać:** Činjenica je da je policija bila vrlo štura kad je reč o tim podacima. Izveštaj, koji pominje gospodin David, uradila je novosadska policija i on se odnosi na teritoriju Vojvodine. U tom izveštaju pominju se klerofašističke, kleronacionalističke i profašističke organizacije. Policija Srbije te podatke zvanično ne objavljuje, iako tvrdi da ih ima. Te organizacije nemaju previše aktivnih članova, aktivno jezgro može da broji 30, 50 ili 100 ljudi, možda nešto više, ali imaju veliki broj simpatizera. Tu postoje tri pitanja na koja treba odgovoriti. Prvo, koliko ih ima, drugo, ko ih politički podržava, i treće, ko ih finansira? To su pitanja na koja javnost nikada nije dobila odgovore. Potpuno je jasno da im je jedan deo medija jako naklonjen. Oni imaju svoja internet izdanja, a neki čak štampaju svoje biltene.

SRPSKA PRAVOSLAVNA CRKVA POMAŽE EKSTREMISTE

Gospodine David, po vama, ko stoji iza ovih organizacija i ko ih finansira?

– **Filip David:** Najpre da vidimo iz kojih se krugova oni regrutuju pa ćemo onda ustanoviti i ko ih finansira. Prvo, tu je dosta saradnika policije, bivših i sadašnjih. Kad pogledamo kriminalnu hronologiju poslednjih petnaestak, dvadesetak godina, vidimo da su gotovo svi najveći kriminalci, čak i oni koji su učestvovali u ubistvu premijera Đinđića, radili za policiju. Drugo, znatan broj ovih organizacija je povezan sa Srpskom pravoslavnom crkvom. Srpski narodni pokret 1389 to i ne krije, a tu vezu ne kriju ni određeni crkveni krugovi. Dakle, sigurno je da ih Crkva u određenoj meri pomaže, čak i finansijski. Treće, među njima ima dosta navijača, a oni su povezani sa upravama klubova. Četvrto, s tim organizacijama su povezani i podmlatci ekstremnih političkih partija koje, naravno, finansiraju njihovo delovanje. Dakle, nema jedinstvenog izvora finansiranja. Novac stiže iz više izvora. Slažem se sa gospodinom Koraćem da je tu mnogo više simpatizera nego aktivnih članova. Ali ne treba potcenjivati ni broj onih koji čine aktivno jezgro tih organizacija. Ako saberete broj aktivnih članova Nacionalnog stroja, organizacije Krv i čast, Nacionalista Srbije, Srpskog narodnog pokreta 1389 i nekih drugih sličnih grupa, mislim da bismo došli do brojke od četiri, pet hiljada, možda i više, pripadnika ekstremnih nacionalističkih grupa. Ukoliko bi se u određenom trenutku otrgli od kontrole crkvenih i političkih krugova, koja nesumljivo postoji, oni bi mogli predstavljati veliku opasnost za jednu nestabilnu demokratiju, kakva je naša.

– **Žarko Korać:** Ove organizacije, nažalost, imaju simpatije velikog dela javnosti. To se jasno može videti po

reakcijama kada oni naprave neki incident. Tada se obično jave glasovi: pa to su mladi ljudi, oni možda samo preteruju. Drugim rečima, njihovi stavovi u osnovi su u redu, ali, eto, uneli su u to malo previše strasti. A kad je reč o tome ko iza njih stoji, nema nikakve sumnje da iza jednog dela tih organizacija stoji deo Srpske pravoslavne crkve. Ne tvrdim da stoji cela Crkva, ali jedan njen deo apsolutno stoji. Navešću jedan primer. Osnivač Obraza, Krstić, koji je poginuo u saobraćajnoj nesreći, bio je student sociologije, ali i Bogoslovskog fakulteta. On uopšte nije krio vezu Obraza sa Crkvom. Pre nekoliko godina, da biste se učlanili u Obraz, trebalo je da pozovete jednu crkvu u Beogradu koja se nalazi u blizini fudbalskog stadiona Partizan. Jedna moja poznanica je pozvala taj broj da proveriti da li je to tačno i dobila je odgovor da se baš u toj crkvi vrši upis novih članova. Obraz je, dakle, nastao pod okriljem Crkve, i da stvar bude još zanimljivija, u jednom broju časopisa, koji je svojevremeno izdavao Obraz, objavljen je tekst Vojislava Koštunice u kome on govori da treba valorizovati srpsko političko nasleđe pa je tu pomenuo i Milana Nedića. Možemo u nekom smislu smatrati da im je i on tada dao podršku. Moram reći da se u poslednje vreme u vezi sa Obrazom pominje banatski vladika Nikanor. Govori se da ih on direktno pomaže. To je što se tiče Crkve. Dalje, te organizacije finansijski pomažu i neki biznismeni, naročito poreklom iz Bosne. Konačno, moj je utisak da se oni finansiraju i od priloga ljudi koji imaju velike simpatije za ono što oni rade. Mnoge stvari koje govore pripadnici ekstremističkih organizacija nisu nepoznati našoj javnosti, ti stavovi su u nešto blažoj formi prisutni u našoj javnosti poslednjih dvadeset godina. U Srbiji je jaz između ekstremnih tvrdnji i onoga što misli jedan veliki deo stanovništva ustvari relativno mali. Zato se često čuje: "Oni preteruju". Ne kaže se: "To je neprihvatljivo". Ne verujem da će jedan francuski glasač, pristalica Sarkozyja, pobrkati stavove Sarkozyja sa stavovima Le Pena, ekstremnog šovini- ste, ali u Srbiji je javnost vrlo blagonaklona prema tim organizacijama i njihovim postupcima. Kad se oni na ulicama ili na mitinzima pojave sa crnim majicama na kojima piše "Karadžić heroj" ili "Mladić heroj", to ne nailazi na otpor kakav bi čovek očekivao.

KARADŽIĆ, MLADIĆ I VELIMIROVIĆ KAO HEROJI

Gospodin Korać je rekao da pripadnici ekstremne desnice slave zločine, da nose slike Ratka Mladića i Radovana Karadžića. Koliko znam, sa tim slikama odlaze i u Srebrenicu. Otkud toliko slavljenje zločina?

– **Filip David:** Ako pogledate bilo koji sajt najekstremnijih organizacija kao što su Krv i čast, Nacionalni stroj, Nacionalisti Srbije pa i Obraz, tu se uvek pojavljuju tri ličnosti koje su neprikosnovene: Karadžić i Mladić, koji je je pomenuo gospodin Korać, a treći je Nikolaj

foto: Michael J. Totten

FILIP DAVID – EKSTREMISTIČKIM GRUPAMA POGODUJE POGREŠNA POLITIKA NAŠIH VLASTI PREMA SUSEDIMA. POGLEDAJTE KAKVI SU ODNOSI SA HRVATSKOM, BOSNOM I HERCEGOVINOM, CRNOM GOROM. UOPŠTE NISU DOBRI. NAŠA SCENA ITEKAKO POGODUJE EKSTREMISTIMA KOJI SE SVAKI ČAS POJAVLJUJU I DEMONSTRIRAJU NEKAKAV TOBOŽNJI PATRIOTIZAM. TO NIJE NIKAKAV PATRIOTIZAM, TO JE ŠOVINIZAM –

Velimirović, novoproglašeni svetac Srpske pravoslavne crkve. Zašto? Zato što Nikolaj Velimirović ima u svojim spisima, posebno u knjizi *Kroz tamnički prozor*, izrazito antisemitske i antizapadne stavove, on je protiv Evrope, protiv kulture i protiv Jevreja. A to je ono što je jako privlačno za ove ekstremne grupe. Mladić i Karadžić se mogu dobro povezati sa tim stvarima upravo zato što su oni proizvod nacionalizma koji vlada poslednjih petnaest, dvadeset godina. Teorija zavere, to jeste da je čitav svet protiv nas, ovde je još uvek jako popularna. Daću vam jedan primer koji je meni delovao vrlo šokantno. Nedavno je u izdanju izdavačke kuće B92 izašao strip Vila Ajznera (Will Eisner), poznatog crtača, pod naslovom *Zavera*, gde on pokazuje kako su nastali zloglasni *Protokoli sionskih mudraca* i njihov uticaj do dana današnjeg. Svako ko to pročita mora se složiti da je to jedan od najstrašnijih falsifikata u ljudskoj istoriji čije su posledice bile katastrofalne. Međutim, od 30 komentara koji su se tim povodom pojavili na sajtu B92, u 25 se govori da to nije falsifikat ili se kaže: "Možda je i falsifikat, ali ono što tamo piše, sve je tačno". To je samo posledica jednog prevladavajućeg modela mišljenja da su sve tragedije i nesreće koje su nam se dogodile posledica neke međunarodne zavere, da postoji neki međunarodni centar, sionski mudraci, Jevreji, nazovite to kako hoćete, koji diriguje svetskom politikom. Dok god to bude tako, postojaće vrlo plodno tle za delovanje ekstremističkih organizacija koje svoje programe grade upravo na teoriji zavere i okupljaju široki sloj ljudi koji ne mogu da nađu objašnjenje za sve ono što nam se dogodilo pa ga onda nalaze u nekoj svetskoj zaveri.

CIJELI SVIJET PROTIV SRBA

– **Žarko Korać:** Devedesetih godina i za vreme ratova teorija zavere je kod nas bila zvanična teorija. Mediji i najuglednije političke ličnosti Srbije su govorili da se Jugoslavija raspala zato što su se Nemačka i Austrija, znači, sile koje su poražene u Drugom i Prvom svetskom ratu, dogovorile da je rasture, da nam se osvete. To je matrica koja i danas funkcioniše i ove ekstremističke grupe to dovode do savršenstva. O tome pišu i novine poput *Glasa javnosti* i *Kurira*, stalno imate neke velike zavere. Onda se traži ko organizuje tu zaveru pa se dešava, što je naročito opasno, da neofašističke i neonacističke grupe na svojim sajtovimaju daju adrese Jevreja koji žive u Srbiji. Među njima neretko ima i onih koji nisu Jevreji, ali oni ih proglašavaju Jevrejima. Sve je to posledica rehabilitacija kolaboracije iz Drugog svetskog rata koja je započela dosta davno u Srbiji, već ranih devedesetih godina. Podsetio bih da je Dejan Medaković, tadašnji predsednik Srpske akademije nauka i umetnosti, objavio knjigu o sto najznačajnijih Srba među koje je uvrstio i Milana Nedića, što je bilo prosto neverovatno. Zamislite šta bi se desilo kada bi se u Francuskoj pojavila knjiga u kojoj bi među sto najznačajnijih Francuza bio uvršten i maršal Peten. Mislim da bi se Francuska okrenula naopačke. U vreme dok je Koštunica bio premijer, u zgradi vlade su postavljene slike svih predsednika vlade, među njima je bio i Nedić. Mislim da je to urađeno samo zbog toga da bi se Nedić pojavio na zidu. U zgradi Skupštine Beograda imamo slike svih gradonačelnika, među njima se pojavljuje i Dragi Jovanović koji je bio i upravnik logora na Banjici. Znači, zlikovac koji je posle rata i osuđen. Hoću da kažem da je rehabilitacija nacističke ideologije i saradnika okupatora stvorila uslove da neonacističke grupe deluju normalno. Jer, ako rehabilitujete ljude koji su saradivali sa Hitlerom, kakav je onda problem da legalno deluju grupe koje tvrde da Hitlerove ideje i nisu bile tako loše. Kod nas se dešava da direktor BIA-e (Bezbednosno informativne agencije Srbije) šalje buket cveća za godišnjicu smrti Draže Mihailovića. To je šokantno! On je državni službenik. Ko ga je ovlastio da to radi, s kojim pravom, šta to znači? Da li to znači da BIA slavi Dražu? Niko na to nije reagovao. Normalno bi bilo da ga je premijer Cvetković ukorio, možda i smenio, ali on uopšte nije reagovao.

RASISTIČKA I ANTISEMITSKA LITERATURA Da li je u Srbiji zabranjeno djelovanje fašističkih i nacističkih organizacija kao što je to slučaj u normalnim evropskim zemljama?

– **Filip David:** To nije sasvim jasno. I ne samo to, nije jasno ni da li je zabranjena literatura koja podstiče na rasizam, antisemitizam, etničku netolerantnost. Pre nekoliko godina napravio sam spisak od preko stotinu knjiga sa izrazito nacističkom, antisemitskom i rasističkom sadržinom. Većina tih knjiga prvi put je objavljena za vreme Drugog svetskog rata, za vreme kolaboracionističkog režima i čuvene anti-jevrejske i antimasonske izložbe 1942. godine. Te knjige se ponovo štampaju. Savez jevrejskih opština je više puta tražio da se ta vrsta "literature" zabrani jer rasistička i antisemitska propaganda nije dozvoljena po našem ustavu i po našim zakonima. Do dana današnjeg nema odgovora. Poslednji put je tražena zabrana knjige *Kraljevstvo Hazara*, to je zapravo hrestomatija svih tih tekstova. Autor je iz svih tih stotinjak knjiga, koje sam spomenuo, pokupio najzapaaljivija, najodvratnija i najgora mesta i objavio na 450 strana. Savez jevrejskih opština je tražio zabranu te knjige u novembru prošle godine. Opet nema odgovora, a ona se i dandanas može videti u izlozima knjižara. Mi imamo pravosuđe koje je vrlo problematično. Poništavaju se presude pripadnicima ekstremističkih organizacija. Poslednji primer je poništavanje presude Goranu Davidoviću, vodi

ŽARKO KORAĆ – DEJAN MEDAKOVIĆ, NEKADA PREDSEDNIK SRPSKE AKADEMIJE NAUKA I UMETNOSTI, OBJAVIO JE KNJIGU O STO NAJZNAČAJNIJH SRBA MEĐU KOJE JE UVRSTIO I MILANA NEDIĆA, ŠTO JE BILO PROSTO NEVEROVATNO. U VREME DOK JE KOŠTUNICA BIO PREMIJER, U ZGRADI VLADE SU POSTAVLJENE SLIKE SVIH PREDSEDNIKA VLADE, MEĐU NJIMA JE BIO I NEDIĆ –

neonacističke organizacije Nacionalni stroj, zato što je ona pisana latinicom, a on traži da se piše samo ćirilicom. Kao, ne razume latinicu! On je pobjegao u Italiju i, evo, do dana današnjeg nije izručen. Ima se utisak da je i sama vlast zbunjena i da ne zna šta da radi. Verovatno misli da je najbolje da se ništa ne preduzima i da stvari ostanu onakve kakve su, ali to je vrlo opasno.

– **Žarko Korać:** Zanimljivo je da policija nije oduzela pasoš Goranu Davidoviću, iako je on bio pod istragom, a to je inače standardna procedura da lice koje je pod istragom ne bi pobjeglo u inostranstvo.

BORBA ZA GLASOVE NACIONALISTA

Čini se da pripadnici ekstremne desnice djeluju na neki način kao udarne grupe protiv aktivista za ljudska prava.

– **Filip David:** To je bilo očevidno za vreme Miloševićevog režima. Te udarne grupe su bile pod totalnom kontrolom policije. Iz redova navijača uzimali su se mladići, koji su bili fizički najspremniji, da se obračunaju sa demonstrantima. Toga ima i sada. Mi nemamo jasan uvid šta se tu događa, da li se policija očistila od takvih elemenata ili ih i dalje koristi u neke slične svrhe. Rekao bih da ekstremističkim grupama pogoduje i pogrešna politika naših vlasti prema susedima. Pogledajte kakvi su odnosi sa Hrvatskom, Bosnom i Hercegovinom, Crnom Gorom. Uopšte nisu dobri. Kada sve to sklopite, vidite da naša scena itekako pogoduje ekstremistima koji se svaki čas pojavljuju i demonstriraju nekakav svoj tobožnji patriotizam. To nije nikakav patriotizam, to je ustvari šovinizam koji nas je i doveo do ove situacije u kojoj smo sada. Ali ne treba se zavaravati, ako nema jasne politike prema takvim grupama, neke loše stvari, koje su nam se dogodile, mogu se opet dogoditi.

Gospodine Korać, kako biste vi okarakterisali odnos sadašnje vlasti u Srbiji prema ekstremnoj desnici?

– **Žarko Korać:** U Srbiji se vodi mrtva trka ko će da dobije više tih, takozvanih nacionalističkih glasova. Potpuno je jasno da Boris Tadić računa na te glasove. Njegov ministar spoljnih poslova Vuk Jeremić uspeo je da svojim izjavama temeljno pokvari odnose u regionu. Prema istraživanju javnog mnijenja, on je upravo zbog takvog ponašanja druga najpopularnija ličnost u Srbiji. Odnosi u regionu su pokvareni zato što se vladajuća garnitura u Srbiji bori za nacionalističke glasove da bi sačuvala vlast. Moram da kažem da to radi i Boris Tadić. Ne može se drugačije shvatiti njegova poseta Palama i otvaranje škole koja nosi naziv Srbija. Neko je opravdano pitao kako bi Srbija reagovala kada bi mađarski predsednik došao u Suboticu i otvorio školu koja se zove Mađarska. U atmosferi borbe za nacionalističke glasove nije popularno suprotstavljati se ekstremističkim grupama i zato se one tolerišu. Suprotstavljanje njima otvorilo bi pitanje takovane nacionalističke legitimacije koja se ovde neprekidno izdaje, neprekidno proverava. Jedni se njima ne suprotstavljaju zato što se s njima slažu, drugi, koji se ne slažu, čute, a oni koji su na vlasti smatraju da otvoreno suprotstavljanje tim grupama ne bi bilo ni popularno ni poželjno jer se smatra da te grupice govore ono što većina ljudi misli. Njima se suprotstavlja mali broj ljudi, a ti ljudi su onda predmet njihovog ismevanja i njihovih napada. Glavne su im mete nekoliko žena koje se bore za ljudska prava. Oni dolaze pred zgrade u kojima se te žene i njihove institucije nalaze, prete im, a po internet forumima o njima govore najstrašnije stvari. Zbog takve atmosfere rekao bih da se te organizacije u Srbiji osećaju kao kod kuće. Prođite Beogradom, svuda se prodaju majice sa likom Ratka Mladića i Radovana Karadžića pa se onda smatra potpuno normalnim kad neko obuče takvu majicu i viče "Ratko Mladić heroj". Ja ne vidim da će Srbija skoro izići na kraj s tim grupama. Mogu samo boga da molim da te grupe ne porastu, da ne budu mnogo veće, jer one imaju idealne uslove za rast.

BIRAČKO TIJELO IDE UDESNO Pripadnici desnice su uglavnom mladi ljudi. Iz kojih društvenih slojeva se oni regrutuju?

– **Žarko Korać:** Sada imate generacije koje su odrasle krajem osamdesetih i devedesetih godina. Za njih postoji samo jedan pravi pokret otpora u Drugom svetskom ratu u Srbiji, a to je pokret Draže Mihailovića. Oni

ŽARKO KORAĆ – MLADI NE ZNAJU DA POSTOJI DRUGA ISTINA OSIM ONE DA SU SE SRBI ŽRTVOVALI, DA SU NAPRAVILI DVE JUGOSLAVIJE, DA SU OBA PUTA IZDANI, POKLANI, DA IH JE IZDAO ZAPAD, BOMBARDOVAO NATO PAKT DA BI IM ODUZEO KOSOVO, DA SU ALBANSKI FAVORITI ZAPADNIH ZEMALJA, DA SRBE SVI MRZE, DA IH JEDINO PODRŽAVAJU PRAVOSLAVNE ZEMLJE GRČKA I RUSIJA. TO JE NJIHOV weltanschauung, POGLED NA SVET –

nikad nisu čuli za alternativu. U svojim udžbenicima oni nisu mogli ništa pročitati o Josipu Brozu. Oni ne znaju ni ko je bio Josip Broz. Njih su učili da je partizanski pokret bio komunistički puč, da partizani nisu ništa drugo radili nego ubijali ljude, da su, kad su došli na vlast, pobili sve što je vredelo u Srbiji i onda zaveli gvozdenu diktaturu. Tu priču imate manje-više u većini medija u Srbiji. Jedan nedeljnik je izašao sa naslovom *Ko je pobedio u Drugom svetskom ratu*. Ne postoji novina u Evropi koja bi to mogla imati na naslovnoj strani. Srbija nema predsednika države koji će kao Mesić da kaže da je Bleiburg ustaški dernek. Kada su ekstremisti na Pravnom fakultetu u Beogradu organizovali tribinu o Srebrenici na kojoj se slavio Mladić, a o zločinu u Srebrenici se govorilo kao o briljantnoj vojnoj operaciji, Tadić je rekao da svako ima pravo da izrazi svoje mišljenje. Pa, to nije baš sasvim tačno. To nije definicija demokratije. Mladi ljude danas vide šovinizam kao jedini mogući pogled. To je ono što je šokantno. Ali, nisu oni za to krivi, oni su odrasli u atmosferi gde su svako veče na televiziji gledali leševe. Podsetio bih vas da je 1991. direktorka Muzeja primenjenih umetnosti u Beogradu organizovala izložbu koja je trebalo da prikaže mrtve Srbe u Vukovaru. Izložene su fotografije leševa u najstrašnijem stanju, teško je reći šta je bilo na tim fotografijama, da li su to bili Srbi ili Hrvati, to su samo bili masakrirani i raskomadani leševi. Onda su počeli da i osnovne škole vode na tu izložbu, sve dok se nas nekoliko psihologa nije pubunilo i protestovalo. Sa starijim ljudima, koji su šovinisti, vi još i možete da vodite razgovor, oni će vam reći: "A, ti si taj koji braniš partizanski pokret, sram te bilo", ali oni znaju da postoji i drugačije gledište i da je ono legitimno. Ovi mladi, međutim, ne znaju da postoji druga istina osim one da su se Srbi žrtvovali, da su napravili dve Jugoslavije, da su oba puta izdani, da su poklani, da ih je izdao Zapad, da ih je bombardovao NATO pakt, da bi im oduzeo Kosovo, da su Albanci favoriti zapadnih zemalja, da Srbe svi mrze, da ih jedino podržavaju pravoslavne zemlje Grčka i Rusija, i tako dalje. To je njihov *weltanschauung*, pogled na svet. Mislim da se varaju oni koji misle da će se to brzo promeniti. Nažalost, mi sada trpimo posledice haosa i ratova. Dolaze generacije koje su odrasle u toj atmosferi i proći će mnogo godina dok se Srbija normalizuje. Ako ste me dobro shvatili, ja smatram da se naše biračko telo opasno pomera u desno.

APATIJA INTELEKTUALACA

– **Filip David:** Ranije, kad bi krenula kolona iz Studentskog grada, uvek ste očekivali da to studenti ustaju u odbranu demokratskih principa, u odbranu neke istine, pravde, a danas će oni krenuti jedino u odbranu nekog lažnog patriotizma. To je činjenica. Zašto je to tako? Veliki broj studenata su deca izbeglica koja su živela i još uvek žive u užasnim uslovima, negde na periferiji Beograda i drugih gradova, i oni su puni ogorčenja. To ogorčenje oni iskazuju protestom protiv Zapada. Ta situacija će potrajati duže vreme i teško je reći šta će se iz toga izroditi, posebno ako dode do zategnutih odnosa, do podela, do pojačanih tenzija, tim pre što je naša intelektualna javnost, ne bih rekao ni ravnodušna, ona jednostavno u ovom trenutku ne postoji. Za vreme Miloševića postojao je Beogradski krug, koji je okupljao 300-400 ljudi koji su se opirali tom režimu, bile su one velike demonstracije koje su trajale više meseci. Sada je zavladao mrtvilo, kao da nam je svega dosta, kao da se očekuje da neko drugi rešava naše probleme. Mnogi ljudi više ni u šta ne veruju, jednostavno se prepustaju događajima da ih nose onako kako ih nose. ■

Čudna suma

TRANZICIJSKA DISPOZICIJA

NI SIMO NI TAMO. NE IDEM, ALI NISAM NI DOŠAO. NE ZNAM ZAPRAVO GDJE SAM, ALI SIGURNO NISAM TU, A NI TAMO, JER NE ODLAZIM. PA GDJE SAM? NE ZNAM, DOLAZIM, PA ĆEMO VIDJETI KAD DODEM. TO JE NAŠA PRIČA, IAKO NE SASVIM I SAMO NAŠA

NENAD PERKOVIĆ

Kad su novinari ljetos plasirali patku o odlasku premijerke, Jadranka Kosor demantirala ih je zanimljivom izjavom.

– Zar vam ja izgledam kao netko tko odlazi? Ja tek dolazim. – kazala je uz smiješak samopouzdanja.

I dok je većina normalnih građana podigla obrvu; opa!, lijepo im je to rekla, vidiš ti..., s ruba Čudne Šume pogled je donekle drugačiji. Ne odlazim, okej, u redu, jasno i glasno, ali: tek dolazim? Do vraga, pa gdje je? Tko je onda ovdje? Ivo je otišao, Jadranka dolazi, tko je ovdje, sada? E, tu sam se prestrašio. Tko vodi državu? Ima li uopće u ovoj zemlji ikoga tko je na svom mjestu?

TRANZITNA POSTAJA Zapravo ne zamjeram predsjednici vlade retorički kalambur i želju za efektom niti mi je namjera cjepidlačiti oko njezine izjave, stvar mi je, osim što sam se zaista i iskreno lecnuo tada, zanimljiva radi toga što je tom izjavom ocrtala opće stanje vječne tranzicije, zapravo stanje ove nacije. To je naša priča. Ni simo ni tamo. Ne idem, ali nisam ni došao. Ne znam zapravo gdje sam, ali sigurno nisam tu, a ni tamo, jer ne odlazim. Pa gdje sam? Ne znam, dolazim,

– U NAS SE SPREMA UTRKA ZA PREDSJEDNIKA DRŽAVE, A OD NAJOZBILJNIJEG KANDIDATA DOBIJEMO SLOGAN: “NOVA PRAVEDNOST”. ZAR JE POLUDIO? ŠTO FALI “STAROJ” PRAVEDNOSTI? –

pa ćemo vidjeti kad dodem. To je naša priča, iako ne sasvim i ne samo naša.

Skoro pet desetljeća socijalizma bilo je stanje tranzicije prema savršenstvu komunizma, čitava kršćanska era nije bila drugo, a i još je, nego tranzicija prema otkrivenju, odnosno prema nekakvom eshatološkom razrješenju mučnog stanja povijesti, i u tom za narode vjekovnom, a za pojedince “cjeloživotnom” stanju iščekivanja, zaista nam ne bi loše došlo malo zen budizma. Da netko, naime, bude sada i ovdje. I po mogućnosti da, koliko je to moguće sabrano, prihvati i odradi svoju ulogu kakva jest. Taj *netko*, izgleda, nije na vidiku i stanje se samo pogoršava. Nobela za mir je dobio čovjek koji je tek izrazio mutnu i ničim bog zna kako potkrijepljenu nadu za neku buduću moguću mirnu situaciju dok istovremeno kao vrhovni zapovjednik vodi dva napadačka rata. Isto tako je tih pet norveških zgubidana iz tog odbora koji očito gubi kompas, a time i kredibilitet, moglo do dijeliti milijun eura bilo kojoj venecuelanskoj miss svijeta. One su zagovornice svjetskog mira bez premca. Ili Putinu. On je vratio nadu Rusima, karizmatičan je, sigurno je silni zagovornik svjetskog mira u knjizi koju je napisao, a tijekom duge i bogate karijere je napao barem jednu državu manje od Amerikanaca.

U nas se sprema utrka za predsjednika države, a od najozbiljnijeg kandidata dobijemo slogan: “nova pravедnost”. Zar je poludio? Što fali “staroj” pravедnosti? Zar pravедnost nije pravедnost, uvijek ista? Ili je pravедnost perilica, pa kad stara više ne valja, on će nam donijeti novu? Nitko više ni da trepne na takve bedastoće, kao da nitko više nije pribran, kao da nitko nije ni sada ni ovdje. Izbezumljeni (politički) potrošači, očito pod utjecajem marketinških genijalaca poput ovih koji su savjetovali Josipovića, pretvorili su ikakav sada i ovdje u nekakav odmah i sve. To postaje moto čitavih generacija. Hoću odmah i hoću sve, a potpuno je nevažno kako.

CEH KOD KOZMIČKOG ŠANKERA

I zato mi je ta izjava premijerke zazvučala suludo. Tek dolazi? Do sto đavola, Jadranka, pa tko je onda ovdje!? Tim prije što se u međuvremenu počelo nešto i događati. Svi smo znali, i svi znamo već godinama da javašluk i lopovluk ne mogu trajati davijeka, da trula vreća korupcije kad tad mora početi pucati po šavovima, već po prirodni stvari, po prirodni vlastite trulosti, i da sve što smo bez razmišljanja tako pohlepno požderali sad treba i platiti. I to platiti (opet) bez razmišljanja, jer sad je uzalud razmišljati, nitko još nije smislio kako se izvući od naplate duga, uvijek je

– I ZATO MI JE TA IZJAVA PREMIJERKE ZAZVUČALA SULUDO. TEK DOLAZI? DO STO ĐAVOLA, JADRANKA, PA TKO JE ONDA OVDJE!? TKO VODI DRŽAVU? IMA LI UOPĆE U OVOJ ZEMLJI IKOGA TKO JE NA SVOM MJESTU? –

stvar samo u tome da samo mislimo kako smo nešto lukavo smislili. Taj kozmički zakon žele zaobići jedino bedaci. Kako onda shvatiti poruku da premijerka tek dolazi? Je li diskretno i ispotiha zaista započela s nekakvim čišćenjem, kako to izgleda u javnosti? Ili je stvar pukla baš zato što je nema, pa više nema tko pridržavati lopovske ljestve?

U svijetu u kojem ne živimo, jer nitko nije ni sada ni ovdje, ali po kojem se ipak nekako movamo u nekakvom obliku egzistencije, sve je na odgodu, kao kakav kredit, sve je dolazeće, kao proročanstvo i nitko nije gdje želi biti, a pogotovo ne gdje bi trebao biti. I nitko nije što jest, već nešto drugo. Zapovjednik rata u dvije zemlje je mirotvorac; predsjednički kandidat jedne države u problemima nastupa kao prodavač (ideoloških?) vešmašina na malo; premijerka je u nekoj ezoteričnoj dislokaciji i najavljuje dolazak, osuđeni kriminalci su korisnici sinekura, a hulje i lupeži raznih profila su parničari zbog uvrede časti. I to je stvarno prestalo biti čudno, s obzirom u kakvom svijetu živimo. Prizor je to pred kojim bi Bosch i Bruegel zastali i češkali se iza uha u nevjerici. Treba li dalje? Alpski narod traži teritorijalno more, arapske zemlje grade skijališta u pustinji, a znanstvenici s vodenog planeta bombardiranjem Mjeseća traže – vodu...

Pa kad čovjek malo pogleda u tom svjetlu na stvari, zaista i nije nikakvo čudo što nitko ne želi, uključujući i Jadranku, biti ovdje. Ne sada.... **■**

Kulturna Politika

EKONOMSKA USPJEŠNOST, BLAGOSTANJE I ODRŽIVOST

POLITIKE BI MORALE IMATI ZA CILJ NE POVEĆANJE BRUTO DOMAĆEG PROIZVODA, VEĆ POVEĆANJE BLAGOSTANJA, MORALE BI IMATI U SREDIŠTU SOCIJALNE VRIJEDNOSTI I ZBILJSKI DJELOVATI U KORIST ONOGA ŠTO JE VAŽNO ZA GRAĐANE

BISERKA CVJETIČANIN

— VEĆ DUGO I SVE INTENZIVNIJE POSTAVLJAJU SE PITANJA O PRIMJERENOSTI SADAŠNJIH MJERILA EKONOMSKE USPJEŠNOSTI, OSOBITO ONIH ZASNOVANIH NA POKAZATELJIMA BRUTO DOMAĆEG PROIZVODA KOJI SU UTVRĐIVANI I RAZVIJANI TRIDESETIH GODINA PROŠLOG STOLJEĆA —

U posljednje vrijeme brojni, osobito elektronički, mediji u svijetu i kod nas pisali su o inicijativi francuskog predsjednika Nicolasa Sarkozyja da se promijeni način izračunavanja bruto domaćeg proizvoda. Nasuprot kultu brojki i kultu tržišta kojima se mjeri razvoj i napredak neke zemlje, ističu mediji, predsjednik Sarkozy traži nove kriterije i indikatore koji bi ukazivali na blagostanje neke zemlje. Doista, već dugo i sve intenzivnije postavljaju se pitanja o primjerenosti sadašnjih mjerila ekonomske uspješnosti, osobito onih zasnovanih na pokazateljima bruto domaćeg proizvoda koji su utvrđivani i razvijani tridesetih godina prošlog stoljeća. Stavljanje pod upitnik ovih brojčanih pokazatelja uzrokovano je velikim i brzim promjenama koje su se zbile u strukturi suvremenih društava i koje su istakle njihovu upitnu valjanost kao mjerila socijalnog blagostanja te održivog ekonomskog, ekološkog i socijalnog razvoja. Dok "kulturni sektor nastavlja s mučenjem svojih mozgova o vlastitom doprinosu bruto domaćem proizvodu kontinuirano i zemalja, pokušavajući identificirati sličnosti i razlike između zanata i kulturnih i kreativnih industrija na pomalo akademski način", kao što konstatira predsjednik Fondacije Interarts Eduard Miralles, u isto vrijeme Nicolas Sarkozy, nezadovoljan sadašnjim stanjem vođenja statistika o ekonomiji i društvu, osobito o kvaliteti života, osniva međunarodnu komisiju za mjerenje ekonomske uspješnosti i društvenog napretka (*Commission pour la mesure des performances économiques et du progrès social*) kojom predsjedava nobelovac Joseph Stiglitz.

ZAŠTO NOVI POKAZATELJI RAZVIJENOSTI Vrijednosti društva doživljavaju promjene. Čak ako su degradacija okoliša i iscrpljivanje prirodnih izvora prije pedesetak godina bili podjednako važni kao danas, tim se problemima manje bavilo, a njihov utjecaj na mjerenje ekonomske uspješnosti ili ekonomskog blagostanja gotovo nije bio prepoznat. Zadaća je međunarodne komisije utvrditi ograničenja bruto domaćeg proizvoda kao indikatora ekonomske uspješnosti i socijalnog napretka, istražiti alternativne pokazatelje napretka, odnosno prezentirati i analizirati dodatne i komplementarne podatke/informacije da bi se dobila pertinentnija slika socijalnog napretka i istakli novi indikatori kojima bi se objektivnije mjerili uspjeh i blagostanje neke zemlje. Konačno, komisiji je zadaća evaluirati izvedivost novih instrumenata mjerenja. Članovi komisije su svjetski priznati stručnjaci s pojedinih sveučilišta i iz vladinih i međuvladinih organizacija, kao na primjer, Amartya Sen

s Harvarda i Jean-Paul Fitoussi, iz pariškog Instituta za političke studije. Rad komisije nije ograničen na Francusku niti samo na razvijene zemlje, već će se njezini rezultati kontinuirano objavljivati kako bi ih sve zainteresirane zemlje ili grupe zemalja mogle koristiti i dalje razvijati.

Komisija je osnovana u veljači 2008. i osamnaest mjeseci kasnije počela je objavljivati prva razmišljanja i preliminarne zaključke koji su pobudili znatan interes u svijetu, što nije čudno jer je riječ o novim mjerilima koji bi trebali vrednovati očuvanje okoliša, prednosti slobodnog vremena, kvalitetu javnih usluga i druge kategorije koje pokazuju kako se uistinu živi. Bruto domaći proizvod govori o bogatstvu neke zemlje, ali ne i o raspodjeli tog bogatstva unutar te zemlje, što znači da bruto domaći proizvod po stanovniku može rasti, a istodobno može rasti i broj siromašnih. Moto je članova komisije da je došlo vrijeme "da se s mjerenja proizvodnje prijeđe na mjerenje blagostanja". U studiji o ponovno istraženom mjerenju (*Mesure des performances économiques et du progrès social réexaminée*, 2009.) konstatirali su da je bruto domaći proizvod neprecizan i nedostatan indikator kada je riječ o blagostanju pojedinca i društva, uvjetima života, zaštiti zdravlja ljudi, društvenim nejednakostima, da se često (osobito u sektoru javnih usluga) ulaganje više mjeri od proizvodnje, da ne postoji korelacija između tzv. "bruto domaćeg proizvoda per capita" i onoga što se događa većini građana, da je usporedba sličnih fenomena u različitim zemljama često arbitrarna, da metode mjerenja stvari imaju evidentan utjecaj na način na koji se te stvari razvijaju, ukoliko, da su dvije velike teme od interesa za javno mnijenje – blagostanje i održivost – neizmerno daleko "od poroka i vrlina magične formule" koju se naziva bruto domaćim proizvodom. Naročito, uzme li se u obzir da bruto domaći proizvod ne pokazuje kako stanovnici neke zemlje percipiraju kvalitetu života u njoj, kako percipiraju uobičajena, tradicionalna mjerila velikih socioekonomskih varijabli kao što su rast, inflacija, nezaposlenost. Navedimo ovdje podatak da i Europska komisija drži da je bruto domaći proizvod kao mjerilo odviše ograničen da bi se na njemu mogla temeljiti javna rasprava o razvojnoj politici.

KONCEPTUALNI PRISTUPI Napredak istraživanja u mnogim disciplinama omogućuje uspostavljanje novih indikatora blagostanja koji bi mogli integrirati neke do sada neuključene aspekte, kao što su, na primjer, društveni odnosi. Veliki napredak u tom pravcu bilo je uspostavljanje Indeksa društvenog razvoja (HDI) 1990. koji Program UN za razvoj izdaje svake godine i koji daje širi uvid u kvalitetu života u nekoj zemlji (dužina života, obrazovanost stanovništva itd.). Studija komisije produbljuje pristup. Naglašavajući važnost puta od mjerenja tržišne ekonomske aktivnosti

do mjerenja ekonomskog blagostanja i vodeći računa o inovacijama u evaluaciji blagostanja, komisija nastoji prevladati jednostavno nabranje faktora koji djeluju na individualno i socijalno blagostanje te istražuje kvantitativna mjerila ključnih faktora "koji čine život dostojnim da ga se živi, bez ograničenja na čisto materijalni aspekt". Konceptualni pristupi mjerenju kvalitete života (subjektivne i objektivne karakteristike koje određuju kvalitetu života, sudjelovanje u političkom životu, društvene veze, itd.) ističu važnost međuovisnosti različitih dimenzija kvalitete života (obrazovanje i zdravlje, na primjer). Neke ekonomske reforme, ostvarene tijekom posljednjih nekoliko godina, bez sumnje su povećale bruto domaći proizvod, ali su neosporno imale i negativne učinke na druge dimenzije kvalitete života. S pravom postoji bojazan da uobičajena, tradicionalna mjerila predstavljaju rizik da naša društva evoluiraju u krivom pravcu, što može biti, kao što pokazuje sadašnja kriza, generator socijalne tjeskobe i degradacije blagostanja.

U pogledu održivog razvoja, postoje brojni pokušaji elaboracije indikatora, štoviše obilje mjerila, ali kao što naglašava studija, različiti indikatori emitiraju divergentne poruke o doprinosu različitih zemalja svjetskoj održivosti. Iz toga proizlazi zbuđenost i javnog mnijenja i onih koji odlučuju – na koje se indikatore valja koncentrirati i koji su prioriteti za budućnost? S obzirom da neki pristupi ujedinjuju, pod istom brojkom, sadašnje blagostanje i njegovu održivost, studija zagovara razdvajanje njihovih evaluacija te uključivanje zanemarenih aspekata održivosti: njezinu humanu i socijalnu dimenziju.

VAŽNOST JAVNIH POLITIKA U studiji se konstatira da su javne politike koje se provode, često pod utjecajem statističkih analiza čimbenika koji određuju rast i ekonomsku uspješnost; međutim, zaključci koje se izvlači iz tih statističkih analiza mogu biti iskrivljeni, ukoliko su to i sama mjerila. "Ukoliko su mjerila manjkava, onda se i odluke mogu pokazati neprihvatljivima." Politike bi morale imati za cilj ne povećanje bruto domaćeg proizvoda, već povećanje blagostanja, morale bi imati u središtu socijalne vrijednosti i zbiljski djelovati u korist onoga što je važno za građane. To je krucijalno određenje kojim se u prvi plan stavlja uloga obrazovne, znanstvene i kulturne politike. ■

S Markom Strpićem, osnivačem i glavnim urednikom izdavačke kuće Što čitaš? razgovaramo o tome kako je ključno shvatiti da nas nitko neće osloboditi ili stvoriti bolje društvene uvjete, odnosno, "ili ćemo to učiniti sami, ili promjena neće biti."

RAZGOVOR: MARKO STRPIĆ

BUDUĆNOST NIJE U SABORU

SUZANA MARJANIĆ

Nedavno je najavljeno kako je slobodarska knjižnica "Roko i Cicibela" nakon ljetne stanke opet otvorena. O kakvom je tipu knjižnice riječ te zašto nema članarine, što je, naravno, za svaku pohvalu. Naime, sjećam se kako se nekoć, prije dvadesetak i više godina, članarine u gradskim knjižnicama isto tako nisu plaćale.

– Knjižnica i čitaonica nastavak je sličnih projekata od sredine devedesetih pa sve do danas, a koji su djelovali u Zagrebu kao autonomni slobodarski prostori. Zapravo je riječ o pokušaju da se što više literature učini dostupnom pa tako i teme koje se provlače kroz tu literaturu, od raznih anarhističkih teorijskih tekstova, do prakse, ali i umjetnosti, kulture, supkultura, književnosti. S druge strane, riječ je o prostoru koji se nalazi u centru grada (Frankopanska 1)

svih ostalih odnosa. Dakle, u knjizi je riječ o odnosima. Možemo ih zvati ljubavnima, no prvenstveno su prijateljski, a autorica se trudi odmaknuti od kategorizacije, jer naši odnosi ne moraju nužno biti spremljeni u određene ladice, kategorizirani i time određeni.

U najkraćim crtama, ako pogledamo na to kako stvar funkcionira s "uobičajenim" ljubavnim odnosima, brzo ćemo doći do zaključka da je monogamija tek površna slika stvarnog stanja. Preljubi, ljubomora, varanje, laganje, više partnera i partnerica... sve su to zapravo uobičajene stvari, a monogamija je tek norma koje se svi deklarativno drže i krše je. Upravo u tome leži problem – laganje, neiskrenost, skrivanje i ostale srodne radnje su temelj neodgovornih odnosa koji štete ljudima.

Ne možete graditi društveni status u postojećem sustavu i biti stvarno aktivni po pitanju njegovog ukidanja, sustav to brzo prepozna i uklanja nepoželjne "elemente"

i već sama lokacija literaturu čini dostupnom, a kava i čaj su tu tek kao navika koja prati mjesta na kojima se najčešće družimo. Uostalom, knjižnice bi trebale biti mjesto susreta i razgovora, a ne tek servis za posudbu knjiga. To je ono što nedostaje kod nas – društveni centri koji nemaju komercijalni sadržaj i karakter i koji nude nešto više od standardne zabave. Naravno, sve bi to trebalo biti besplatno pa je tako i ono što "Roko i Cicibela" nudi besplatno.

ANARHIJA, SLOBODARSTVO PRIJATELJSTVA = LJUBAVI

Zašto na web-stranici svoje izdavačke kuće Što čitaš? rabite češće pojam "slobodarski" od pojma "anarhistički"? Možda zbog većinskoga zazora prema bilo kakvoj vrsti anarhizma?

– Ne, već zato jer jedan i drugi pojam imaju isto značenje od svog nastanka. Što se tiče samog naziva anarhizam, pojavljuje se u naslovima dosta naših knjiga, a upravo to bavljenje anarhizmom (ili slobodarstvom) na drugačiji način doprinosi i shvaćanju pravog značenja termina poput "anarhizam" ili "anarhija".

Najnoviji izdavački poduhvat odnosi se na objavljivanje knjige Redefiniranje naših odnosa - smjernice za odgovorne otvorene odnose Wendy-O Matik. O kakvom je modusu ljubavi riječ u shvaćanju spomenute spisateljice i aktivistice?

– Moram napomenuti da je knjiga objavljena prvenstveno zbog činjenice da je ova tema u potpunosti zapostavljena i prešućena kod nas, a upravo su temelji autoritarnog društva u kojem živimo zasnovani na našim osobnim odnosima, koji su temelj

posvećene anarhističkim publikacijama. **U čemu je osnovna razlika između vaših publikacija i onih koje objavljuje DAF?**

– Ne vidim neku posebnu razliku, čak da pače, sasvim dobro se nadopunjavamo, surađujemo i dogovaramo buduće aktivnosti. Možda smo se mi ipak malo više okrenuli suvremenim tekstovima, dok DAF stvarno dobro pokriva i neke od klasičnih anarhističkih tekstova koji nikada nisu objavljeni kod nas, a važno je da DAF objavljuje i knjige o umjetnosti, što mi do sada nismo radili niti imamo u planu. Naravno, to ne znači da smo strogo podijelili područja koja ćemo pokrivati, no takvi su bili izdavački planovi i sasvim su se dobro poklopili.

Kod nas je bilo izrazito malo izdanja anarhističke tematike, a posljednjih dvjestotinjak godina bogate produkcije u svijetu ćemo teško nadoknaditi s tek dvije izdavačke kuće. Zapravo bi pitanje trebalo biti koliko nam još izdavačkih kuća i projekata nedostaje zbog silne literature koju tek treba prevesti i objaviti. Ovo što su do sada napravili DAF i Što čitaš? tek je kap u moru.

MEDIJI O SLOBODARSKIM AKCIJAMA U GRČKOJ

Nedavno ste izjavili kako smatrate da mediji nekvalitetno prate situaciju u Grčkoj. Na koje su načine naše medijske kuće izvještavale o tim slobodarskim akcijama i smatrate li da je jedna takva sjajna akcija moguća i u našoj u temelju nedemokratskoj zemlji? Naime, dok su u grčkoj situaciji udruženim snagama nastupili anarhisti, studenti i radnici, odnosno, anarhistima su se pridružili studenti i radnici, je li moguće takvu akciju solidarnosti provesti u ovim našim ne/prilikama?

– Otkad je pažnju javnosti privukla pobuna u Grčkoj, mnogo puta sam ponovio da oko toga što se tamo događa treba imati na umu okolnosti zbog kojih se sve to događa, povijest i kulturu, a najvažnije od svega je da tu nije bila riječ o reakciji koja se dogodila kao neki prijelomni trenutak, već je riječ o pokretu koji se gradi kroz povijest i ono što se dogodilo u prosincu prošle godine bio je samo nastavak svih prijašnjih aktivnosti.

Mislim da su mediji ovome pristupali sasvim površno, oslanjali su se, kao što najčešće rade, na šturu i površne agencijske vijesti, a malo je novinara koji uopće mogu kvalitetno analizirati situaciju u svijetu ili nekom određenom području pa nije bilo niti za očekivati da će do toga doći.

Tu posebno treba istaknuti katastrofalno izvještavanje jednog novinara javne televizije koji je u pokušaju da dođe do senzacionalističkih snimki pokazao iznimno nepoznavanje situacije na terenu i time ugrozio prosvjednike, sebe i svoju ekipu, a na kraju je sramotno loše izvještavao o situaciji koju je slabo razumio. Mislim da je to ujedno i najbolji primjer

na koji način nastaje većina vijesti koje primamo – tek kad je čovjek upoznat s nekom situacijom, a vijesti govore nešto posve suprotno, tek tada u potpunosti shvatimo koliko su informacije koje dobivamo zapravo više dezinformacije i posve iskrivljena slika. To je pogotovo izraženo kada su u pitanju društveni sukobi koji teže promjeni sustava čiji su mediji sastavni dio i alat.

DOMAĆI ANARHOSINDIKALISTI

Koliko mi je poznato, mreža MASA je osnovana u veljači prošle godine, a glavna ideja im je osnivanje anarhističkih sindikata u Hrvatskoj koji bi širili slobodarski radnički pokret. Surađujete li s MASA-om i pratite li njihove akcije?

– Nisam član neke anarhističke organizacije, a rad domaćih anarhosindikalista pratim, baš kao što pratim i sve ostalo vezano uz anarhizam kod nas. Toga nije izrazito mnogo, a MASA je tek jedna od inicijativa koje su se pojavile u pokušaju traženja mogućeg smjera za djelovanje pokreta.

Obično se navodi kako u Hrvatskoj ima još nekoliko anarhističkih grupacija. O kojim je grupacijama riječ?

– Postoji više projekata i neformalnih grupa koje djeluju kod nas pa tako u Splitu djeluje knjižnica i čitaonica Dislexia, koja organizira diskusije i video projekcije u klubu Kocka gdje su i smješteni. Tu je knjižnica i čitaonica "Roko i Cicibela" u Zagrebu, no o njoj sam već sve rekao, a u Rijeci djeluje infoshop Škatula. Trenutno izlazi svega jedan časopis koji možemo nazvati anarhističkim, riječ je o dvomjesečniku *Ispod pločnika*, koji to i nije, jer ponekad "preskoči" rok, no to niti nije toliko važno koliko činjenica da opet postoji publikacija koja ima kontinuitet i koja se tiska u većem broju primjeraka (trenutna naklada je dvije tisuće).

Postoje, naravno, i spomenute izdavačke kuće, Što čitaš? i DAF, a možemo spomenuti i Anarhistički sajam knjiga kao važnu manifestaciju koja svake godine okupi sve domaće projekte, ali i znatno šire od toga pa je sajam međunarodnog karaktera.

Kako komentirate MASA-inu kampanju "Stop represiji!" kojom nastoji pomoći, kako ističu, drugovima u Srbiji koji se trenutno nalaze u pritvoru pod sumnjom za "međunarodni terorizam"?

– Nemam neki poseban komentar na to, riječ je o posve uobičajenoj praksi gdje se pokušava organizirati što više akcija solidarnosti i izvršiti pritisak na vlast kako bi pustili zatvorene. U vremenima kada se kapital suočava s još jednom krizom i kada su društveni sukobi sve češći i izvjesniji, mislim da će, nažalost, ovakvih zatvaranja biti sve više pa onda i akcija solidarnosti.

Pokret se često morao baviti svojim zatvorenim, što je izrazito važno jer izolacija užasno utječe na zatvorenike, a osim tog vrlo osobnog pristupa i direktne pomoći, važno je graditi solidarnost kao temelj svakog budućeg djelovanja.

DRŽAVOTVORNO UKLANJANJE NEPOŽELJNIH "ELEMENATA"
Kako je došlo do vašega upoznavanja s idejama anarhizma te koliko npr. fakultetski program obuhvaća protagoniste anarhizma?

– Ne znam koliko fakultetski program obuhvaća anarhizam, nisam nikada studirao, formalno obrazovanje nisam smatrao potrebnim nakon srednje škole. S druge strane, ne znam koliko bi imalo smisla uvoditi anarhističke ideje u institucije osnovane od strane države, institucije koje imaju svoj nastavni program zasnovan na ideji očuvanja sustava koji ih je osnovao. U svijetu je bilo pokušaja uvođenja sličnih programa na fakultete, no ubrzo bi svi akteri tih pokušaja bili maknuti s fakulteta ili bi programi bili ukinuti. Uostalom, ne možete graditi društveni status u postojećem sustavu i biti stvarno aktivni po pitanju njegovog ukidanja, sustav to brzo prepoznaje i uklanja nepoželjne "elemente".

Mislim da je važno imati svoje modele obrazovanja koji neće biti indoktrinacija (što svako formalno obrazovanje jest, unatoč prividu slobode koji pokušava stvoriti), koji će uistinu biti slobodni i koji neće ovisiti o sustavu. Ovo, naravno, zahtijeva više razmatranja od ovako kratke tvrdnje, no i o ovome postoji opsežna literatura.

Svoju slobodarsku poziciju obično određujete promatračko-zapisivačkim statusom te sudjelovanjem u brojnim akcijama. Recite, koje biste akcije posebno istaknuli u Hrvatskoj od Tuđmanove smrti?

– Nezahvalno je isticati bilo koju akciju, sve su na svoj način bile važne i imale su svoj utjecaj, a ne mislim da trebamo uzimati neko mjerilo učinkovitosti kao model određivanja što je bilo važnije od drugog. To pogotovo nije primjenjivo u praćenju društvenih zbivanja, koja se ponekad čine malim ili velikim, no njihov je utjecaj često u nerazmjeru s onim kakvima se čine na prvi pogled.

Druga stvar je da ne mogu gledati na svijet prije i poslije Tuđmanove smrti – na razumijem što zapravo taj trenutak određuje? Sjećam se euforije pojedinih liberalnih i ljevičarskih aktivista koji su slavili promjenu vlasti, a u to vrijeme su izostali gotovo svi kritički osvrti na aktualna zbivanja... I što se na kraju dogodilo? Ništa, jedna je vrsta totalitarizma zamijenjena drugom vrstom totalitarizma, od kulta ličnosti prebacili smo se na kult posjedovanja i slobodnog tržišta.

Svaki sukob i akcija protiv takvog sustava vrijednosti je vrijedna spomena.

O POLICIJI I TAJNIM SLUŽBAMA DANAS

Kako pojašnjavate da je mlada generacija, posebice ona koja je kao srednjoškolska generacija stasala u Tuđmanovoj otužnoj Kroatokraciji, obnovila interes za filozofiju anarhizma?

– Niti jedna totalitarna vlast nije uspjela stvoriti jednoobrazno društvo – tako niti anarhističke ideje nisu nikad nestale ili prestale biti prisutne. Koliko god to vrijeme bilo "crno", zapravo je otvorilo mogućnost otvorenog političkog djelovanja koje, ma koliko nepoželjno i pod prismo- trom, ipak nije otvoreno zabranjivano. Ista situacija je i danas, nemojmo se zavaravati – policija i tajne službe pomno prate sve političke i društvene skupine koje bi ih ostavile bez posla promjenom društvene organizacije.

Međutim, ne možemo tu govoriti o masovnom fenomenu interesa za anarhizam – ipak je ideologija kapitala i posjedovanja najraširenija, a mlade generacije su njezini snažni nositelji i promicatelji.

"NE TREBAJU NAM NITI PRIVREMENI, NITI REDOVNI IZBORI."

Smatrate li da su nužni prijevremeni izbori i koji su vaši razlozi za odnosno protiv prijevremenih izbora?

– Ne trebaju nam niti privremeni, niti redovni izbori. Kao što sam već rekao malo prije, ne mislim da se nešto može promijeniti na taj način.

Ono što bi moglo značiti neke promjene jest neprepuštanje odluka i odgovornosti u ruke vođa, političara, predstavnika, kako god ih zvali, već samoorganizacija i

– Upravo se na ovo odnosio dio mojih tvrdnji... Dokle god ne prestanemo shvaćati organizaciju društva i naših života kao nešto što radi netko drugi, neki stručnjaci, vođe ili institucije, ništa se neće promijeniti. Politika nije ono što se događa u Saboru, niti je to mjesto gdje bi se trebale donositi odluke, a to svakako nije mjesto iz kojeg dolaze pametni i dobronamjerni prijedlozi za našu budućnost. Sabor je tu kako bi nas manjina iskorištavala i održala se u poziciji moći.

Anarhisti organiziraju svoja događanja, imaju svoja glasila, komuniciraju i organiziraju se na horizontalnoj osnovi (za razliku od vertikalne strukture vlasti) i ne rade to da bi vodili ljude, već da bi međusobno surađivali. Postojeće institucije nije moguće reformirati i učiniti "dobrima", one moraju nestati.

ETIČKI ODNOS PREMA ŽIVOTINJAMA

Kako tumačite viziju Stevena Besta, anarhista i animalističkoga aktivista, koji navodi da je jedino stvarno oslobođenje ovoga planeta moguće kroz istovremeno oslobođenje životinja i ljudi?

– Nisam upoznat s njegovom vizijom i radom, no riječ je o pitanju promjene sustava vrijednosti, promjeni ideje da dominiramo i

Mediji su nedavnoj pobuni u Grčkoj pristupali sasvim površno i malo je novinara koji uopće mogu valjano analizirati situaciju u svijetu ili nekom određenom području pa nije bilo niti za očekivati da će do toga doći

organizacija života prema našim potrebama u našoj neposrednoj okolini. Sve ostalo je tek mazanje očiju velikim idejama o dobrobiti društva, a do sada u poznatoj povijesti (a vjerojatno i nepoznatoj) nije postojao sustav koji je bio, da se tako izrazim, "pravedno" ustrojen. No, svi su se pozivali na to. Dok ne odbacimo ideju vlasti, hijerarhije i uopće masivnih sustava (kojima jedini cilj može biti vlastito postojanje), nikakvih promjena neće biti. Nikakvi izbori tu neće ništa promijeniti.

IDEJA SLOBODNOGA UDRUŽIVANJA

Nisu li anarhisti upravo ti koji bi trebali povesti ovaj zasljepljeni narod (kako to romantično zvuči) kako bismo se konačno izvukli iz dramatične, nikako ne tragikomične, apatije i depresije?

– Anarhisti ne bi nikoga trebali povesti. Time bi samo još jednom napravili istu stvar. Anarhisti mogu ukazati na probleme i ponuditi neke mogućnosti, a to hoće li ih netko prihvatiti ili se sam organizirati, to je već stvar samih ljudi.

Ideja slobodnoga udruživanja i zajedničkoga djelovanja temelj je anarhizma – međutim, tu nije riječ o stranci ili jednoj organizaciji koja ima odgovor na sva pitanja i koja će povesti ljude u "bolje sutra". Svatko tko tvrdi takvo što ima skrivene i, vrlo vjerojatno, opasne namjere.

Čini mi se da je ključno shvatiti da nas nitko neće osloboditi ili stvoriti bolje društvene uvjete za nas – ili ćemo to učiniti sami, ili promjena neće biti. Nema drugog puta.

Dobro, jasno mi je da anarhisti ne mogu, odnosno ne žele ući u Sabor, ali kako onda čuti njihov glas pored svih onih korumpiranih političara i političarki, čast izuzecima?

trošimo. Jesu li u pitanju životinje, biljke, kamen, nafta, drvo ili ljudi, posve je svejedno, naš odnos prema svemu je isti.

Ono što smatram problematičnim je kad se revolucionarnim smatra sve više proizvoda koji su veganski/vegetarijanski ili etički prihvatljiviji, dok je zapravo riječ o osnaživanju kapitalizma, odnosno sustava koji stvara odnose u kojima je ključna dominacija i konzumerizam. Umjesto da se ide prema ukidanju tržišta, stvara se novo tržište, a sve i dalje ostaje roba koju se može prodati. Dakle, uklanjamo samo posljedice problema, ali ne i njegov uzrok.

Naravno, to ne znači da mislim kako je osobni izbor etičkog odnosa prema životinjama loš, već jednostavno mislim da nije dovoljan.

I za sam kraj: što uskoro, do kraja ove godine, planirate objaviti?

– Trenutno radimo na nekoliko novih izdanja, zborniku tekstova talijanskog autora Alfreda M. Bonanna, čiji radovi su do sada objavljeni u nekoliko manjih publikacija i glasila, a sada će po prvi put izaći u obliku knjige te će obuhvatiti neke od njegovih ključnih tekstova, ako se nešto uopće može nazvati ključnim. Knjiga je trenutno u fazi prevođenja i uređivanja, još uvijek nemamo naslov za nju.

Također, trenutno se prevodi knjiga *Kako nenasilje štiti državu* Petera Gelderloosa, koji iznosi kritiku ideologije pacifizma i nenasilja te obrazlaže razloge nužnosti samoobrane od stalnih nasilnih napada države i kapitalizma.

Nakon nekoliko godina opet smo se upustili u objavljivanje strip izdanja pa će tako uskoro biti objavljen prijevod Tin Tina, odnosno "ukradene" verzije tog stripa u kojoj je Tin Tin u stalnom sukobu sa sustavom, a štrajkovi, organiziranje zajednice i zajedničke akcije priču u stripu odvođe do posve neočekivanog kraja... **E**

DARWINOVA NAJDRAŽA ŽIVOTINJA

I 150 GODINANAKON PRVOG IZDANJA *Postanka vrsta*, U HUMANISTIČKIM KRUGOVIMA JE TVORAC TEORIJE EVOLUCIJE I DALJE PRISUTNIJI I NEZASLUŽENO OMRAŽEN KRIVNJOM IZVITOPERENA DARVINIZMA, NEGO ŠTO JE DOISTA ČITAN

SNJEŽANA HUSIĆ

Da nam je svima po novčić za svaki spomen darvinizma koji smo sami skrivili ili mu bili svjedocima, brzo bismo se obogatili. No da se zatim moramo odreći po jednog novčića za svaki darvinizam iza kojeg nije stajalo ni jedno jedino pročitano Darwinovo djelo, vjerojatno bismo se začas vratili na prosjački štap.

Charles Robert Darwin (12. veljače 1809. – 19. travnja 1882.) nije ni prvi niti posljednji kojemu je ime okaljao prirodani -izam i često mu osudio djela na skupljanje prašine na policama. Nije puko nagađanje: iz potrebe da vlastito javno korištenje nekih Darwinovih termina potkrijepim postojećim hrvatskim prijevodima, u jednoj zagrebačkoj knjižnici posudila sam ljetos *Putovanje jednog prirodoslovca oko svijeta*, u izdanju iz 1983. i u prijevodu Karle Kunc i Stanka Miholića. Prije mene, nadobudan je netko posudio dvosveščano djelo u veljači 2008., a prije nje ili njega – u kolovozu 1997.

KATALOG PROPUSTA Osim u listiće s datumom priželjkivanog povrata Darwinove knjige, zaviri li se u kataloge hrvatskih knjižnica, mnoge će opet obuzeti nevjerica pred pustoši koja tamo vlada. Prijevodi dovoljno pouzdano razotkrivaju koliko je nečije djelo doista zaživjelo u određenoj nacionalnoj kulturi, shvaćenoj u smislu neke idealne misleće cjeline onkraj užeg kruga specijalista. Pa ako je suditi po tome, Darwin ovom dijelu svijeta nije bio naročito potreban. Možda su u prethodnom stoljeću ovdašnji narodi pa makar i protiv svoje volje, bili toliko zaokupljeni ovom ili onom revolucijom, da se nisu stigli baviti još i evolucijom. Ili su tako ustrajno i zagriženo, prikriveno ili javno, međusobno prebrojavali etnička krvna zrnca i nacionalne gene, da bi im engleski prirodoslovac pomrsio račune svojom hulničkom tvrdnjom o zajedničkom podrijetlu svega živog.

No takva su prebrojavanja ipak znala biti manje pogubna nego 1940-ih i 1990-ih pa smo se dugo mogli oslanjati i jesmo se oslanjali na susjedske prijevode te ih za najveći dio 20. stoljeća moramo smatrati dijelom vlastita kulturnog prostora. Kad se srpski i hrvatski prijevodi Darwinovih djela zbroje, prvi pretječu potonje za *Autobiografiju*, a hrvatski je prijevod *Putovanja* bio i svejugoslavenski. Ostatak se nažalost svodi na *Postanak vrsta* i *Podrijetlo čovjeka*, a tu hrvatski prijevodi kasne za srpskima čitavih pola stoljeća, i tko zna koliko bismo ih još čekali da nam nije radišnosti i multidisciplinarnosti stručnosti Josipa Balabanića (*Postanak* 2000., a *Podrijetlo* 2007.). Hrvatski biolozi, povjesničari i filozofi znanosti sigurno čitaju Darwinova djela u izvorniku, premda centralni elektronički katalog za prirodoslovlje, uključujući knjižnice zagrebačkog Prirodoslovno-matematičkog fakulteta, također sprema znatiželjnicima neka neugodna iznenađenja, a stanje nije

mного bolje ni u knjižnici HAZU. Lako je od 2002. naovamo, otkako je najveći dio svega što je Charles Darwin ikada napisao (a ne samo objavio!) dostupno u digitalnoj zbirci darwin-online.org.uk, a prvih je petnaest od ukupno sedamnaest dosad objavljenih tomova sabranih pisama također besplatno dostupno na www.darwinproject.ac.uk. Ali prije toga, gdje su hrvatski građani dovoljno potkovani u engleskom mogli u domovini posuditi *Izražavanje osjećaja u čovjeka i životinja*, ili *Tvorbu biljnog humusa djelovanjem crva sa zapažanjima o njihovim navikama?* Nigdje, osim ako nisu osobno poznavali prirodoslovca s pristojnom kućnom bibliotekom.

Time se vraćamo u krug specijalista, koji svaki za svoje područje jesu temelj nacionalne kulture, ali ne bi smjeli biti čitavo njezino zdanje, posebice kada je riječ o djelu tako općeljudski važnom kakvo je Darwinovo. Dotaknuvši se prisutnosti Darwina u hrvatskoj kulturi, drugi su mi bili na umu, a ne marljivi prirodoslovci: od umirovljenice koja je pročitala "sve" u mjesnoj knjižnici pa se zaželjela egzotičnijeg i zahtjevnijeg štiva, preko državnog službenika koji se možda prerevno priprema za televizijski kviz znanja, do ambiciozne srednjoškolke koja piše referat iz biologije.

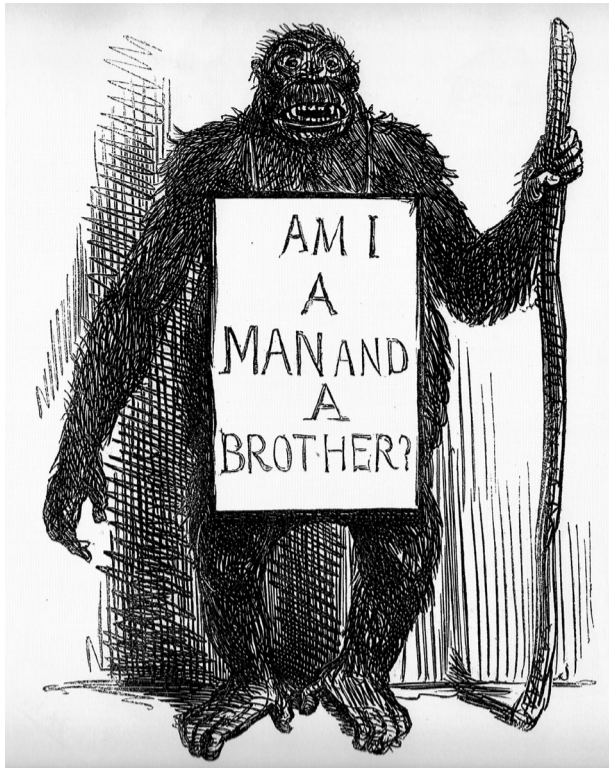
DARVINISTIČKA STRAŠILA U tako široko shvaćenom hrvatskom javnom i kulturnom prostoru, darvinizam je neusporedivo prisutniji od Darwina, i nerijetko se pritom misli na socijalni darvinizam pa i kad mu se zaboravi pridjenuti oznaka "socijalnog". A od njega zaziru sva dobronamjerna bića koja uporno vjeruju ili se barem trse vjerovati u solidarnost, toleranciju, socijalnu pravdu, održivi razvoj, brigu za druge, suvrnike i inovrnike, nesebičnu pomoć i slično, mahom pojmove i tipove ponašanja koje bi ne samo pobornici najcrnjeg socijalnog darvinizma, nego vjerojatno i neki cinični evolucionisti učas proglasili tlapnjama naivaca koji još nisu shvatili kako svijet zapravo funkcionira, ako već ne bedastoćama neprilagođenih zanovijetala, pravog

daveža u neizbježnoj i sveprisutnoj i pravednoj borbi za opstanak, iz koje će kao zasluženi pobjednici izaći samo najjači.

To je -izam prišao Darwinu. I kad od darvinizma ostane samo -izam, a Darwinu se izgubi svaki trag, onda nećemo okom trepnuti ni uho načuliti kad se ime engleskog prirodoslovca spomene u filmu *Zavjera*, što ga je 2001. režirao Frank Pierson. Naslovna je zavjera nacistička i antisemitska, a film se temelji na povijesnim dokumentima: 20. siječnja 1942. u berlinskom predgrađu Wannsee održan je tajni sastanak petnaestorice visokih dužnosnika Trećeg Reicha. Cilj mu je bio nametnuti "konačno rješenje židovskog pitanja" kakvo je zamislio Hermann Göring, preko Reinharda Heydricha (Kenneth Branagh) i Adolfa Eichmanna (Stanley Tucci). Svladavši kolebanje rijetkih prisutnih, Heydrich je ostvario istrebljivački naum te je, u ekraniziranoj varijanti, mogao zaključiti da će sudionici sastanka ostati "zapamćeni kao ljudi s vizijom, darom i voljom da očiste ljudsku rasu u tako kratkom roku da bi i sâm Charles Darwin bio zadivljen".

Ako išta, Charles Darwin bio bi zgađen, zgrožen i ogorčen. Poput filmskog Heydricha, mnogi su u posljednjih 150 godina pročitali samo naslov najvažnijeg Darwinovog djela, *Postanak vrsta putem prirodnog odabira ili očuvanje povlaštenih rasa u borbi za život*, a onda pojedinim pojmovima iz njega pridali značenja kakva su njima odgovarala, zaogrnuili se jednim časnim imenom i pod tom krinkom propovijedali ili činili ono čega se samouki prirodoslovac grozio i protiv čega se htio boriti upravo svojom teorijom evolucije. Da je bilo koji nacist, nakon što se poput filmskog Heydricha busao u prsa svojim darvinizmom, posegnuo za Darwinovim tekstovima, ne bi mu nikad više palo na pamet koristiti se imenom tog znanstvenika, čije bi knjige potom vjerojatno završile na nacističkoj lomači.

Darwin je, naime, bio dijete svog vremena, koje se još napajalo na plemenitim osamnaestostoljetnim idejama

napretka, jednakosti i bratstva svih ljudi pa je vjerovao u mogućnost progresa čovječanstva i nadao mu se. Opstanak za njega nije ovisio samo o snazi, spretnosti, snalažljivosti, a još ga je manje zamišljao kao bespoštedni rat svih protiv svijeta; slučaj, puka sreća ili nesreća, izvanjske okolnosti na koje vrsta i pojedinac ne mogu utjecati, također odlučuju tko će preživjeti. Ali ako je zakon prirode nazadovanje jednako kao i napredovanje, izumiranje jednako kao i rađanje, za ljude je Darwin čuvao vjeru u mogućnost da budu bolji. Slomljene su bile mnoge grane na njegovu stablu života, skiciranom prvi put 1837. na 36. stranici tajne evolucionističke bilježnice B, ali propali student medicine i nesudeni teolog vjerovao je da ljudska grana može i treba dalje rasti i bujati. A razvoj u koji se Darwin uzdao trebao se dogoditi ne vulgarno shvaćenim prirodnim odabirom koji će pomesti slabe i glupe, nego razvijanjem ljudskih potencijala i svjesnim djelovanjem usmjerenim na boljitak svakog ljudskog bića, a po mogućnosti i neljudskog.

LJEPOTA U OKRUTNOM SVIJETU Koliko god neke Darwinove formulacije takvih humanih ideala danas zvučale staromodno i nespretno, na mahove čak imperijalistički antipatično, treba s jedne strane držati na umu da se on grozio mnogih učinaka kolonizacije, a posebno istrebljenja čitavih plemena i naroda, i nije to ni po čemu smatrao nužnim ishodom pravedne borbe za opstanak; s druge strane, također, upravo je na tim i takvim idealima poniklo i ono što je u njegovom djelu najaktualnije. Zanimljivo je da se, međutim, smještanje Darwinova lika i djela u povijesnu kontingenciju nije svjedožilo nekim evolucionistima kad je, 1991., objavljena biografija *Darwin* Adriana Desmonda i Jamesa Moorea. Nije im smetalo podsjećanje na nespretnu rečenicu koje su se lako mogle izvrnuti u opravdanje kolonijalizma; nije im moglo smetati isticanje abolicionističkih, profeminističkih i antispecističkih Darwinovih uvjerenja, koja su sigurno otprije dobro poznavali; smetalo im je Desmondovo i Mooreovo tumačenje procesa koji je doveo do uobličanja teorije evolucije, ali i same teorije, kao povijesno uvjetovanih.

Da je Darwin kao privatna osoba imao svoju povijest, koju je vrijedilo istražiti i ispisati utoliko što je bio genijalan um, o tome nije bilo dvojbe; no inzistiranje na povijesnosti njegova čeda nekim je znanstvenicima zvučalo poput huljenja, jer je prijeto da će poljuljati status teorije evolucije kao vječne objave. Iza rogošenja dijela znanstvene zajednice na Desmondovu i Mooreovu biografiju stajalo je, naime, shvaćanje da je teorija evolucije nešto tako samorazumljivo i samostojno da se do nje kad-tad moralo doći, a time i poimanje znanosti kao pukog knjigovodstva prirode, a ne kreativne ljudske djelatnosti. Kad se evoluciju razumijeva kao nešto što jednostavno jest po sebi i za sebe pa je bilo samo pitanje hoće li prije ili poslije ovaj ili onaj na nju nabasati i objaviti je ostatku svijeta, umanjuju se u tome autorske zasluge i kreativni ulog istog onog Darwina u čiju se genijalnost kunu i takvi prirodoslovni knjigovode. Kao da evolucionizam oduvijek leži u prirodi spreman za uporabu, a ne na stranicama *Postanka vrsta* koje su ugledale svjetlo dana 22. studenog 1859. godine.

KAD SE ŽIVOTINJE ZALJUBE Takav će esencijalistički stav biti pritom često potkrijepljen činjenicom

da je vlastitu teoriju prirodnog odabira istodobno i posve neovisno uobličio i Alfred Russel Wallace. No, s godinama su neslaganja između Darwina i Wallacea bila sve veća, tako da je potonji, uza sve uvažavanje nekih njegovih postavki, podvrgnut kritici u *Podrijetlu čovjeka i odabiru ovisnom o spolu*. Glavni prijedor između prve dvojice pravih evolucionista ticao se velike uloge spolnog odabira u evoluciji, kakvu mu je Darwin pripisivao, a Wallace nije bio spreman priznati je bez zadržke. Darwin je, naime, primijetio da neke životinjske značajke i ponašanja mogu biti i štetni za jedinke te se ne mogu podvesti pod prilagodbu uvjetima u okolišu, obranu, izbjegavanje neprijatelja i slično. Time se opstanak pokazao kao složen pojam, koji nadilazi pojedinca te ne uključuje samo sredstva, ponekad i okrutna, sebične borbe za vlastiti život. Tako je ljepota ušla u Darwinov svijet, obojila ga čudesnim ukrasima i preplavila zaljubljenim pjevom. Pa ako se cinici i zločinci već žele skrivati i legitimitet tražiti od nekog evolucionista, onda bi im Wallace mogao biti malo manje dalek od Darwina, premda bi se i u čitanju Wallaceovih djela opet zagrcnuli nad sveobuhvatnim čovjekoljubljem, posve nespojivim s njihovim nakaradnim, upravo opsceno redukcionističkim i u teoriji evolucije zapravo neutemeljenim shvaćanjem borbe za opstanak kao nasilja nad suvrstnicima i inovrstnicima.

Živa bića nisu za Darwina bila samo narogušeni i vječno gladni ratnici. Darwinova životinja također je estetsko i zaljubljivo biće, spremno na svakakve ludorije u udvaranju. A kad se estetika i spolnost umiješaju, svijet postaje čudljivo, ponekad vrlo zabavno mjesto, gdje pobjedu ne odnose uvijek snagatori, nasilnici i cinici. No za uspjeh neće možda biti dovoljne ni ljepota i vrhunska umjetnička izvedba. Nastojeći shvatiti bića u složenosti njihovih nagona, želja i potreba, kao i u složenosti mehanizama kojima ih ostvaruju, Darwin je ljudsku životinju najviše cijenio kad bi pokazala da je moralna, i upravo je takvoj davao najveće izgleda za opstanak. Od svih ljudskih prilagodbi koje omogućavaju nimalo lako preživljavanje, upravo je moral za Darwina bio najčudesniji i u njega je polagao najveće nade, i zato je *Podrijetlo čovjeka* završio ustvrdivši da "moramo priznati da čovjek, sa svim svojim plemenitim osobinama, sa simpatijom koju osjeća prema najprezrenijima, s dobrohotnošću koju proteže ne samo na druge ljude nego i na najskromnije žive stvorove, [...] da Čovjek sa svim tim uzvišenim moćima u svome tjelesnom ustrojstvu nosi neizbrisiv pečat svoga niskog podrijetla".

PRIRODA I DRUŠTVO Ljudi se, smatrao je Darwin, jesu uspjeli "do samog vrha organske ljestvice" pa im treba blagonaklono oprostiti ako ih zbog toga gdjekad obuzme ponos, ali to mjesto niti im je otpočetak pripadalo, niti su ga stekli "svojim naporima". Ljudi su preživjeli i namnožili se zahvaljujući također svemu onome što bi mnogi humanisti dandanas olako podveli pod samoniklu kulturu te zaključili da ljudski rod opstanak duguje, dakle, "svojim naporima"; no za Darwina stvari nisu bile tako jednostavne, inače ne bi ljudima s jedne strane zanijskao isključive zasluge opstanka, a s druge se uzdao upravo u njihovu sposobnost moralnog djelovanja, kulturnog napretka i razvoja civilizacije. Za njega čovjek nije bio prirodno nevoljno biće, koje je kultura kao kakva umjetna proteza spasila od izumiranja, a borba za opstanak nije rat između prirode i kulture, ili rat kulturom protiv prirode, jer njih je nemoguće odvojiti. Ljudska prilagodba i nagon za preživljavanjem ostvaruju se i kroz moral, civilizaciju, kulturu i posebne oblike društvenosti te i u njima čovjek nosi "neizbrisiv pečat svog niskog podrijetla", jer taj je potencijal proistekao jednako prirodno kao i bilo koja fizička ili mentalna prilagodba bilo koje druge životinje. A taj bi potencijal ljudi trebali njegovati i razvijati na korist svijeta, upravo zato što ne mogu i neće svi preživjeti. Prilagodba organizama zapravo je pokušaj uspostavljanja ravnoteže sa svime što ih okružuje, i najuspješnija je ona u kojoj se ostvaruje najveća moguća ravnoteža. Baš zato što svijet često jest okrutno mjesto, mi možemo i moramo biti milosrdni.

Darwina, dakle, nije morila lažna dvojba između prirode i kulture, ili *nature* i *nurture*, kakva je obilježila 20. stoljeće i nerijetko dovela do masovnog svrstavanja i suprotstavljanja humanista koji sve polažu na odgoj ili kulturne korektive, i prirodnjaka koji sve odgovore pronalaze u prirodi i genima. Matt Ridley izokrenuo je jalovu raspravu te u naslovu svoje knjige iz 2003. krilaticu *Nature versus Nurture*, priroda protiv odgoja, zamijenio *Nature via Nurture*, priroda preko odgoja. Krajnje pojednostavljeno rečeno: zaludu odgoj ako nema gena na koje bi se učinkovito "primio", ali zaludu i geni koji se ne njeguju. U istom duhu, ni Darwinu se ne može pripisati bilo slijepi determinizam s ratoborno-vulgarnom biologizacijom svega ljudskog iza

kakve su zločinci i cinici skrivali i još skrivaju svoje mračne namjere, bilo pruružičasti kulturocentrični relativizam, u kojem ljudi oslobođeni vlastita životinjstva i nagona lebde pola metra iznad zemlje i samo što im nisu izrasla andeoska krila. Svježina Darwinove misli o ljudskosti zrači i danas upravo iz njegove sposobnosti da je sagleda u svoj njezinoj kompleksnosti, onkraj pojednostavljenih binarnih opozicija prirode ili kulture, determinizma ili relativizma, nagona ili razuma, pa i bestijalnosti ili humanosti.

SVA LJUDSKA BRAĆA Upravo takva složena slika ljudskog bića jedan je od razloga zbog kojega teze o povijesnosti teorije evolucije možda ne bi toliko zasmetale njezinu tvorcu koliko su našuljale neke suvremene evolucioniste. I osim što je povijesnost jedna od temeljnih kategorija ugrađenih u evolucionizam, i osim što je Darwinu bio stran kruti determinizam pa je s toliko dobre vjere gledao u budućnost čovječanstva, u igri je bilo još nešto, za što je bilo potrebno savezništvo prirode i kulturne promjene: ukidanje ropstva. Da je ropstvo smatrao ljagom vlastita kršćanskog svijeta, poznato je svakome tko je ponešto njegovo pročitao. No Adrian Desmond i James Moore otišli su 2009. u svojoj novoj zajedničkoj knjizi i korak dalje. *Darwinov sveti cilj: Rasa, ropstvo i potraga za ljudskim korijenima (Darwin's Sacred Cause: Race, Slavery and the Quest for Human Origins)* donosi tezu da sav Darwinov rad i teorija evolucije proizlaze iz njegove odanosti i usmjerenosti upravo tom jednom cilju, oslobodenju robova, za što je bilo ključno dokazati zajedničko podrijetlo ne samo svih ljudi nego svih živih bića.

U vrijeme dok je frenologija prikupljala "dokaze" o nepremostivu jazu među rasama i udarala "znanstvene" temelje rasizma, Darwin je na *Beagleu* oplovljavao svijet, pronicao u tajne tvorbe koraljnih grebena, divio se biljnom i životinjskom svijetu dalekih krajeva i zdvajao nad užasima robovlasništva. U putopisu koji je potom objavio nije propustio zabilježiti neke od strahota ropškog života kojima je bio svjedokom, i pri kraju je knjige ispisao mali abolicionistički pamflet. Desmond i Moore pomno su istražili obiteljsko zaleđe koje ga je pripremila za to: od naraštaja Darwinova djeda Erasmusa, obitelj je bila angažirana u borbi protiv ropstva, zajedno s prijateljima, a potom i rođacima Wedgwoodima (i Charlesova majka Susannah i supruga Emma bile su Wedgwood). U toj je borbi ključan bio sukob između zagovornika poligeneze, koji su ljudske rase pretvarali u vrste različita podrijetla, i pobornika monogeneze, koji su tvrdili da su i crnputi Afrikanci pripadnici ljudske vrste potekli od Adama.

PREMALO DARWINA No Darwin se na svom putovanju uvjerio da protiv robovlasničkog koristoljublja i sadizma nije dovoljno uvjeravati u zajedničko podrijetlo svih ljudi, jer uvijek će biti moguće stupnjevat i ljudskost; gdje su razlike, tu se lako uspostavi hijerarhija, kojoj ni sâm nije odolio smjestivši čovječanstvo na vrh "organske ljestvice". Ako, međutim, humanizacija drugih rasa neće postići željeni cilj, rezanje korijena ljudske bahatosti i vjere u vlastitu bogolikost bestijalizacijom mogla bi biti učinkovitija. Desmond i Moore smatraju da je iz opreza i zbog svijesti o otporima na koje će naići ta ideja moralo proći čak dvanaest godina od izlaska *Postanka vrsta* do *Podrijetla čovjeka*; naime, u *Postanku* ljudska životinja zapravo je začudno odsutna. Ali već je *Postanak vrsta* izazvao buru, jer protivnici evolucionizma nisu bili baš tako glupi da ne bi mogli sami izvesti njegove postavke do kraja, gdje su čovjeku srodnicima ne samo primati, nego i oni vrijedni mali crvi kojima se Darwin toliko divio u svom vrtu pa im je posvetio posljednje djelo objavljeno za života.

Desmond i Moore smatraju da je teorija evolucije kakva je iznesena u *Postanku vrsta* bila tek prvi korak koji je trebao uspostaviti znanstvene temelje za stvarnu jednakost među ljudima, a da je kraj u tom stremljenju *Podrijetlo čovjeka*. Šteta je da nisu otišli još godinu dalje, do *Izražavanja osjećaja u čovjeka i životinja iz 1872.*, gdje su s raznih strana svijeta prikupljeni dokazi o istom načinu ekspresije istih emocija kod svih pripadnika ljudske vrste pa i neke sličnosti s drugim životinjama.

I Darwinova osebujna borba evolucijom i zajedničkim podrijetlom protiv ropstva, i propusnost granica među vrstama koja iz njegove teorije evolucije proizlazi, a posebno njegove tvrdnje da su rase i pasmine potencijalne vrste u nastajanju, da je zapravo svaki pojedinac rasa ili vrsta u nastajanju, da smo svi različiti i jedinstveni, a opet srodni i povezani – sve se to tiče identiteta i postavlja o njemu rijetko izazovna pitanja. Čudna je onda zaboravnost tolikih dvadesetostoljetnih i suvremenih sudionika rasprava o identitetu; čudno je kako je tu malo Darwina. ■

LJUBAV ZA POČETNIKE

ULOMCI IZ NOVE KNJIGE SREĆKA HORVATA *Ljubav za početnike, ili zašto možemo voljeti samo u znakovima KOJA U NAKLADI LJEVAK UPRAVO IZLAZI IZ TISKA, A ČIJA JE PROMOCIJA ZAKAZANA ZA 26. LISTOPAD U ZAGREBAČKOJ KNJIŽNICI BOGDANA OGRIZOVIĆA*

SREĆKO HORVAT

Svaka zaljubljenost i ljubav su poput svetkovine značenjâ. Od početka do kraja, a čak i nakon kraja. Sve vrvi od značenja. Barthes će ići toliko daleko da će, potvrđujući tezu da možemo voljeti (a onda time, nužno, i tugovati) samo u znakovima, čak i plakanje tumačiti kao semiološku pojavu. Kada plačemo, mi prema Barthesu, preuzimamo ulogu “ja sam *onaj koji će plakati*” i tu ulogu, kao u vlastitom kazalištu, igramo pred samima sobom, i ona nas rasplače. “I gledajući sebe kako plačem, rasplačem se još jače; a ako suze presahnu, brzo u sebi ponovim šibajuću riječ koja će ih opet izazvati.” Barthes, doduše, ne navodi primjere, ali možemo ih lako sami zamisliti i pobrojati: šibajuća riječ je “ona provodi Ljeto s drugim”, “nije mi se javila već 10 dana”, ____, “ona me ne voli”, “nisam ovo zaslužio”, “nije ovo zaslužila”, ____, ____, “nikad više neću pronaći nekog poput nje”, “nikad više neće pronaći nekog poput mene”, ____, ____, itd. “Kad plačem, želim na nekoga ostaviti dojam, želim izvršiti pritisak na njega (‘Pogledaj što radiš od mene’). Onaj kojega tako prisiljavamo da otvoreno pokaže svoju sućut ili bešćutnost može biti drugi – i obično jest – drugi; ali to mogu biti i ja sam: rasplačem se da bih sebi dokazao kako moja bol nije prividna: suze su znakovi, a ne izrazi.”

.....
U ljubavi metajezik ne postoji jer bi samim postojanjem “distancije”, koju uključuje svaka pozicija metajezika, postojala i distancija spram ljubljenog objekta. U neku ruku, kada nekog volimo, mi ne možemo *doista* propitivati razloge zašto ga volimo. To je onaj poznati slučaj kad vas netko pita: “Nabroj mi 5 razloga zašto me voliš?” I obrnuto, kada ja nastojim dobiti odgovor na to pitanje. Odgovor glasi: “Volim te jer...”, i tu objašnjenje najčešće posustaje. Naime, ako se radi o pravoj ljubavi, onda je posve nemoguće odgovoriti na to pitanje. Ne jednostavno zbog lakanovskog uvida da fantazmatski objekt ili *objekt petit a*, onaj objekt želje koji nikad ne možemo uloviti, (u krajnjoj konzekvenciji) zapravo ne postoji, nego iz našeg uvjerenja da je svaki pojedinačni aspekt koji izdvajamo iz spleta okolnosti, osobina i crta zbog kojih nekoga volimo zapravo neka vrsta “ogrješenja” o našu ljubav. Ne mogu jednostavno reći:

“Volim te jer imaš lijepe oči, dobro srce i jer si duhovita”. Iako te karakteristike mogu biti točne, uvijek te volim zbog nečeg više. Uvijek postoji određeni *višak* koji se ne može imenovati. Štoviše, on se ne može ni pojmiti i to je razlog zašto ljubav uvijek ostaje poput neke vrste “crne kutije”. Postoji samo ono što je bilo prije i ono što je poslije, dok sam tren ljubavi zauvijek ostaje tajanstven i nedokučiv proces. Nakon prekida veze, kad se odljubim, potpuno “objektivno” mogu reći da je ta ljubav zapravo bila iluzorna, ali još uvijek ne mogu reći što je održavalo tu iluziju, što je to što se događalo u toj “crnoj kutiji” – što je to zašto sam bio zaljubljen i volio tu osobu. Metajezik je u tom smislu moguć samo onda kad ljubavi više nema.

— JER, KAKO PONOVO DOĆI U PARIZ, SJESTI U PARC DE LA VILLETTE (TSCHUMI JE TU JOŠ JEDNA NEVJEROJATNA POVEZNICA) I NE SJETITI SE KAKO SMO LEŽALI NA TRAVI, A TI, POUČENA PRIMJEROM CRNIH BREJKDENSERA, RADILA ZVIJEZDE? KAKO DOĆI NA BOULEVARD ST. MICHEL I NE SJETITI SE TEBE? ČEGA SE SJETIŠ KADA TI NETKO KAŽE LES HALLES? —

Ima, kao i uvijek kad je riječ o ljubavi, jedna naizgled banalna ljudska aktivnost, na kojoj se jasno može vidjeti značenje dijeljenja. Ona je manje banalna ako u vidu imamo poentu da se kod nje nešto što je (barem većini ljudi) potpuno normalna rutinska djelatnost ispunjava posebnim značenjem. Kuhanje, ručanje, i općenito *zajedničko* ispunjavanje jedne naizgled puke fiziološke potrebe kao što je hranjenje, međutim, može biti dio dijeljenja. Primjerice, popis namirnica koje ćemo zajedno kupiti u dućanu nije tek običan “popis namirnica”. To je zaseban, samo nama znan, znakovni univerzum u kojem svaki sastojak ima posebnu funkciju. To nije tek “popis namirnica” kojemu je svrha napuniti hladnjak i utažiti glad. To je, na neki način, sasvim osebujan “plan”, ritual kojim ćemo začiniti naš dan. Ovdje imamo pravu pravcatu “semiologiju namirnica”: svaki sastojak u kombinaciji s nekim drugim predstavlja poseban svijet čije značenje poznajemo/povezujemo samo mi. Ako kuhamo “kaubojski grah”, to onda može biti asocijacija na ručkove u Samoboru, ako pak kuhamo “tajlandsku tjesteninu”, to može biti asocijacija na dan kada smo je prvi put zajedno jeli u Berlinu. Ili: “rajčica + svježi krastavci + paprika + sir” nije uvijek samo “šopska salata” – nego ujedno asocijacija na onaj dan kada smo “šopsku salatu” zajedno jeli na Maksimiru.

Nijanse između “službenog” i “privatnog” značenja nekog jela se brišu. Na primjer, “službena” verzija kaže da kroasan svoj oblik (i značenje) duguje poljskim pekarima koji su 1683. u čast obrane grada od Turaka iskoristili “mladi mjesec” kao simbol Otomanskog Carstva (mogli bismo se igrati tim značenjem i zamisliti kako su Poljaci “s guštom” jeli kroasane, simbolizirajući tako svakim svojim ugrizom pobjedu nad Turcima). Postoje i druge kulinarske legende koje kažu da su za kroasan zaslužni mađarski pekari koji su zbog opsade Bude 1686. odlučili napraviti vlastitu verziju austrijske “kifle”. Pa ipak, svaka od tih “službenih” verzija blijedi pred

Ljubav za početnike nije self-help priručnik koji će vam dati odgovor na sve ljubavne probleme, niti još jedna dubokoumna teorijska rasprava koja vjeruje da posjeduje “istinu” ljubavi. Radi se o fragmentima koji bilježe pojedine znakove ljubavi, etape i ljubavne epizode, kojih može biti bezbroj i čije varijacije uvijek ovise o nečijem osobnom iskustvu. Na tragu Rolanda Barthesa, autor polazi od temeljne teze da se ljubav može iščitati i kao semiološki (znakovni) fenomen, a u 15 poglavlja obrađeni su prepoznatljivi momenti ljubavnih odnosa: igre moći, sablasti bivših, prijevare i prekidi, dijeljenje i imenovanje, izolacija i sjećanje, krivnja i determinizam. Uz bogati teorijski aparat, primjere iz književnosti (*Patnje mladog Werthera*, opus Arthura Schnitzlera, Kafke, itd.), ali i osobna iskustva, knjiga je prožeta i brojnim primjerima iz filmskog univerzuma, od klasika poput *Posljednjeg tanga u Parizu*, *Annie Hall*, *Kad je Harry srećo Sally*, do novijih filmova poput *Vječnog sjaja nepobjedivog uma*, *Neobičnog slučaja Benjamina Buttona* i *Žena kojoj sam čitao*. Nakon 5 političko-filozofskih knjiga, Horvat je napravio iskorak u svijet privatnog, potvrđujući da je ljubav često jednako bitna kao i politika.

**SLAVOJ ŽIŽEK O KNJIZI:
“OVO JE DOKAZ DA, U SEKSU,
PARTNERI NIKADA NISU SAMI ČAK I
AKO SE ZATVORE U TIJESNU SOBU,
BUDUĆI DA NE POSTOJI SEKS BEZ
GOVORA O SEKSU! HORVAT ČINI
ZA PSIHOANALIZU ONO ŠTO SU
STARI UVODI U MARKSIZAM UČINILI
ZA DIJALEKTIČKI I HISTORIJSKI
MATERIJALIZAM: ON DOVODI
LACANA ŠIROKIM MASAMA
RADNIKA, SELJAKA I ISKRENOJ
INTELEGENCIJI. OVA JE KNJIGA
POTREBNA KAO SVJEŽI KRUH!”**

konotacijom koju kroasan može imati u mom vlastitom, privatnom svijetu: hrskavi kroasan s maslacem koji bih gotovo svakoga jutro kupovao na Rue Brochant (ili je to bila Avenue de Clichy?), dok bi ti istodobno kupovala neka druga peciva i slatkiše, prije odlaska u grad, Parc de la Villette, šetnju uz Seinu, ____, ____, ...

U hrani i svemu što dolazi uz nju (kuhanje, jedenje, sam proces kupovanja namirnica itd.) uvijek se radi o dijeljenju: “Voliš li ovo? “ “Nije li malo preslano? “... sva pitanja idu u smjeru: “Kakvo značenje za tebe ima ova hrana? “ (Kad voljenoj osobi spravimo večeru, pitanje “Kako ti se sviđa?” jednostavno ne može biti potisnuto.) Kad se čovjek zaljubi – kao da dobiva drugo nepce. Ne samo da se uspoređuju i testiraju okusi nego se počinje razvijati i neka vrsta zajedničkog nepca. “Mi odsad obožavamo ovaj restoran”. “Ušticipi s vrhnjem i puno češnjaka su nam omiljena hrana” (ili barem meni). “Kad smo u Samoboru, najviše volimo kaubojski grah” (ili barem ja)...

.....
Ljubav je stalno preispitivanje identiteta. Tko sam ja? Tko si ti? Stalno taj pokušaj da sebe vidim u tvojim očima. Stalno taj pokušaj da shvatim što vidim u svojim očima. Neprestana utrka za “pravim” identitetom.

Kad uđemo u vezu, uvijek stvaramo svoju sliku voljene osobe (tu važi čuvena Stendhalova teza o “kristalizaciji”). Kad prekinemo s nekim, uvijek se iznova postavlja pitanje tko je doista ta osoba s kojom smo bili. Uvijek ta težnja za otkrivanjem pravog identiteta. No što ako tako nešto kao pravi identitet ne postoji? Uzmimo poznati osjećaj koji nam se javlja na putovanjima. Odjednom pričam strani jezik, na njemu, recimo, pokušavam biti duhovit (ili ne daj bože ciničan – kakav je to tek poduhvat), pokušavam ljudima dočarati kakav sam “doista”: i u tom trenu, miljama daleko od okruženja na koja sam navikao, uvidam da ne znam kakav sam “doista”. Odjednom postajem netko drugi – i koliko različitih situacija, toliko različitih identiteta.

Divnu pouku o tom pitanju identiteta daje nam gotovo zaboravljeno remek-djelo Michelangela Antonionija Putnik (1975.), ili u talijanskom originalu Professione: reporter, koje se sve donedavno čuvalo u ladici Jacka Nicholsona koji je imao autorska prava. U tom filmu Jack Nicholson glumi Davida Lockeja, televizijskog reportera koji u afričkoj pustinji traži pobunjenike za intervju, ali nakon što njegov Land Rover ostane zatočen u pijesku, Locke je prisiljen pronaći smještaj. Pronalazi hotel u kojem se upoznaje s Englezom Robertsonom, s njime sklapa prijateljstvo, ali ovaj iznenada umre. Umoran od svog posla, braka i života, Locke zamijeni identitet s Robertsonom, pažljivo falsificirajući sve dokumente. Locke je službeno mrtav, a Robertson je i dalje živ. Ali, Locke ubrzo doznaje da je Robertson zapravo trgovac oružjem koje preprodaje pobunjenicima što se bore protiv vlasti. Unatoč tome, Locke i dalje glumi da je Robertson i zahvaljujući njegovim bilješkama pronalazi nove mušterije i odlazi u Barcelonu gdje upoznaje studenticu arhitekture, u filmu jednostavno zvanu Djevojka (glumi je neponovljiva Maria Schneider, kojoj je ovo zasigurno najbolja uloga uz Posljednji tango u Parizu). Ona ne postavlja puno pitanja, nego mu bezrezervno pomaže u bijegu. Ta njihova neočekivana avantura pretvori se, dakako, i u ljubavnu avanturu. Ali kraj je tragičan: Locke mora platiti za zamjenu identiteta. Na kraju ga ubiju agenti afričke vlade misleći da je on Robertson.

Iako Atonionijevo ostvarenje nedvojbeno ima i političke elemente, to je zapravo veliki film o ljubavi. Djevojka voli Lockeja iako zna da on ima lažni identitet. I to ne zato, kako bi vjerojatno tumačile sve esencijalističke teorije ljubavi, što ona iza tog lažnog identiteta otkriva njegovu pravu “bit”. Ona ga voli jer zna da i taj lažni identitet može biti prava “bit”. Drugim riječima, kad smo na polju ljubavi, onda nema “lažnog identiteta”. Kad u osobi koju sam volio, nakon prekida, vidim nekog drugog, to još uvijek ne znači da je onaj identitet prije bio “lažni”, a ovaj “pravi” – kao što ne znači da je onaj prije bio “pravi”, a ovaj “lažni”. Jednostavno se radi o drugačijim konstelacijama.

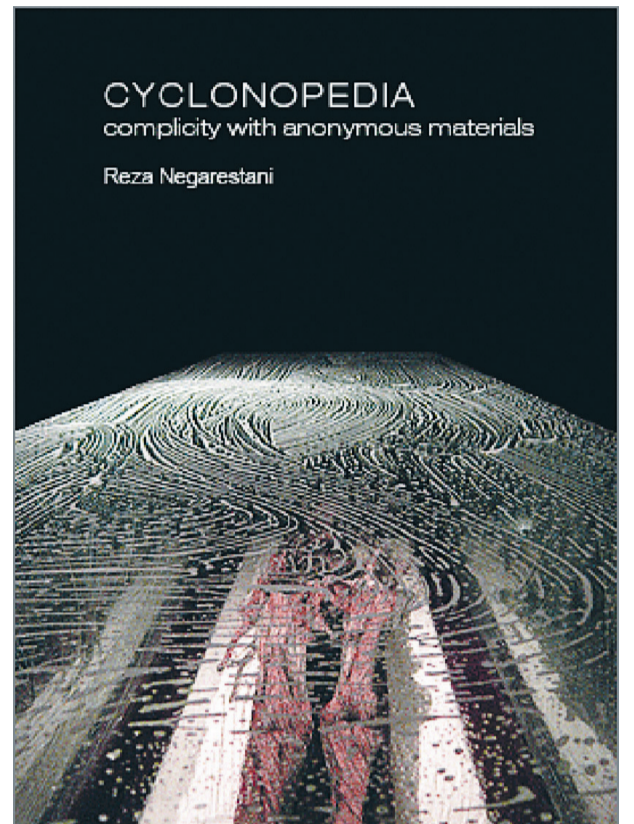
.....

Najmanje dva različita osjećaja: jedan je da grad postaje nemoguće mjesto. Kao što je na početku sve vrvjelo pozitivnim znakovima, a kasnije konfužnim, tako sada dolazi do zasićenja znakovima: kamo god se okrenem, ona je svugdje. Na ovoj klupici smo se ljubili,

u ovom restoranu smo jeli, ovdje smo šetali itd. Drugi osjećaj, usko povezan s ovim, savršeno je ilustrirao Erlend Øye u svojoj pjesmi *Golden Cage (Zlatni kavez): This city is no longer mine, there's sadness written on every corner!* “Ovaj grad više nije moj, tuga je zapisana na svakom kutu.” Mjesta koja su nekoć bila sretna sada su tužna, gradom počinjemo lutati poput stranaca, odnosno još gore: poput duhova – jer strance još i zanima grad. Jedini bijeg ostaje zuriti u pod, pokušati ne razmišljati i nadati se da će grad ponovno postati sretan. Stalno ta misao o bijegu – bilo kamo, samo dalje od ovog mjesta; “otići ću u Latinsku Ameriku, ako treba, na par mjeseci”, “skupit ću novce samo da odem dalje odavde”, ____, ____, itd. (Tu potrebu da budemo negdje drugdje, da budemo netko drugi, savršeno je ocrtao jedan od dijaloga iz Antonionijeva *Putnika* u kojem glavni lik David Locke, nezadovoljan svojim životom, također pokušava pobjeći, bilo kamo, samo dalje od sebe. David Locke: “Sada mislim da ću biti konabar u Gibraltaru” Djevojka: “Preočito.” David Locke: “Možda romanopisac u Kairu” – Djevojka: “Preromantično.” David Locke: “A preprodavač oružja?” – Djevojka: “Prenevjerojatno.”) Svatko za sebe može sastaviti listu gradova i *punctuma*, onih specifičnih trenutaka i karakteristika pojedinoga grada po kojima se on *za nas* razlikuje od svih drugih. Sarajevo: šopska salata na Parku prinčeva, Interpol u vožnji gradom pokraj razrušenog nebodera (“it’s different now that I’m poor and aging, I’ll never see this place again”), pita s jogurtom na Baščaršiji, skrivanje ljubavi... Berlin: luksuzni smještaj, punkeri sa psima, trenutak kad je krenula podzemna, a ti si ostala vani, tajlandska hrana, falafel, 1001 noć, knjige o filmu, sauna, karaoke (“It’s the final countdown”), otkriće pande i Knuta... Graz: brutalni shopping, najbolji koncert, Erlend Øye, prvi put negdje “vani”, ljubomora kad te Erlend ljubi u obraz... Istanbul: agonija, dvodnevna vožnja vlakom, stalno taj osjećaj ushićenosti gradom, a tebe nema, S. i ja se iz zezancije deremo “Ante Gotovina”, vožnja taksijem za Novu godinu, turske pizze, labirint Baazara... Zürich: lisice koje noću trče gradom, jezero i biznismeni koji jedu čokoladu, stalna želja da nestanu svi ti drugi ljudi, “otkriće” bivšeg, prve svade... Velebit: obitelj, vadenje vode iz šterne, svijeće, skakavac, medvjedi koji napadaju kuću, sjeno, Šefica, Šarka, Sunčica i druge koze, kratak san koji je bio savršen. Pariz: lutanje podzemnom, otkriće Barthesa, samoća u masi, šansone u busu, zrak, prvi puta vafle nakon tetine smrti... Pariz drugi put: neopisivo. Brač: Nova godina, izolacija, Tikal, ušticipi, keks-torta, Morrissey-karaoke, zezanje rakova, “samostan” šala...

Jer, kako ponovno doći u Pariz, sjesti u Parc de la Villette (Tschumi je tu još jedna nevjerojatna poveznica) i ne sjetiti se kako smo ležali na travi, a ti, poučena primjerom crnih brejkdensera, radila zvijezde? Kako doći na Boulevard St. Michel i ne sjetiti se tebe? Čega se sjetiš kada ti netko kaže Les Halles? Čega se sjetiš kada ti netko kaže Tour Montparnasse? (Paukova na ogradama ili?) Sjećaš li se kako si ispod Notre Dame vrtjela svoju zelenkastu suknu? Sjećaš li se onoga novopečenog bračnog para kojeg smo susretali posvuda po gradu? “Doručka” u parku Buttes-Chaumont? Odličnog ručka, a preskupe večere na Montmartreu? (Naše besmislene svade nakon večere...) Čega se sjetiš kada netko kaže La Defense, ____, ____, ____, ... može li grad ikada izgubiti značenja? (I koja su tvoja značenja?) ▣

KAPETAN KOMA PREPORUČUJE

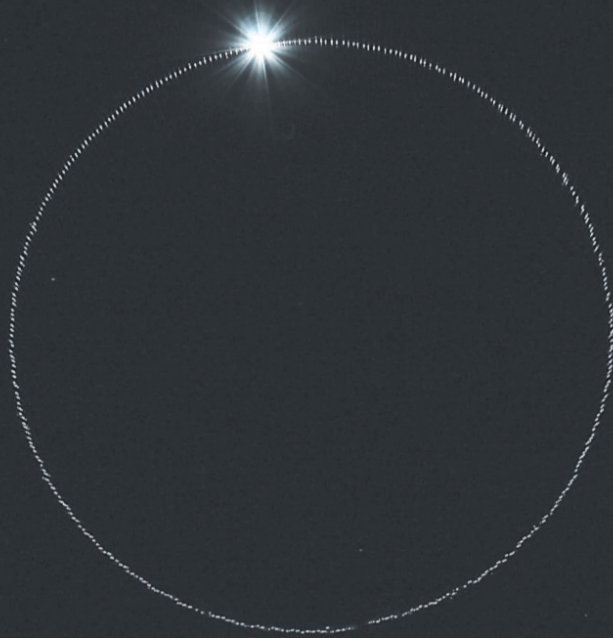
Reza Negarestani

Cyclonopedia, mutantski “roman” enigmatičnog iranskog filozofa Reze Negarestanija, nešto poput filozofijskog horrorra, jedna je od najneobičnijih i najfascinantnijih knjiga ikad napisanih. U knjizi se delezovski ekscentričnim, gustim i zahtjevnim jezikom pletu različite referencije iz bliskoistočne (islamske i pred-islamske) okultne povijesti i stvaraju razni hibridni, urnebesni, polu-ludi, polu-genijalni koncepti, od onog o Bliskom Istoku kao autonomnom živom biću, ratu koji proždire svoje ratne strojeve, nafti kao okultnom lubrikantu povijesnih pripovijesti – s popkulturnim osvrtima na primjerice Carpenterov film *Stvar* i *Begotten* E. Eliasa Merhigea. No ponajprije je riječ o pravom, «jezivom» značenju čovjekove *otvorenosti* neljudskom izvanjskome, izloženosti očajnicima Drugog i pošasti Izvanjskog. Nema ovdje opozicije snaga života i snaga mraka (koje bi bile protiv života), nego je upravo sam život *sotonsko izvanjsko* koje se hrani opstankom živih bića: Život je «radikalno vanjski u odnosu na živo biće i bitno štetan za njegovu životnost... Život-Sotona poima nadu kao izravan put prema sebi tako što pretvara nadu u najpouzdanijeg jamca za istodobno hranjenje ljudskog opstanka i utoljavanje vlastite gladi.» Negarestani je genijalan autor koji zna da svemir ne pripada nama, nego *Njima*, da ne živimo u antropocentričnom svijetu koji ovisi o ljudskim željama, težnjama i strukturama, nego u krajnje neljudskome svijetu, potpuno ravnodušnom i spram naših “društvenih konstrukcija”.

Dobra vijest! U novom broju časopisa *Tvrđa* možete pročitati ulomak te visoko-oktanske knjige.

— Zoran Roško

LATENTNO POETIČNO

**PROSTORNO-SVJETLOSNA IZLOŽBENA
INSTALACIJA KAO OSMIŠLJENI OKOLIŠ U
KOJI ULAZI JEDNA ILI VIŠE OSOBA I KOJIMA
JE PRUŽENA MOGUĆNOST SPONTANE
VIŠESENZORNE AKTIVNOSTI**

MARKO GOLUB

Lability, Izložba Ivane Franke, Umjetnički paviljon,
Zagreb, od 8. rujna do 7. listopada 2009.

Nazivi koje Ivana Franke (rođena 1973. godine u Zagrebu) u zadnje vrijeme bira za svoje izložbe dobro joj stoje, ne toliko zato što lijepo i ozbiljno zvuče na imperijalnom engleskom jeziku – kao na primjer *Latency* ili aktualni *Lability* – nego zato što se tako lako daju prilagoditi u atribut koji će se posjetitelju posjesti na vrh jezika ukoliko mu ne padne na pamet kako se jednom riječju izraziti o onome što je vidio. Latentno, labilno, uz, recimo, još i fragilno, transparentno, diskretno i poetično, neke su od osobina Frankeinog rada koji ga čine lako i glatko komunikativnim kako u Tokyju, tako i u Zagrebu, Veneciji, New Yorku ili bilo gdje drugdje gdje će mu se osigurati prostor, svjetlo i publika. Taj rad taman je toliko univerzalistički koliko uopće može biti, te taman toliko naslonjen na specifičan lokalni kontekst umjetničke prošlosti da on po potrebi može, ali i ne mora biti referentan. Za ovo posljednje, kad se sve zbroji, možda je i bolje da ne bude. Dosadašnje usporedbe s, primjerice, neokonstruktivističkom i vizualno-istraživačkom linijom Novih tendencija, razumijevanje rada Ivane Franke više su iskrivljavale nego mu činile dobra, jednostavno zato što su ga, u izostanku ideološke komponente ključne za Nove tendencije, nepotrebno zaključavale u čisti modernistički formalizam, ili ga, još gore, stavljale u tipično naporan, suhoparan, narcisoidan i suvišan “postmodernistički” dijalog s dotičnim mrtvacem.

A onda, povodom Frankeine samostalne izložbe u Stockholmu ranije ove godine, jedan inozemni kustos napisao je kako sluti “nešto crno s Ivanom Franke, nešto profinjeno tamno i neugodno” Ova opservacija, iz usta i tipkovnice jednog stranca, zaista zvuči osvježavajuće, ne zbog mračnjakog “gotičarskog” tona, nego zbog osobnog, intimnog, neobično senzibilnog čitanja umjetničinog rada, koje odjekuje u mislima čak i dok gledamo najnoviju njezinu grupu instalacija – *Lability* u Umjetničkom paviljonu.

**IZLOŽBA KAO INTERPRETACIJA
PROSTORA** *Lability*, bez ikakve sumnje,

jest još jedna hladno matematički promišljena, konstruirana igra s fizičkom i nematerijalnom zbiljom prostora i svjetla, te opazajnim kapacitetima promatrača. No, s druge strane, *Lability* je također i svojevrsna fantazija, proizvod osobne imaginacije autorice u koji se može ući i iskusiti ga. *Lability* sadrži sve materijalne elemente prisutne u ranijim radovima ove umjetnice, poput kompliciranih geometrijskih likova, prozirnih, fragilnih i reflektirajućih predmeta, ali ih koristi na malo drukčiji način. U potpunoj tmimi izložbenog prostora Umjetničkog paviljona, njihov objektni karakter ostaje skriven i enigmatičan. Samo nekoliko godina ranije, u fokusu Frankeinog promišljanja bila je tenzija između stroge i kompleksne geometrijske pravilnosti izloženih predmeta, i nemogućnosti da ih vlastitim osjetom vida zaista i fiksiramo kao takve. U takvoj situaciji tražio se strpljiv i angažiran promatrač, koji će sitne nijanse na koje umjetnica upozorava znati cijeniti. Danas su, međutim, pravila igre malo drukčija i, ukoliko nema pristupa prekidaču za svjetlo, promatraču ne preostaje ništa drugo nego pristati utonuti u svijet koji je za njega pripravljen. To ponajprije znači priviknuti se na gubitak orijentacije, osjećaja smjera, dimenzija i svijesti o prostoru u kojem se nalazi, ili drugim riječima – gubljenje tla pod nogama. U tim se uvjetima polako otvaraju umjetničine zasebne ‘interpretacije’ središnjeg prostora i triju krila Umjetničkog paviljona.

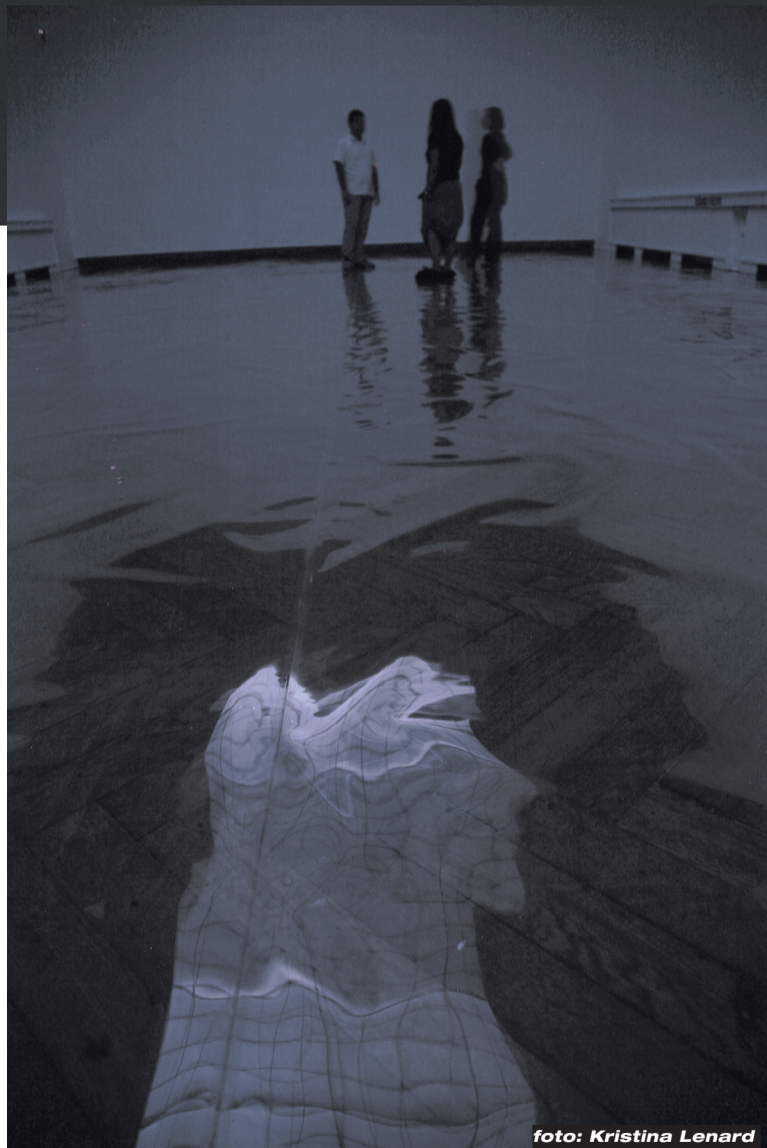
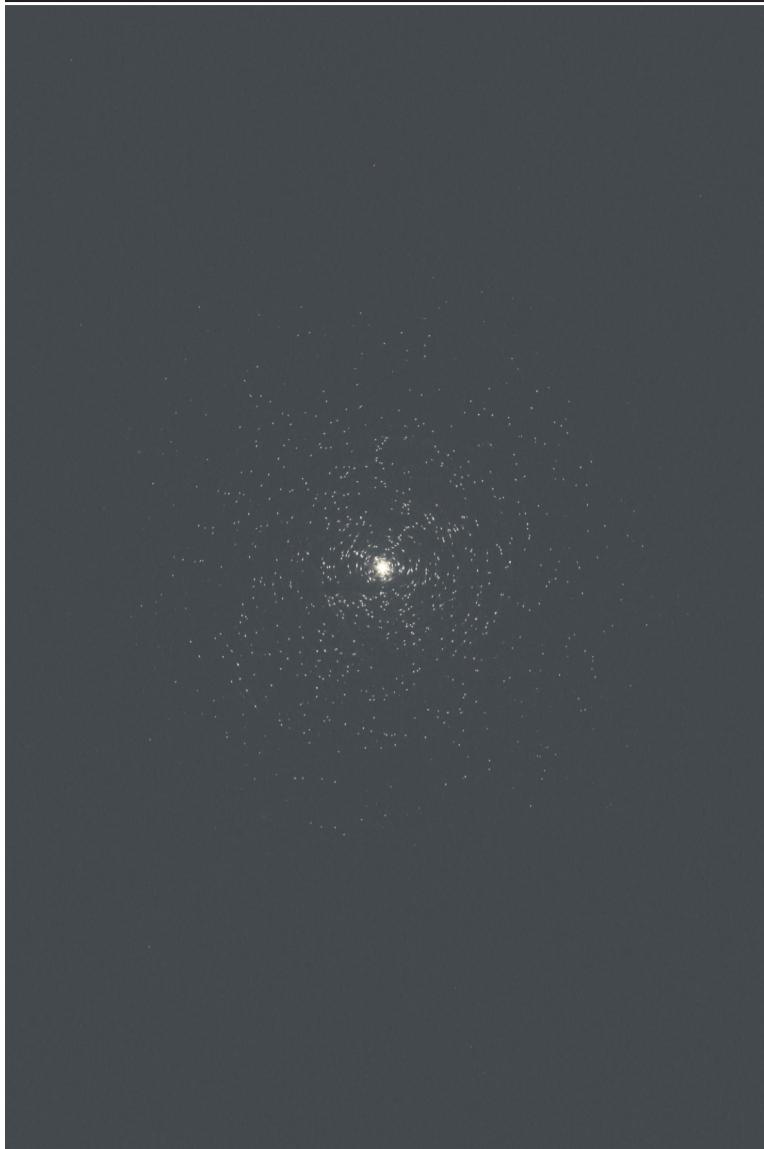

foto: Kristina Lenard

Ponekad, dakle, nije loše vjerovati upozorenjima, čak i kad se radi o izložbi, i čak i ako ste iz dosadašnjih iskustava naučili kako iza navodno opasnih koncepata, nezgodne arhitekture i napomena o sadržaju neprimjerenom određenim uzrastima najčešće stoje sasvim benigne stvari.

— **HLADNO MATEMATIČKI
PROMIŠLJENA, KONSTRUIRANA
IGRA S FIZIČKOM I
NEMATERIJALNOM ZBILJOM
PROSTORA I SVJETLA TE
OPAŽAJNIM KAPACITETIMA
PROMATRAČA, ALI I SVOJEVRSNA
FANTAZIJA** —

Kratko upozorenje pored crnog zastora koji zaklanja ulaz na izložbu Ivane Franke u Umjetničkom paviljonu kaže kako je unutra potpuni mrak, sugerirajući otprilike da treba paziti i biti na oprezu da ne ugaziš nespretno nogu bližnjega svoga, ne polomiš tehniku ili *nedajbože* ključnu kost. Uglavnom sve je to tamo sročeno sažeto, kratko, precizno i ozbiljno, baš onako kako uhu zvuči za Frankeinu izložbu primjenjivi termin 'prostorno-svjetlosna instalacija'. Tko bi to u početku shvatio ozbiljno znajući da u domaćim tehničkim produkcijskim uvjetima za suvremenu umjetnost, primjerice, zvučno i svjetlosno izolirani boks nerijetko znači nezgrapno skrpanu prostoriju propusnu na zvuk i svjetlo. A tu je onda još i Ivana Franke, umjetnica čije radove obično opisuju atributi kao što su diskretno, transparentno, fragilno, latentno, poetično, dok ih fizički tvore materijali kao što su flaks ili najlonski konac, pleksiglas, prozirna ljepljiva traka i slično. Na koncu, tko se uopće još boji mraka?

VRLO ANGAŽIRANI PROMATRAČ E pa, tko misli da se ne boji, i da je prebolio sve dječje strahove, neka izvoli probati. Jedan korak u zaista nepropusno crni središnji prostor Paviljona, i već je nestalo tlo pod nogama, prst pred nosom, nos pred očima, strop nad glavom, a niste više sigurni ni gdje je zastor kroz koji ste trenutak prije ušli. U glavi se vrte spasonosni scenariji: Umjetnički paviljon radi do 7 navečer, kada sigurno mora doći čuvar da valjda ugasi mrak i upali svjetlo, i on će vas pronaći bljede i sklupčane u nekom kutu ako već niste odlutali predaleko. Gledatelj je upravo doživio šokantnu smrt svojih osjetila, a Ivana Franke odjednom je jedna iznenađujuće mračna umjetnica. Pogled visoko gore, gdje bi trebala biti kupola Paviljona, otkriva tanku, oblikom savršenu kružnicu sastavljenu od puno sitnih svjetlosnih točaka. Taj varljivo fiksni orijentir, međutim, ubrzo prestaje djelovati pouzdano, jer se počinje sužavati sa svakim daljnjim korakom prema njegovom centru. To je ono što na ovoj izložbi čini za svakog gledatelja pojedinačno,

jedinstveno iskustvo, koje se može doživjeti kao interakcija, ali nije prava interakcija, nego iluzija interakcije i igra naših vlastitih osjetila s nama samima. Ivana Franke je u tome majstor. Mnogi raniji radovi bili su objekti ili čitavi ambijenti bazirani na rasterima i kompliciranim geometrijskim tijelima čija je materijalna komponenta uglavnom vidljiva i u svojevrsnoj labilnoj vizualnoj ravnoteži sa efektima odraza, prozirnosti i optičkom igrom koju su proizvodili. Trik je bio u tome što su savršene geometrijske konstrukcije njezinih radova naša osjetila doživljavala kao fluidne, neuhvatljive i u stalnoj promjeni. Takav suptilni pristup stvari tražio je i vrlo angažiranog promatrača, koji će znati cijeniti ono što mu Ivana Franke ima za pokazati. *Lability* ne zahtijeva tu vrstu angažmana, nego umjesto toga gledatelja baca u prostor u kojem mu je u potpunosti izmaknuto tlo pod nogama, i nema izbora nego igrati njenu igru. Osim ako je znatiželjan, jer tada igra postaje još zanimljivija.

MALI POMACI U PERCEPCIJI Savršena svjetlosna kružnica, koja mijenja promjer ovisno o našem kretanju, odgovara kupoli koja se zaista i nalazi negdje iznad. Desno bočno krilo suočava nas s iluzijom kretanja i produžetka u beskonačnost, dok ulazak u lijevo

kao da evocira uranjanje u neku nedodirljivu prozirnu tekućinu. Upotreba blica fotoaparata ili svjetla s ekrana mobitela, što se možda može nazvati varanjem, neće puno pomoći u otkrivanju kako je i od čega *Lability* napravljen, no učinit će razgledavanje zanimljivijim. Jer iza neuhvatljivih svjetlosnih varki stoje statični predmeti ili čak glomazne kinetičke konstrukcije čija 'tijela' nije lako u kratkom bljesku povezati s čarolijom koju proizvode. Najljepši dio *Labilityja* slijedi pred sam kraj, u jedinom osvijetljenom prolazu, namijenjenom izlaganju grafika, jedne skulpture-objekta i instalacije koja konceptualno savršeno nadopunjuje izložbu. Nakon izlaska iz tame kroz crni zastor u stražnjem dijelu Paviljona, odraz stvarnog dekorativnog lusteru visoko na zidu nešto je poput dobronamjernog i ohrabrujućeg 'miga' posjetitelju, koji je samo nekoliko trenutaka ranije još bio odsječen od svijeta i prostora kakav poznaje. Svijet, i svjetlost, odjednom su opet onakvi kakve smo naučili poznavati. To je taj suptilan moment, tipičan za Ivanu Franke, koji možda ne vizualno, ali zato konceptualno sjajno dopunjava i zaokružuje cijelu izložbu *Lability*, i koji je bez dugog i uzbudljivog tapkanja u tami teško doživjeti. Tu je Ivana Franke opet ona suptilna artistica sa senzibilitetom za male pomake u percepciji, ona koja ne "vara" nego upućuje i provocira. A na neki način i nagrađuje. Jer nakon dugog tapkanja u mraku i jedna obična žarulja djeluje čarobno. **E**

Na temelju teksta za emisiju *Triptih III*. programa Hrvatskoga radija

device_art 3.009

20.-27. 10.

- > DVORANA JEDINSTVO ZAGREBAČKOG CENTRA ZA NEZAVISNU KULTURU I MLADE TRNJANSKI NASIP 55
- > KLUB MOČVARA TRNJANSKI NASIP 55
- > GALERIJA NANO GAJEVA 36
- > KONFERENCIJSKA DVORANA ZAGREBAČKOG CENTRA ZA NEZAVISNU KULTURU I MLADE MISLAVOVA 11

20. 10. utorak

- 20:00 otvaranje izložbe Nintendo vs. Končar & Gorenje* | Dvorana Jedinstvo
- 20:00 performans, *Bong* (Satoshi vs. Will), William Linn (USA/HR)
- 20:15 lansiranje, *Origami svemirska utrka*, Sašo Sedlaček (SI)
- 20:30 zvučni performans, *Jamming Gear*, So Kanno (JP)
- 21:00 prezentacija odjeće za vizualiziranje zvukova, *Watashi-chan*, Tomoko Ueyama (JP)
- 21:30 audiovizualni performans s vodom, sapunom i strujom, *Mali doprinos genezi svakodnevnog života*, Miha Ciglar & Nika Autor (SI) | Močvara
- 22:00 koncert: čekićanje i ultrasonično mrcvaranje jeftine ali kreativne opreme, *Grobotek* | Močvara
- 22:30 nastup: lupkanje i par melodičnih akorda, možda tu i tamo pokoji vokal, *Zvuk broda* | Močvara

21. 10. srijeda

- 14:00-21:00 izložba Nintendo vs. Končar & Gorenje* | Dvorana Jedinstvo
- 18:00-20:00 prezentacije radova japanskih umjetnika: *8 gledišta*, Tomohiko Saito & Tomoyuki Shigeta; *Karakuri kocka*, Natsu Kawakita & Nobuya Suzuki; *sonicode*, Yosuke Hayashi; *Jamming Gear*, So Kanno
- 21:00 otvaranje izložbe Device Art Gadgets** | Galerija Nano

22. 10. četvrtak

- 12:00-20:00 izložba Device Art Gadgets** | Galerija Nano
- 14:00-22:00 izložba Nintendo vs. Končar & Gorenje* | Dvorana Jedinstvo

23. 10. petak

- 12:00-20:00 izložba Device Art Gadgets** | Galerija Nano
- 14:00-22:00 izložba Nintendo vs. Končar & Gorenje* | Dvorana Jedinstvo
- 20:00 projekcija nagrađenih radova 12. Japanskog festivala medijske umjetnosti 2008. – zabava, umjetnost, animacija | Dvorana Jedinstvo

24. 10. subota

- 12:00-20:00 izložba Device Art Gadgets** | Galerija Nano
- 14:00-22:00 izložba Nintendo vs. Končar & Gorenje* | Dvorana Jedinstvo

25. 10. nedjelja

- 12:00-20:00 izložba Device Art Gadgets** | Galerija Nano
- 14:00-22:00 izložba Nintendo vs. Končar & Gorenje* | Dvorana Jedinstvo

26. 10. ponedjeljak

- 12:00-20:00 izložba Device Art Gadgets** | Galerija Nano
- 14:00-22:00 izložba Nintendo vs. Končar & Gorenje* | Dvorana Jedinstvo
- 21:30 koncert: *disco noise, punk eksperiment ravno iz budućnosti*, Maywa Denki (JP) + DJ Mario Kovač | Močvara | ulaznica: 40kn***

27. 10. utorak

- 12:00-20:00 izložba Device Art Gadgets** | Galerija Nano
- 14:00-22:00 izložba Nintendo vs. Končar & Gorenje* | Dvorana Jedinstvo
- 19:00-21:00 prezentacije, *rasprava o japanskom Device Artu* | konferencijska dvorana, Zagrebački centar za nezavisnu kulturu i mlade | jezik: engleski |
- 19:00 uvodna riječ Olga Majcen Linn i Sunčica Ostoić
- 19:20 Machiko Kusahara (JP), *Dekodiranje Device Arta s kulturnoga gledišta: zaigranost, ljubav prema tehnologiji i mitate*
- 19:40 Hiroo Iwata (JP), *Device Art: zašto je doktor elektrotehnike pokrenuo umjetnički pravac?*
- 20:00 Marcell Mars (HR), *Odmotavanje*
- 20:30 *okrugli stol* o Device Artu: Hiroo Iwata, Machiko Kusahara, William Linn, Marcell Mars, Ivan Marušić Klif, Tomislav Medak, Tomislav Pokrajčić, Klaudio Štefančić, Novmichi Tosa • moderatorice: Olga Majcen Linn i Sunčica Ostoić

NAPOMENA: ulaz slobodan za sve programe osim koncerta Maywa Denki.

* sudionici izložbe Nintendo vs. Končar & Gorenje: Daniel Brickman (USA/HR), Miha Ciglar & Nika Autor (SI), Ivana Franke (HR), Mika Fukumori (JP), Yosuke Hayashi (JP), Toshio Iwai (JP), Hiroo Iwata (JP), Janez Janša (SI), So Kanno (JP), Natsu Kawakita & Nobuya Suzuki (JP), Yosuke Kawamura (JP), Sachiko Kodama (JP), Dubravko Kuhta – Tesla (HR), Margareta Lekić (HR), William Linn (USA/HR), Edita Matan (HR), Maywa Denki – Novmichi Tosa (JP), Martina Mezak (HR), Mika Miyabara & Tatsuo Sugimoto (JP), Tomislav Pokrajčić (HR), Tomohiko Saito & Tomoyuki Shigeta (JP), Borut Savski (SI), Sašo Sedlaček (SI), Robertina Šebjanić & Luka Frelih (SI), Tomoko Ueyama (JP), Ivana Vratarić (HR), Masaki Yamabe (JP)

** sudionici izložbe Device Art Gadgets: CUBE CO., LTD. (JP), Kazuhiko Hachiya (JP), Ryota Kuwakubo (JP), Maywa Denki – Novmichi Tosa (JP)

*** ulaznice za koncert Maywa Denki možete kupiti od 16.10.2009. u Klubu Močvara, Trnjanski nasip bb & cd shopu Kovač, Masarykova 14

www.kontejner.org

GRAD NA RIJECI I RIJEKA U GRADU (2)

DRUGI DIO TEKSTA IZ PROŠLOG BROJA, POVODOM URBANFESTIVALA SMJEŠTENOG NA OBALI SAVE, NASTAVLJA ISTRAŽIVATI SPECIFIČNU PROBLEMATIKU OVE NEURALGIČNE GRADSKOJ TOČKI, ODNOSNO LINIJE

SAŠA ŠIMPRAGA

(U)mjesto granice – o odnosu Zagreba i Save, uz UrbanFestival 2009, Zagreb, od 29. rujna do 6. listopada 2009.

– nastavak iz prošlog broja

HIDROREGULACIJA Uz Medvednicu, Sava je ne samo jedan od dominantnih urbanih motiva Zagreba, već svakako i njegova temeljna hidrografska odrednica. Važnost Save za Zagreb leži i u ovisnosti grada o vodi. Zagrebačkom vodonosniku gravitira četvrtina ukupnog stanovništva Hrvatske. Osiguranje života vodonosnika jedno je od najvažnijih pitanja upravljanja rijekom budući da je značaj pitke vode kao osnovnog resursa nemjerljiv, a o njoj ovise i svi pripadajući biotopi.

Unazad nekoliko desetljeća razina Save bitno se smanjila, a time kontinuiranu tendenciju pada imaju i zagrebačke podzemne vode. Posljedično, pitka se voda eksploatira s većih dubina te je veće tvrdoće. Vodonosnik koji je nastao stoljetnim meandriranjem korita rijeke, danas je vitalno ugrožen te je mjestimično već i zagađen, čemu doprinose organska i anorganska zagađenja, neshvatljiva i nedozvoljena eksploatacija šljunka, ali i izrazita ugroženost ili potpuni nestanak šuma budući da je savski šumski fond danas bitno devastiran, a nekadašnji šumski biotopi betonizirani ili pretvoreni u šikare. Prijetnja je i središnje gradsko odlagalište smeća na Jakuševcu čija je sanacija pokrenuta, a koje se nalazi uzvodno od najvećih gradskih vodocrpilišta. Izgradnja golf igrališta koje se intenzivno tretira pesticidima iznad vodonosnika posve je neprihvatljiva praksa i tranzicijska stvarnost. Novi pročišćivač otpadnih voda, a koji još nije zahvatio čitav grad, doprinosi smanjenju zagađenja Save koja je, ponajviše zahvaljujući propasti industrije, danas nešto čistija nego unazad 20 godina, ali je i dalje jedna od najkontaminiranijih rijeka u Hrvatskoj.

Sava je alpsko-panonska rijeka s dva izvora u Julijanskim alpama koji se spajaju u jedinstvenu rijeku ukupno dugu oko 945 kilometara koja utječe u Dunav pod Kalemegdanom u Beogradu. Aluvijalnoga je karaktera, dakle nanosima produbljuje korito. Hrvatska je potpisnica Savske konvencije koja je sve Savi pripadajuće države obvezala na generalno uređenje vodotoka i usklađena hidrotehnička rješenja, no konkretni koraci još nisu ostvareni. Realizacija hidroelektrana u Sloveniji je već započela, što će se dodatno odraziti i na prirodu rijeke u Zagrebu. Promišljane samih hidroelektrana na području Zagreba (ideja se, čini se, pojavljuje već 1920-ih) posve su neprihvatljive, budući da bi trajno uništile ionako narušeni pejzažni karakter rijeke. Međutim, hidroregulacija je nužna, kako bi se dodatno potencirao postojeći sustav. Pritom je otvoreno pitanje

regulacije sa ili bez vodnih stepenica na području grada. To je pitanje različito riješeno u različitim gradovima, a Vltava u Pragu ih primjerice ima. Ključno je da po najvišim standardima održivoga razvoja regulirana Sava i njezino vodno lice na prostoru Zagreba postane umirena rijeka kvalitetne vode i bez vizualnih prepreka, koja će jamčenom količinom vode u koritu optimalno prehranjivati vodonosnik odnosno potrebe milijunskoga grada. Prihvaćanje vodnih valova je također važan uvjet hidrotehničkog rješenja koje neće ugroziti režim voda kroz grad. Kvalitetna regulacija može ujedno i intenzivirati autopurifikacijske procese, a podizanjem izgubljenih razina oživljavaju se i stari biotopi. Interdisciplinarnim intervencijama u širi zagrebački meanadar i gradski krajolik moguće je očuvati prirodne sustave koji Savu čine rijekom, a ne kanalom. Pritom valja znati da Savi ne treba Zagreb, ali Zagrebu svakako treba Sava. Problem hidroregulacije Save ne samo na području Zagreba temeljni je problem kvalitetne i nužne regulacije voda u gradu i iz toga proizlazećih rješenja zagrebačkih obala. Nerješavanje problema samo ga dodatno produbljuje, a posljedice su dugoročne.

PROSTORNA PRAKSA Operativni su koraci u pravilu pitanje političke odluke. Bez velikih zahvata koji bi potpuno transformirali aktualno stanje zagrebačkih obala (npr. regulacijom koja bi omogućila uklanjanje nasipa), intervenirati je ipak moguće, ponajviše na hortikulturnoj razini. Duž najvažnijega dijela sjevernoga savskog nasipa postoji drvodred, i to na dijelu gdje ne postoji šetnica. Taj je dio nasipa ujedno najširi, te ga je moguće ostvariti kao parkovni prostor pejzažnoga karaktera. Naime, osnovno pitanje između dvije mogućnosti sadnje drvodreda, postojeće linearne i uputnije pejzažne unutar kojih su moguće daljnje varijacije, ukazuje da se postojećim linearnim drvodredom s jednom vrstom stabala obala doživljava panoramski, a ritam sadnje ublažuje razlike pojedinih segmenata vizure. Pejzažnim pristupom otvara se mogućnost upotrebe više vrsta drveća, ali i kolorističkih i vertikalnih naglasaka. Izborom je vrsta čak moguće komplementirati boje povijesnih mostova, primjerice crvenolisnim stablima oko Mosta mladosti čija izvorna boja proizlazi iz bivšega obližnjeg Jakuševačkog mosta koji se nazivao Crvenim. Za

razliku od linearnoga, pejzažni pristup vizualno približava dvije obale, a izborom vrsta omogućuje naglaske i razlike između pojedinih segmenata. Uz zadovoljavanje vodoprivrednih i ostalih za navedeni prostor specifičnih uvjeta, pejzažni je pristup načina sadnje bitno bolji, a doprinosi i jedinstvenoj vizuri grada te neposrednoj ugodi mjesta. Od osamdesetih godina sjeverni nasip prihvaća i skulpture koje se postavljaju također linearno i na jednakim razmacima. Dok su neki radovi vrlo uspješni, kvaliteta pojedinih postavljenih skulptura je i više nego upitna, a sam koncept pravilnoga niza u cijelosti nekreativan i zapravo u potpunosti promašen. Održavanje same inundacije svodi se na pokošenu travu i svako sprečavanje rasta stabala neposredno uz rijeku, iako pojedine skupine starijih zasadenih platana postoje, a ta su mjesta, unatoč nedostatku osnovne urbane opreme poput klupa, onda i najintenzivnije iskorištena od strane korisnika budući da je rijeka iz korita izlivena prosječno tek nekoliko dana u godini. Stoga je s odgovarajućim izborom vrsta hortikulturno moguće intervenirati i na samoj inundaciji, pritom vodeći računa o funkciji i vizurama. Obzirom da Sava za Zagreb nije ni od kakve prometne važnosti, tj. na gradskom području nije plovna, moguće je i znatnije sidrenje brodova sa sadržajima, a koji mogu doploviti za viših vodostaja. Koncentracija takvih brodova optimalna je na obalama istočno od Mosta mladosti čime bi se posve oživio taj sada mrtvi prostor. Unatoč opravdanosti inicijative, gradska uprava godinama blokira takva nastojanja. Pristupačnost ukupnih, postojećih i budućih sadržaja zagrebačkih obala Save morala bi se svakako interpretirati kompleksnije od puke (polu)funkcionalnosti.

— ZAGREBAČKI RAZGOVORI SA SAVOM NAJBЛИŽE RJEŠENJU DOŠLI SU KRAJEM OSAMDESETIH KADA SU NEKI OD PLANIRANIH I NIKAD OSTVARENH JAVNIH OBJEKATA ZA SJEVERNУ OBALU BILI U FAZI PROVEDBENIH PLANOVA (UMJETNIČKI PAVILJON, HOTEL, KULTURNI CENTAR, ITD.). URUŠAVANJEM JEDNE, A NASTANKOM DRUGE DRŽAVE STVAR JE VRAĆENA NA POČETAK —

NATJEČAJ Prvi javni natječaj raspisan za Savu, a koji je obuhvatio cjeloviti gradski prostor na potezu od Podsuseda do Ivanje Reke, raspisan je 2001., a zaključen 2002. godine. Bio je anketnoga karaktera, što znači da promišljanja nisu programski obvezujuća pa natječaj nije ni rezultirao izborom rada za izvedbu, već nagradene ideje služe za provjeru prostornih, sadržajnih i oblikovnih mogućnosti te formuliranje konkretnog projektnog programa. Iako su tri prvonagrađena rada iznijela vrijedne smjernice, do danas je, osim kasnije provedenih natječaja i proširenja mostova, sve ostalo na papiru. Na natječaju ponuđena urbanistička rješenja manje su egzaktna, a mogu se svesti na dva temeljna koncepta: ideje savskog parka kao neizgrađenog prostora rekreacije i prirodnog ambijenta u gradskom središtu, i koncepta izgrađene savske obale koja postaje jedan od dominantnih motiva zagrebačke urbane fizionomije. Najveći se broj autora opredijelio za prvi pristup, odnosno model rijeke u gradu, a ne grada na rijeci, što je svakako bliže rješenju koje bi komplementiralo prirodu zauzimajući se za održivi razvoj. Iako je planiranje jedno, a praksa često nešto sasvim drugo, plan je nedvojbeno nužni preduvjet i uvod u rezultat.

KOMPLEKS VLADE UZ PRODUŽENU VUKOVARSKU Planovi eventualne izgradnje kompleksa Vlade na središnjem dijelu sjeverne obale potpuno su neprihvatljivi budući da bi takav objekt na toj lokaciji, ne samo obzirom na razinu hrvatske demokracije, sasvim sigurno nepotrebno ograničio komunikaciju i transparentnost pristupa Savi na njezinom za Zagreb najvažnijem dijelu. Odluka kojom se lokacije predviđene za javne objekte u službi kulture ustupaju za Vladin kompleks donesena je devedesetih, u vremenu totalne propasti hrvatskoga urbanizma. Za tu je lokaciju 1996. godine proveden i javni natječaj sa slabim rezultatima, koji je u propozicijama striktno navodio i sigurnosne mjere pristupa građanstva iz čega je evidentno da je izgradnja kompleksa Vlade na toj lokaciji – antigradska.

Primjerenija lokacija za izgradnju kompleksa Vlade mogao bi biti prostor uz planirano produženje Ulice grada Vukovara. Umjesto doslovnoga produženja prema istoku, moguće je ostvariti koncept dvostrukoga produžetka s reprezentativnim nizom javnih parkova i trgova između krakova dviju novih avenija. Svojevrсна je to interpretacija same Zelene potkove i njezinoga jugozapadnoga produžetka na prostore uz Ulicu HBZ, samo u bitno većem mjerilu. Za razliku od singularne prometnice, izgradnja dviju avenija potencirala bi viši stupanj urbaniteta. Račvanje produžene Ulice grada Vukovara započelo bi otprilike na križanju Borongajske ceste i Ulice Marijana Čavića, a dva bi se kraka buduće sjeverne i južne avenije ponovo spojila negdje kod Čulinečke ceste. Borongajski sveučilišni

kampus nalazio bi se tako uz dio sjeverne avenije, dok bi kompleks Vlade mogao biti smješten na središnjem dijelu ispod južne avenije. Te bi dvije avenije s visokogradnjama u prvome planu mogle postati novi zagrebački city. Takvim bi pozicioniranjem Vlade bila osigurana potrebna prostornost i odlična prometna povezanost i s gradom i sa zračnom lukom, a Zagreb bi, oslanjajući se na urbanističku baštinu, dobio još jedno gradsko središte reprezentativnoga karaktera s nizom novih parkova i trgova u službi javnosti.

INUNDACIJSKE KRAJOBRAZNE INTERVENCIJE U vremenu od izgradnje nasipa, prostor riječne inundacije koji Sava naplavljuje otprilike dva puta godišnje svodi se na prazne livade koje nemaju kvalitetno omogućeni pristup za građanstvo, a sama je rijeka doslovno svedena na kanal. Posljedično, taj prostor nije iznjedrio neke bitnije kreativne intervencije koje bi ga mogle dodatno iskoristiti i oživjeti. Iznimka je tek prijedlog za neostvareni Savski park trava Sonje Jurčević. Jedan od rijetkih prijedloga svojevrsnoga redefiniranja toga javnoga prostora krajobrazne su intervencije *Projeta marginal* na inundaciji južnoga Savskog nasipa. Zamišljena intervencija od prirodnih materijala inspirirana je vodenom površinom i gibanjem trave na vjetru. Prijedlog spomenika Federicu Garciji Lorci čine zemljano modelirani valovi

koji su obrasli travom te se nakošeno spuštaju sa samoga nasipa na prostor inundacije, tj. livade prema rijeci. Valovi nastaju postupno, s najvišima kulminiraju te sa sve manjima ponovo postepeno nestaju u livadi. Na sličnom je principu zamišljena i intervencija na istoj livadi s istočne strane Mosta slobode koji ih vizualno potpuno odjeljuje. Prijedlog Spomenika španjolskim boricima i borkinjama, zemljano su modelirana zaobljena brda razasuta po većoj površini livade, a bila bi niža od samoga nasipa te nejednakih oblika, promjera i visina. Na jednu i drugu intervenciju pružao bi se pogled s obje strane nasipa, s Mosta slobode i budućih obližnjih mostova. Različite kreativne forme na istome principu na drugim inundacijskim lokacijama ostaju otvorenom mogućnošću. Potpuno usklađene s funkcijom riječnoga korita i otporne na naplavlivanje, krajobrazne bi intervencije funkcionirale i sa izlivanjem Save izvirujući na površini vode. Prijedlozi su nastali neovisno od projekta *Wave field* Maye Lin, a inspirirani su tzv. Čokoladnim brdima na filipinskom otoku Bohol. Posveta spomenika upravo Garciji Lorki i španjolskom boricima proizlazi iz činjenice da su u Zagrebu postojale javne površine imenovane njima u čast, a koje su ukinute.

IMENOVANJE ZAGREBAČKIH OBALA Svjesnost o rijeci prisutna je u nekim postojećim i bivšim imenima javnih prostora u blizini Save. Osim Savske ulice, Prisavlja ili Savice, jasnu povezanost s rijekom čuva ime Zapruđa, toponima koji proizlazi od sprudova, Jaruna koji se odnosi na riječnu udubinu, a dolazi od turske riječi "jarak" ili ime Blata koje je upravo zbog visokih podzemnih voda na tome prostoru raskvašeno te stvara blato. Neke su ulice na Kajzerici nazvane Južnom obalom (I., II.,...), tu je i Jarunska obala, Veslačka ulica prema veslačkom paviljonu, Brodska ulica u Središću koja je pred nestajanjem, a danas više ne postoji Ribarski put koji se nalazio na kraju Trnja (na čijem su bivšem močvarnom području i danas mnoge stare ulice nazvane upravo po rijekama tako simbolički povezujući ime i mjesto). Navedene se ulice nalaze uz ili oko savske obale, ali se ne odnose na nju samu. Česta zabuna oko Trnjanskoga nasipa previda da se radi o zasebnoj ulici koja samo manjim dijelom tek prolazi pored nasipa, dok je termin Savski nasip neslužben i odnosi se na nasip u cjelini. Inicijativa za imenovanje savskih obala u zagrebačkom središnjem prostoru simbolički spaja grad i rijeku koja je u mnogo čemu odredila njegovu povijest, identitet i karakter. Ove se godine po prvi put u povijesti predlaže da se javni prostor Zagreba obogati imenovanjem samih zagrebačkih obala na potezu između Jadranskoga mosta i Mosta mladosti. Za sjevernu obalu predlaže se da se zapadno od Mosta slobode nazove Obalom Republike, a istočno od istoga mosta Obalom antifašističke borbe. Za južnu se obalu s Mostom slobode kao razdjelnicom, predlaže da se s

istočne strane nazove Obalom Savke Dabčević Kučar, a sa zapadne Obalom Ivana Supeka. Eventualnim imenovanjem zagrebačkih obala u njihovom središnjem dijelu u kojem Sava najdublje ulazi u gradsko tkivo, doprinos je istupu grada na rijeku. S izgradnjom planiranih budućih mostova otvara se mogućnost da i druge zagrebačke obale dobiju ime, između ostalih možda i Obalu svitanja i Obalu sutona uz Jarun, budući da je malo izgledno da bi se tim imenima mogle nazvati upravo središnje južne obale.

(U)MJESTO GRANICE Nakon više od stoljeća promišljanja zagrebačkoga odnosa sa Savom, konačnih rješenja nema. Radovan je Ivančević govorio o "prezrenoj rijeci". Puno se pisalo, a još više risalo, reći će aktualna gradska zastupnica Vera Petrinjak Šimek. Zagrebački razgovori sa Savom najbliže rješenju došli su krajem osamdesetih kada su neki od planiranih i nikad ostvarenih javnih objekata za sjevernu obalu bili u fazi provedbenih planova (umjetnički paviljon, hotel, kulturni centar, itd.). Urušavanjem jedne, a nastankom druge države stvar je vraćena na početak.

Posljedično, oblikovno i urbanistički Sava je danas još uvijek otvoreno pitanje, a pod uvjetom zaustavljanja parcelizacije, postojeća je situacija zagrebačkih obala i šireg savskoga područja na teritoriju Zagreba izuzetna šansa za grad. Izgradnjom nekih od trgovačkih centara uz samu obalu (Billa, King Cross) i dovršenim golf igralištem s masovnom bespravnom izgradnjom iznad vodospremnika ta je prilika umanjena, a ispred dugoročnoga javnog interesa stavljen onaj privatni, kratkoročni i financijski. Za takvu praksu isključiva odgovornost leži na gradskoj upravi.

Gradsko područje Save u svom središnjem dijelu moglo bi i trebalo biti kontaktni gradski prostor i buduće središte suvremenoga Zagreba s partikularnim javnim zdanjima i isključivim naglaskom na slobodnim, javnim prostorima oblikovanima po najvišim standardima održivoga razvoja.

Slijedeći povijesni kontinuitet razvoja grada, na dijelu između Mosta mladosti i Jadranskoga mosta, urbanizirana sjeverna obala s takvim objektima javne namjene dovela bi grad bliže rijeci, dok bi južna obala mogla zadržati zeleni kontekst. To znači samo iznimnu izgradnju s južne strane isključivo za objekte poput primjerice nove opere na mjestu hipodroma, a koja bi bila okružena javnim parkom sve do rijeke i na koju bi se, pod uvjetom arhitektonske izvrsnosti, pružala i osobita vizura sa sjeverne obale. Mogućnost eventualne izgradnje središnjega otoka ostaje bitno manje izgledna, ali otvorena. Promišljeni izlazak grada na rijeku ne bi trebao narušiti ideju da u svom širem kontekstu 32 kilometra dug prostor zagrebačkoga dijela Save postane najveći gradski park realiziran kao niz u cjelinu povezanih ostvarenja parkovne umjetnosti s prostorima za rekreaciju. Taj bi longitudinalni, oživotvoreni i aktivni prostor po dužini čitavoga Zagreba mogao postati i nova pluća grada. Savsko je područje potom moguće povezati s Parkom prirode Medvednica zelenim zonama preko grada kroz nove parkove uz postojeće i dijelom ponovo otvorene gradske potoke koji doslovno premeću Zagreb. Umjesto višedesećetlje polemike grada na rijeci ili rijeke u gradu, moguće je rješenje koje nudi oboje – i grad na rijeci i rijeku u gradu. Suvremena praksa odgovorne gradogradnje teži mogućem skladu izgrađenoga krajolika i prirode, a takav je odnos uvjet kvalitete života u svim urbanim sredinama.

U konačnici, problemu Save može se prići isključivo interdisciplinarno i putem cjelovitoga rješenja riječnoga prostora koje će analizirati, vrednovati i ujediniti urbanističko-arhitektonske, vodnogospodarstvene, energetske, ekološke i druge smjernice relevantne s ciljem dobivanja zadovoljavajućega održivog rješenja. Sava i njezin prostor imaju i važnu integralnu funkciju u stvaranju jedinstvenog grada. Ono što je za srednjovjekovni Zagreb bila izgradnja Grada ili za devetnaestostoljetni grad oblikovanje Zelene potkove, to bi za Zagreb 21. stoljeća mogla i trebala biti Sava.

SIDRENJE Pokazatelj otuđenosti Zagreba od Save je i izostanak reklama na tom prostoru, što je tema jednoga od radova na upravo započetom UrbanFestivalu koji istraživačkim i umjetničkim intervencijama u javnom prostoru ove godine pitanje granice tematizira upravo kroz zagrebačke obale, odnosno zapostavljeni odnos grada i rijeke. Festivalu je u srpnju prethodio nezavisni performans/spomenik *Sidrenje* Vedrana Gračana i Nevena Vargovića izveden na Pješačkom mostu. Ogromnim je sidrom ubačenim u Savu i privezanim za most grad simbolično usidren uz svoju rijeku. Kada će taj (ljubavni) odnos ravnopravnih partnera konačno zaživjeti? ■

NOSTALGIJA ZA (NE)DOŽIVLJENIM

UNATOČ TOME ŠTO SU GA OPTUŽIVALI ZA ANTISOVJETSKI, PODRIVAČKI PACIFIZAM, OKUDŽAVIN JE UGLED U ZEMLJI, A POSEBICE U INOZEMSTVU, NEPRESTANO RASTAO

JAROSLAV PECNIK

Uz 85. godišnjicu rođenja slavnog ruskog pjesnika i disidenta Bulata Okudžave

Bulat Šavlovič Okudžava (rođen 9. svibnja 1924. g. u Moskvi) zasebna je i po svemu izuzetna osoba; spada među one rijetke, u svakom pogledu fascinantne pjesnike, koji su veličinom i dubinom stiha daleko nadišli granice vlastite zemlje i jezika, stekavši planetarnu slavu i popularnost. Prebirući po gitari, svoje je stihove, uz glazbu koju je sam skladao, specifičnim, prigušenim baritonom, više recitirao, nego li pjevao. A, pjevao je o svemu: tegobnoj sovjetskoj svakodnevici, (ne)sretnim ljubavima, nostalgiji (ne)doživljenog; melankolično okrenut prošlosti, čeznutljivo je sanjao o budućnosti. Nesumnjivo je bio angažirani pjesnik, ali time njegova poezija ni na čemu nije gubila; upravo suprotno, ukazivala je na moguće prostore slobode milijunima sovjetskih građana kojima je život u tadašnjem komunističkom imperiju bio jednostavno nepodnošljiv. Sovjetsko društvo, opterećeno brojnim ekonomskim oskudicama, zaglupljujućom ideologijom, posvemašnjom političkom hipokrizijom i egzistencijalnim licemjerjem, u stihovima Bulata Okudžave nalazilo je dozu utjehe, mali predah slobode, koji je službena cenzura po svaku cijenu željela zabraniti. Svaki njegov javni nastup, a na žalost nije ih bilo mnogo, jer je godinama figurirao kao *persona non grata*, pretvarao se u neponovljiv umjetnički doživljaj. Kada je 1966. g. potpisao peticiju tražeći oslobođenje za književnike Sinjavskog i Daniela, koje je režim na montiranom političkom procesu osudio za antisovjetsku djelatnost, a posebice nakon što je 1969. g. javno podržao Solženjicina, vlasti su Okudžavu "stavile na led", ali se nisu usudile sudski ga prgoniti, budući da je uživao izuzetnu popularnost u masama. Onemogućili su mu snimanje ploča; zabranili su mu tiskanje pjesama optužujući ga za antisovjetski, podrivački pacifizam, ali usprkos svemu, u zemlji, a posebice u inozemstvu, ugled mu je neprestano rastao.

IKONA RUSKE KULTURE Prvi LP, ali strogo selektiranih pjesama, snimio je tek 1975. g. i to u ograničenoj tiraži, ali zato su u samizdatu, na magnetofonskim trakama, bile masovno presnimavane njegove pjesme (uglavnom s tzv. privatnih koncerata, u krugu odabranih poklonika) te su brojnim tajnim kanalima te snimke dopirale i do najudaljenijih krajeva ogromnog sovjetskog imperija, ali i inozemstva, gdje je živjela brojna ruska politička dijaspora. Uz drugog slavnog kantautora, Vladimira Visockog (inače velikog prijatelja, kojem je posmrtno posvetio jednu od svojih najboljih šansona, "Volodi V."), nametnuo se kao najznačajnija osoba ruske umjetničke scene i prepoznatljiva ikona ruske kulture XX. stoljeća.

Djetinjstvo i bezbrižnu mladost proveo je u starom dijelu Moskve, na Arbatu, kojim je ostao očaran do kraja života i kojem je posvetio najnežnije stihove svoje lirike pa čak i jednu cijelu zbirku pjesama ("Arbat, moj Arbat", 1976. g.). Ali, nakon što mu je otac u vrijeme staljinističkih čistki koncem 30-ih godina prošlog stoljeća bio optužen kao trockist, uhićen i potom deportiran na dugogodišnju robiju u Sibir (gdje mu se gubi svaki trag), mladom se Bulatu život promijenio iz temelja. Da tragedija bude veća, ubrzo je potom bila uhićena i njegova majka, nakon što je od bivšeg prijatelja, a tada najmoćnijeg čovjeka tajne policije, Lavrentija Berije, zatražila pomoć za supruga. Iste

je noći bila uhićena i bez suđenja prognana u radni logor (rehabilitirana je tek 1955. g.), a o Bulatu su brigu preuzeli rođaci i tako ga spasili od upućivanja na preodgoj u dom, a zapravo kaznionicu za tzv. besprizorne. Početkom II. svjetskog rata, s osamnaest godina, Okudžava je kao dragovoljac stupio u redove Crvene armije i tijekom rata dva puta bio ranjen. Ratne strahote, uz obiteljsku tragediju, presudno su ga oblikovale i kao čovjeka i kao pjesnika; sa sjetom je pjevao o ratnim drugovima, njihovu herojstvu, ali je stalno naglašavao besmislenost rata, razaranja i krvavog klanja. Izopačenost staljinskog režima i strah čovjeka pritisnutog bezdušnom ideologijom u borbi za svakodnevno preživljavanje, postali su opsesivnim sadržajem njegove poezije. Često je naglašavao kako zna da pjevajući o tomu ne može i neće ispraviti brojne i strašne nepravde, ali barem može pokušati spasiti svoju dušu i ukazati na put spasenja onih koji ga slušaju. Tako su nastale njegove klasične pjesme poput: "Vojničke čizme", "Ponoćni trolejbus", "Na trgu Puškina", "Molitva Francoisea Villona" i druge, koje su ga, uz Jacquesa Brela i Georgesu Brassensa, svrstale u red najvećih u povijesti šansone. Ili, kako je zapisao njegov veliki poklonik, slavni ruski pjesnik Jevgenij Jevtušenko: "Okudžava je stvorio novi, do tada nepoznati i do danas neponovljivi pjesnički žanr". Dakle, uspio je na maestralan način povezati rusku urbanu, starogradsku glazbu s folklornim zvucima Zakavkazja, jer s ponosom je uvijek isticao armensko podrijetlo po majci i gruzijsko, odnosno abhaško, po ocu. Međutim, uvijek je naglašavao: "Materinji jezik mi je ruski, odgojen sam i obrazovan na ruskoj kulturi, ali nikada nisam bio opterećen pitanjem nacionalnosti, jer znam da u svakom narodu prevladavaju dobri i dragi ljudi". Upravo na tom tragu nastalo je i veliko, nerazdvojno prijateljstvo s našim slavnim kantautorom Arsenom Dedićem, koji je kongenijalno na hrvatski prepjevao nekoliko njegovih pjesama i s uspjehom ih izvodio na sceni.

RUSKA SFINGA Već za vrijeme studija u Tbilisiju (gdje je svršio učiteljski fakultet), počeo je objavljivati poeziju i već prvom zbirkom pjesama "Lirika", koju je objavio u godini Staljinove smrti (1953.), svratio je pozornost na sebe. Nakon toga objavio je još tri knjige poezije. Budući je bio opsjednut poviješću, napisao je nekoliko romana (*Gutljaj slobode* i *Putovanje diletanta*), vezanih uz ustanak i tražičan usud dekabrista, tj. rusku povijest XIX. stoljeća.

— OKUDŽAVA JE NAGLAŠAVAO: "MATERINJI JEZIK MI JE RUSKI, ODGOJEN SAM I OBRAZOVAN NA RUSKOJ KULTURI, ALI NIKADA NISAM BIO OPTEREĆEN PITANJEM NACIONALNOSTI, JER ZNAM DA U SVAKOM NARODU PREVLAĐAVAJU DOBRI I DRAGI LJUDI." —

Ali, zapravo, fanatično opsjednutom pitanjima slobode i društvenim traumama staljinizma, povijesne su mu teme poslužile kao temelj za kritički govor o suvremenom Sovjetskom Savezu, jer su problemi dostojanstva čovjeka i borbe s despotizmom i vlastodršcima uvijek i u svakom vremenu aktualne i univerzalne.

U eri vladavine Brežnjeva, u doba tzv. "vremja zastoja", Okudžava se aktivno uključio u disidentske kružoke, promovirao je zabranjene autore, javno prosvjedovao protiv vlasti, a za uzvrat, režim mu je oduzeo putovnicu i onemogućio gostovanja u inozemstvu. Iz svijeta, posebice Francuske, gdje je imao gotovo kulturni status, stizali su brojni prosvjedi kojima se od ruskih vlasti tražilo da mu omoguće javno nastupanje i gostovanja u inozemstvu. Tek dolaskom Gorbačova na vlast stvari su se počele mijenjati na bolje, a Okudžava je procese "perestrojke" i "glasnosti" dočekao s oduševljenjem. Čak je napisao i jednu ironijsko-optimističnu pjesmu posvećenu "perestrojci". Međutim, ubrzo se razočarao; shvatio je da slobodno pjevati o slobodi ne znači i stvarno konzumirati slobodu. Naizgled se sve promijenilo, ali zapravo je sve ostalo isto, ili da se poslužimo riječima Aleksandra Bloka: "Ruska sfinga i nadalje tajanstveno šuti". Razočaran se povukao u monašku osamljenost; tek je na nagovor sina odlučio gostovati u SAD, gdje se nalazi mnogobrojna ruska dijaspora. Međutim, na tom gostovanju u ljeto 1996. g. doživio je srčani udar, a ubrzo je nakon toga i umro na liječenju u Parizu, 17. lipnja 1997. godine. S Okudžavom je tako otišao i zadnji predstavnik generacije "šedesatnika" (Galič, Visocki, Ahmadulina itd., ruskih intelektualaca, disidenata, koji su u eri najžešćih (neo)staljinskih političkih progona slobodno i bez straha iznosili svoje neslaganje s režimom i borili se za slobodu i dostojanstvo čovjeka. Okudžava je to radio sa stilom i načinom duhovnog aristokrata i stoga će ostati neponovljivim fenomenom i simbolom svjetske disidentske kulture XX. stoljeća. Ili, kako je to zapisao J. Kim u pariškom, ruskom emigrantskom tisku: "S Okudžavom je otišlo i naše stoljeće; s njim je nestao duh i prestala uloga naše nesretne generacije". ■

BERLINSKI ZID I RASPAD JUGOSLAVIJE

studeni 1989. – studeni 2009.

U povodu dvadesetogodišnjice pada Berlinskoga zida Ivan Čolović, ugledni srpski etnolog i urednik glasovite Biblioteke XX vek, priredio je zbornik pod naslovom *Zid je mrtav, živeli zidovi!* (*Pad Berlinskog zida i raspad Jugoslavije*). Namjera je bila preispitati što se u vrijeme pada Zida, ujedinjenja njemačkih država, prevladavanja blokovskih podjela i "pada", ili barem drastičnog slabljenja, komunizma događalo na prostoru bivše Jugoslavije. Ključ izbora, kako Čolović piše u *Predgovoru*, nisu bile "same teme već autori"; a ti autori dolaze iz različitih sredina, iz različitih struka i pišu s različitim, nerijetko interdisciplinarnih, polazišta. Tekstovi u zborniku su podijeljeni u četiri tematske grupe: *Od*

komunizma do nacionalizma, Rat i nedovršeni raspad Jugoslavije, Ka postnacionalizmu? i Nostalgija. Autori koje zbornik okuplja su: Vladimir Arsenijević, Ivan Čolović, Nenad Stefanov, Katarina Luketić, Vojin Dimitrijević, Sabrina P. Ramet, Ugo Vlasisavljević, Jean-Arnault Dérens, Xavier Bougarel, Žarko Paić, Ildiko Erdei, Mikloš Biro, Svetlana Slapšak, Vjekoslav Perica, Miroslava Malešević, Eric Gordy i Mitja Velikonja.

U suradnji s urednikom Ivanom Čolovićem i Bibliotekom XX vek *Zarež* u ovome tematu predstavlja tekstove iz spomenutoga zbornika (po jedan iz svake od četiri cjeline), u nadi da će se uskoro sama knjiga moći nabaviti u boljim hrvatskim knjižarama.

Nasilje na Tiananmenu i rušenje Berlinskoga zida čine epohalni događaj ulaska u posthistorijsko doba. Njihova je singularnost jedinstvo u razlikama. (Žarko Paić)

ZIDOVI

VLADIMIR ARSENIJEVIĆ

(...)

Istočni Berlin, krajem novembra 1989: nizovi oronulih zgrada koje liče na masovne grobnice, ulazi što zjape kao usta mrtvaca, mrtvi prozori koji ječe zastrašujućom, crnom prazninom ili su nemilosrdno zazidani i tako učutkani, ulice su razropane, rupe posvuda, vazduh je čadav i mračan, miriše na jeftini ugalj, neko je negde rekao da je upravo to onaj pravi miris totalitarizma posvuda, nigde radnji, nigde restorana, kafića, sve je posrnulo, Istočni Berlin deluje kao da su ga prekjuche bombardovali saveznici, u gradu iz kog dolazim sve je tanko do prozračnosti i nestabilno, sve stoji ukrivo, tamo je oduvek nedostajalo supstance i kvaliteta, ovde je nešto sasvim drugačije na delu: ovde su se nekad solidne i logične urbane strukture naizgled nepopravljivo urušile u sebe i slika je utoliko tužnija, tamo odakle dolazim nikad ničeg nije ni bilo, nema čovek gotovo ni za čim da žali, ovde je bolja stvarnost nekad davno postojala, to je evidentno, ali nema je više, odstranjena je i zabranjena, ukinuta i poništena, stresam se i teško dišem zbog knedle koja mi se zaglavila u grlu, velike stvari se ovde svakako događaju, podsećam se lica mojih saputnika koja su nasmejana i puna optimizma, ali ništa se od toga ovde još uvek ne primećuje i ja ne mogu da odolim užasavajućem utisku: Istočni Berlin krajem novembra 1989. odiše smrću.

Voz oprezno staje na stanici Berlin-Lihtenberg, hukće i dahće kao premorena životinja, nikakve katarze nema na koncu tog dugog železničkog bluza, izvođač je jednostavno premoren i tup, ja spremno ustajem i protežem se pa spuštam stvari iz prtljažnika, oblačim jaknu i obmotavam šal oko vrata, guram se potom u hodniku vagona s mnogim putnicima pre nego što napokon istupim na hladan gradski vazduh po prvi put nakon toliko dugih sati, dišem duboko i gledam oko sebe zainteresovano, ali ne zadugo, treba nastaviti dalje: moje putovanje još uvek nije gotovo.

Opraštam se sa svojim saputnicima, Majk mi u ime svih ostalih objašnjava da oni najpre idu da pakupe nekog u Istočnom Berlinu, pa će tek onda, u punom sastavu, na drugu stranu, u provod i razgledanje, daje mi potom detaljne instrukcije kako da predem na S-Ban i stignem do granice, stanice Fridrihstrase, a onda se pozdravljamo uz sve srdačnosti, kao članovi međunarodnih delegacija na kraju višednevnog seminara, rastaju se Drezden, Hanoj i Beograd, svi smo naglašeno ljubazni dok se rukujemo unakrst, čak se i do tad krajnje čutljivi, pospani Vijetnamac donekle razbudio i oraspoložio, polazim i smešim se u sebi, neverovatna su ta privremena poznanstva iz voza, ali ne osvrćem se ni za trenutak, treba, kažem, nastaviti jer još uvek nisam stigao tamo gde sam (pre čitave večnosti) pošao: kod Martina, u Zapadni Berlin, stanica Rathaus Šteglitz.

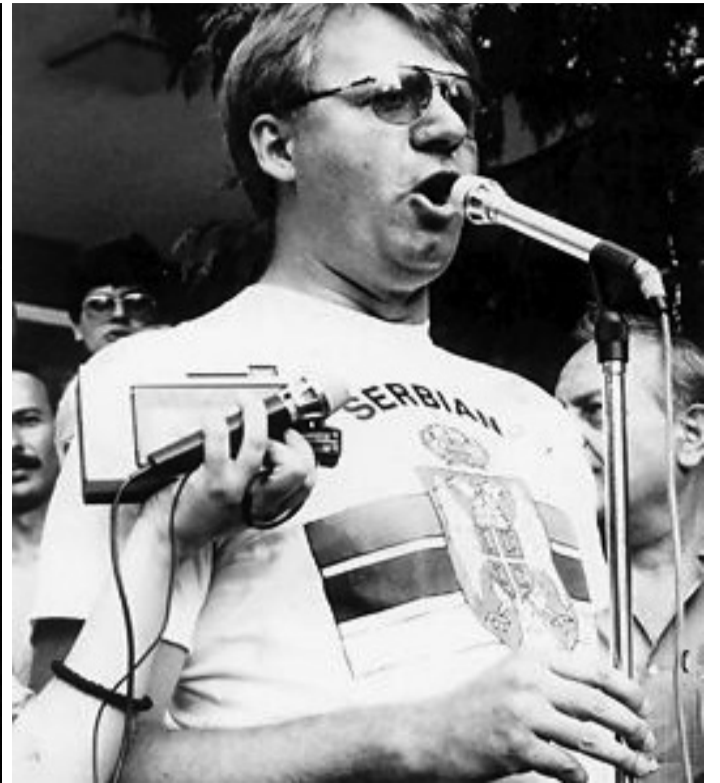
Nešto kasnije dok, ponovo sâm i pretovaren prtljagom, klizim S-Banom kroz Istočni Berlin, sve oko mene kao da pulsira u ravnomernom, utilitarnom ritmu gradske železnice, tako različitim od melanholičnog zvuka međunarodnog voza u pokretu. Dok prolazimo iznad grada, gledam u krovove da ne bih gledao u premorena lica putnika, jedna beba neutušno plače pod vunenom kapicom kućne izrade na sedištu preko puta mog, ali njena majka se na to uopšte ne obazire, njene okrugle svetle oči su zgasle, ni drugi putnici ne reaguju, izgleda da to samo mene uznemirava, zato gledam kroz prozor, voz lebdi nad berlinskim ulicama, stanice se nižu jedna za drugom, njihova imena su neobična, bogata književnim nabojem i mogućnostima, osećam to dok ih valjam po ustima: "Ostkrojcz", "Varšauer štrase", "Hauptbahnhof", "Marks und Engels Plac", sričem i trnem dok me ritam i melodija tih toponima obuzimaju, sad već osećam jasnu lepotu u svemu ovome, Berlin je na ovoj svojoj strani možda posrnuo, ali ipak je to – Berlin. Onda se ulice šire u bespregledan trg oivičen bezličnim pravougaonim zgradama, moja pažnja sad već vrišti i vibrira – to je Aleksandarplac dole ispod mene.

MORLOCI Na stanici Fridrihstrase neverovatan buljuk različitih Istočnjaka sliva se niz veliko stepenište ka ulazu u stanicu S-Bana (ovog puta zapadnog) koja predstavlja granični prelaz a ujedno i nešto više od toga, prelaz iz jednog sveta

u drugi. Dok se spuštam tim stepeništem, skeniram gomilu, pogledom prelećem preko svih tih napetih, oronulih, nelepkih lica, preko slepljenih šiški, loših zuba, dotrajalih torbi i vreća prebačenih nemarno preko ramena, preko grubih ruku koje stežu pasoše ili se tek povremeno zavlače u džepove da opi-paju novčanice, te s mukom zaradene i na crno otkupljene svetlucave nemačke marke kojima planiraju da kupe deo zapadnog blagostanja i ponesu ga sa sobom kući, na Istok, dok mogu, kao suvenir, kao da u stvari ne veruju da će ova iznenadna sreća potrajati, kao da ipak ne dovode u pitanje snagu Zida, njegovu sposobnost da preživi trenutnu krizu i ponovo se učvrsti, jači, viši, nepremostiviji nego ikad pre...

Pošao sam na ovo putovanje arogantan, ne toliko kao nosilac jugoslovenskog pasoša koliko kao svojevrzni samoproklamovani građanin sveta, a sad osećam koliko zapravo snažno pripadam ovoj gomili u kojoj sam se zatekao, gomili u kojoj se niko ne čini zainteresovan ni za koga drugog premda svi stremimo istom cilju, osećam to sebično bratstvo koje nas neraskidivo veže dok, ovako zbijeni u nepreglednim stotinama čekamo da predemo granicu koja nas deli od jedne daleko prihvatljivije, bolje realnosti. I onda mi sine: morloci smo, ništa drugo. Da bismo iz jednog sveta prešli u drugi, da bismo se našli na drugoj strani, mi – bića mraka koja halapljivo hrle prema svetlosti što se iznenada ukazala – moramo da prodemo kroz limbo, svesni smo toga, ali svejedno nepokolebljivo stremimo unapred iako napredujemo sporo, korak po korak, tiskamo se kroz levak pasoške kontrole, gužva je takva da ne može da se diše, vazduh je smrdljiv i ustajao, već sasvim izmrcvaren od tog stiskanja u ogromnoj gomili stižem nekako pred limeni kiosk, s druge strane musavog stakla nalazi se lice mladog istočnonemačkog *Grenzpolizista*, guram pasoš u njegovu ruku, on zuri pravo u moje oči, ja u iskrzani okovratnik njegove sive uniforme, zamrznuti smo u tom uzajamnom odmeravanju/izbegavanju pogleda čitav jedan trenutak, a onda njegova ruka vraća pasoš u moju, želim da mu se zahvalim, ali nešto me naglo povlači unapred, osećam hladnoću po leđima kao da me nekakav vazdušni kovitlac zahvata, krećem se mimo sopstvene volje i – evo me. (...) ■

Ulomak iz teksta *Zidovi*.

SVE JE POČELO U SRBIJI?

DOK SE, U VREME PADA BERLINSKOG ZIDA I NESTANKA KOMUNIZMA, U BUNDESTAGU POSTAVLJALO PITANJE "U KOM DUHU I U IME KOJIH TRADICIJA TREBA UJEDINITI NEMAČKE DRŽAVE", U SRBIJI I U DRUGIM JUGOSLOVENSKIM REPUBLIKAMA NIJE BILO DILEME O TOME TREBA LI, I U IME KOJIH VREDNOSTI, RAZBITI ZAJEDNIČKU KOMUNISTIČKU DRŽAVU I STVORITI NOVE NEZAVISNE DRŽAVE. POLITIČKIM ELITAMA SE ČINILO DA JE SAMO JEDAN PUT MOGUĆAN - PUT STVARANJA ETNONACIONALNIH DRŽAVA

IVAN ČOLOVIĆ

U vreme kad se ruši Berlinski zid i kad se liderima komunističkih zemalja u Istočnoj Evropi ljuđa tle pod nogama, u Srbiji, najvećoj republici Socijalističke federativne republike Jugoslavije, na vlasti se učvršćuje jedan komunist – Slobodan Milošević. Njegov uspon počinje septembra 1987, kad je na jednoj sednici Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije njegova frakcija odnela prevagu nad do tada vladajućom frakcijom okupljenom oko Ivana Stambolića, tadašnjeg predsednika Srbije¹. Osiguravši kontrolu nad partijom – što je u to vreme donosilo i kontrolu nad državnim aparatom i najvažnijim medijima u Srbiji – Milošević je zatim vodi novim putem, određuje joj nove ciljeve i snabdeva je novom retorikom.

Pod njegovim rukovodstvom, komunisti se okreću odbrani interesa srpskog naroda, posebno Srba koji žive van uže teritorije Republike Srbije. Mediji pod njihovom kontrolom počinju da zasipaju javnost dramatičnim izveštajima o navodnim primerima pritisaka, progona i zlostavljanja čije su žrtve Srbi na Kosovu, u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini, a vinovnici njihovi susedi Albanci, Hrvati ili Muslimani. To se povezuje sa stradanjem Srba u prošlosti, posebno za vreme Drugog svetskog rata, o kome se ranije – dok je Tito bio živ – navodno ćutalo, da bi se održala idilična slika "bratstva i jedinstva" jugoslovenskih naroda. Sad srpski komunisti na poziv Miloševića otkrivaju i obznanjuju da je ta slika bila lažna i da je ona stvorena guranjem u zaborav prave istine o razmerama "mržnje prema Srbima", "srpske golgote", "genocida nad Srbima", o proterivanju srpskog naroda "sa vekovnih ognjišta", odnosno sa njihovog "duhovnog i etničkog prostora", o "zatiranju srpskih korena", o sknavljenju i rušenju "srpskih svetinja" i "srpskih grobova". To su neki od izraza koji daju ton novom diskursu srpskih komunista okupljenih oko Miloševića i medija u njihovoj službi. U stvari, put kojim je Milošević poveo srpske komuniste i jezik kojim su oni, našavši se na tom putu, progovorili, nisu predstavljali nikakvu novost. U vreme kad je Milošević preuzeo vlast u Srbiji, taj put je već bio trasiran i taj jezik je već bio stvoren. O nekadašnjim i sadašnjim progonima i stradanjima Srba i o dužnosti da se oni zaštite uveliko se govorilo i to s mnogo jezivih detalja i potresnih slika. Ali to su radili protivnici komunističkog režima u Srbiji, među njima i bivši "razočarani" komunisti, iz redova nacionalistički orijentisane inteligencije

i sveštenstva SPC. Novo je bilo samo to što se sada na putu odbrane "ugroženog srpstva" i u emfatičkom jeziku te odbrane našao i Milošević sa svojom partijom.² Graditelji tog puta i jezika oduševljeno su ga dočekali. "Teško je bilo prepoznati izvesne učene glave", piše jedan svedok događaja iz tog vremena, "koje su ranije smelo ulazile u sukob s Titovim režimom, sa kakvom su toplinom prilazile srpskom lideru" (Đukić 1994: 127).

Manevar udesno, kojim se Milošević približio najuticajnijim nacionalistima među srpskim intelektualcima u SANU, Udruženju književnika i SPC, omogućio je ovom komunisti da se učvrsti na vlasti, da postane lider koga priznaju i podržavaju i njegova partija i njeni dojučerašnji protivnici. Miloševiću, osnaženom tom podrškom, nije bilo teško da sa vlasti ukloni preostale protivnike i da nacionalnu homogenizaciju proširi na celokupno srpsko društvo. Glavno sredstvo kojim se on pri tom služi su mitinzi koje njegove pristalice organizuju od sredine 1988. do kraja 1989. u najvećim gradovima u Srbiji i Crnoj Gori. Pod pritiskom mase okupljene na mitingu u Novom Sadu 6. oktobra 1988., rukovodstvo Vojvodine, koje se dotada suprotstavlja Miloševićevom planu da značajno redukuje autonomiju Pokrajine, prisiljeno je na ostavku. Na isti način, pomoću serije mitinga, Miloševićeve pristalice izvele su "antibirokratsku revoluciju" i u Crnoj Gori. Prvi takav miting u ovoj republici održan je u Titogradu (Podgorici) 7. i 8. oktobra 1988, a poslednji u istom gradu 10. januara 1989. Dan posle tog poslednjeg mitinga, tadašnji rukovodioci Crne Gore bili su prinuđeni da podnesu ostavke na svoje funkcije.

Ovi politički mitinzi u režimskim medijima najčešće se nazivaju "mitinzi istine" i "mitinzi solidarnosti", pri čemu se misli na navodno ranije skrivanu istinu o položaju srpskog naroda, posebno Srba na Kosovu, i na solidarnost s tim narodom. Ističe se, takođe, da su to "mitinzi podrške" Miloševićevoj novoj politici i "mitinzi protesta" protiv partijskih i državnih birokrata, protiv takozvanih "autonomaša" i "foteljaša". Uzeti zajedno, ti mitinzi su u ovim medijima predstavljeni kao "antibirokratska revolucija" ili kao "događanje naroda", prema

U međuvremenu, u novom evropskom kontekstu koji je ako ne posve nov a ono bar pošteđen starih ideoloških obrazaca, pred slavenskim narodima je zanimljivo razdoblje ponovnog upoznavanja. (Vjekoslav Perica)

izrazu koji je, opisujući ove mitinge, upotrebio književnik Milovan Vitezović. Na mitingu Miloševićevih pristalica u Beogradu 19. novembra 1988. on je rekao: "Poštovani narode, naša istorija će ovu godinu zapamtiti kao godinu u kojoj nam se dogodio narod".

Posebno mesto u istoriji "događanja naroda" i uspona na vlast Slobodana Miloševića imala je proslava 600. godišnjice bitke na Kosovu, istorijskog događaja od najvećeg simboličnog značaja za oblikovanje srpskog nacionalnog identiteta u 19. veku. To je za novog srpskog lidera bila prilika da sebe i svoju politiku poveže s tim važnim datumom srpske istorije, da proslavu jubileja Kosovske bitke pretvori u ritual sopstvenog ustoličenja u ulogu davno očekivanog novog srpskog vođe koji će biti dostojan čuvar zaveštanja koje su, prema legendi, ostavili preci pali u ovoj slavnoj bici. Proslava je održana na samom mestu bitke, pred više od milion ljudi, kojima je Milošević održao kasnije često citiran govor o Srbiji u bitkama i pred bitkama, ne isključujući i one oružane³.

Pored toga što opsežno izveštavaju o ovim mitinzima i buđenju srpskog naroda na njima i prenose radosnu vest da se pojavio čovek koji će stati na put stradanja tog naroda, režimski mediji, pre svega državna televizija i dva najveća dnevna lista – *Politika* i *Večernje novosti* – daju doprinos ovoj "antibirokratskoj revoluciji" i tako što stavljaju na raspolaganje svoj prostor svima koji hoće da svedoče o stvarima o kojima se govori i na mitinzima. U julu 1988. u *Politici* počinje da izlazi rubrika *Odjeci i reagovanja*, koju – do marta 1991., kad je rubrika obustavljena – svojim pismima popunjavaju čitaoci ovog lista, među njima i mnogi poznati pisci, umetnici, profesori univerziteta. Tu se u dramatičnom tonu govori o stradanju i patnjama srpskog naroda, o mržnji koju prema njemu ispoljavaju susedi i o nadi s kojom se taj narod okreće novom srpskom vođi. Ova rubrika je medijski pandan "događanju naroda" na mitinzima. Tako je doživljavaju i sami autori tu objavljenih priloga, koji je često opisuju kao mesto na kome je "narod progovorio" (Mimica i Vučetić 2001).

DÉJÀ VU Kao neprikosnoveni lider Srbije, koji se energično obračunao sa komunističkom birokratijom i tako za sebe pridobio partiju, inteligenciju, medije i narod, Milošević je mogao mnogo lakše od svojih pandana u Istočnoj Evropi da primi vesti o padu Berlinskog zida i druge nagoveštaje o kraju istočnoevropskog komunizma. Mediji u službi njegovog režima opširno su izveštavali o događajima u NDR-u i s njima povezanim zbivanjima u drugim zemljama istočnog bloka, s neskrivenim simpatijama prema “pobunjenom narodu”. Nasuprot tome, u ovim medijima vrlo negativno se komentarisalo oklevanje rumunskog predsednika Ceauşesca da svoje građane upozna sa zbivanjima u Berlinu i sa krizom istočnoevropskog komunizma. Tako su najvažniji dnevni listovi u Srbiji na istaknutom mestu 12. novembra 1989. objavili komentar agencije Tanjug pod naslovom *U Bukureštu ni reči o Berlinskom zidu*.

Zar narod u Berlinu ne radi ono što je narod u Srbiji, predvođen Miloševićem, već uradio: pobunio se protiv nesposobnog rukovodstva, pokazao jedinstvo i snagu naroda, naterao birokrate da se povuku, podstakao demokratske reforme, progovorio o pravdi i slobodi? Čitaoci *Politike*, koji su se preko ovog lista obavestavali o događajima u NDR-u, mogli su da kažu da je to za njih nešto *déjà vu*. Tu je pisalo (u izveštajima i komentarima objavljenim između 6. i 25. novembra) da se na ulicama Berlina čuju “snažni zahtevi za reformama u NDR”, da Istočni Nemci žele da se “oprote od centralizovanog administrativnog socijalizma”, da je reč o “porazu zatvorenog socijalizma”. Parole na transparentima u Berlinu, koje su navedene u ovim novinama, bile su slične onima koje su se mogle videti na mitinzima Miloševićevih pristalica u Srbiji: “Ulica je tribina naroda, kad su druge tribine zatvorene”, “Rukovođeću ulogu sad ima narod”, “Nećemo zaokrete, hoćemo reforme”, “Mi smo narod”.

Sve je bilo predstavljeno tako da se stvori utisak da izlazak pobunjenog naroda na ulice Berlina i pad Zida predstavljaju nemačku verziju “događanja naroda” u Srbiji. Sve je bilo opisano tako da vodi zaključku da su promene na Istoku u stvari započeli Srbi. I autori pisama u *Politikinoj* rubrici *Odjeci i reagovanja* taj očekivani, taj poželjni zaključak nepogrešno izvlače. “Nakon ovih mitinga održanih u vremenu avgust 1988. – januar 1989. godine u Beogradu, Novom Sadu, Nikšiću, Titogradu i nizu drugih mesta Srbije, Crne Gore i Vojvodine”, kaže jedan od njih, “počelo je 1989. godine masovno previranje i u zemljama realsocijalizma”. Autor jednog drugog pisma značaj “događanja naroda” za Evropu i socijalizam upoređuje sa značajem raskida Jugoslavije sa SSSR-om 1948.: “Novi Sad i Titograd bili su, treba imati u vidu, presedan od krajnjeg značaja za Evropu i čitav socijalistički svet: i za Berlin, Lajpcig, Budimpeštu, Peking. Ako je 1948. Jugoslavija bila prva zemlja koja se suprotstavila staljinističkoj dominaciji, Novi Sad i Titograd su prvi gradovi u kojima je narod prvi put u istoriji bez prolivanja krvi zbacio političko rukovodstvo koje u svojoj svesti sa staljinizmom još nije raskrstilo”.

Zar Istočni Nemci ne traže ono za šta su se Srbi već izborili i za šta se i dalje bore da bi osvojeno učvrstili i proširili? To su mogli da zaključče čitaoci *Politike* koji su u broju ovog lista od 13. novembra 1989. pročitali članak o događajima u NDR pod naslovom *Neka narod bira koga hoće*, a sutradan, u broju od 14. novembra, članak *Kandidati po volji naroda*. Ovaj drugi članak nije govorio o tome kakve rukovodioce želi narod u Nemačkoj nego o tome kakve će na predsedničkim izborima koji se u to vreme održavaju u Srbiji birati srpski narod, to jest narod koji se za pravo da ima tako dobre kandidate već izborio. Kad su izbori u Srbiji završeni – i kad se pokazalo da je narod od četiri njegovom srcu bliska kandidata (jer je svu četvoricu predložila Partija!) za predsednika Srbije izabrao onog najbližeg, Slobodana Miloševića – čitalac *Politike* mogao je na prvoj strani ovog lista od 16. novembra 1989. da nađe dva glavna naslova. Jedan je bio *I Prag otvara granice*, a drugi *99 odstova za Miloševića*. Ovi naslovi su u stvari sugerisali zaključak da je u oba slučaja u krajnjoj liniji reč o istoj stvari: o pobi naroda.

NEMCI RUŠE ZID, A SLOVENCİ GA DIŽU! Međutim, ovu navodnu srodnost “događanja naroda” u Srbiji i pada Berlinskog zida neki u Jugoslaviji nisu želeli da primete. U tome je prednjačilo rukovodstvo Slovenije, s kojim je Milošević u to vreme bio u otvorenom sukobu. Sukob je kulminirao kad su se vlasti u Ljubljani solidarisale s rudarima albanske nacionalnosti u rudniku Trepča na Kosovu. Ovi rudari su februara 1989. stupili u štrajk zbog smenjivanja kosovskih lidera, Azema Vlasija i Kaćuše Jašari, i zbog najavljene revizije ustavnog položaja Autonomne pokrajine Kosovo i Metohija, kojom će njena autonomija biti *de facto* ukinuta.

Propagandni rat između Srbije i Slovenije rasplamsao se još više posle odluke slovenačkih vlasti da ne dozvole

održavanje “mitinga istine” u Ljubljani, koji je za 1. decembar 1989. godine planiralo Miloševiću privrženo Udruženje Srba sa Kosova, da bi, kako su govorili, “bratski slovenački narod” upoznali sa patnjama kojima su Srbi izloženi u ovoj pokrajini. Vođe tog “bratskog naroda” ocenile su da je organizovanje mitinga kosovskih Srba u Ljubljani imalo za cilj da se na nelegalan, rušilački i necivilizovan način izazove politička kriza u Sloveniji. Na to je Srbija odgovorila proglasom kojim se srpski privrednici pozivaju da bojkotuju slovenačku robu, pa su tako, pored propagandnog rata, Srbija i Slovenija krajem 1989. započele i ekonomski rat.⁴

Odbijanje Slovenije da dozvoli Srbima sa Kosova da održe miting u Ljubljani, tumačilo se u srpskim medijima kao dokaz da slovenačko rukovodstvo ne razume demokratski i progresivni karakter “događanja naroda” i da nije spremno da se s narodom, čiju pobunu na Istoku deklarativno prihvata, suoči i kod svoje kuće. Ako su mitinzi Srba za slovenačke rukovodioce nelegalni i necivilizovani, piše autor jednog pisma u rubrici *Odjeci i reagovanja*, “zašto se kao necivilizovani ne proglašavaju i mitinzi naroda Praga, Berlina, Sofije i Budimpešte? Jer svima je jasno da bez tog svenarodnog, ‘uličnog’ revolta nikada ne bi pale staljinističke birokratije u tim državama”. Drugi saradnik ove rubrike zamera slovenačkom rukovodstvu što – umesto da pozdravi “događanje naroda” u Srbiji i Crnoj Gori kao početak pobune naroda na Istoku, koja je dovela do pada Berlinskog zida – ono zatvara granice za Srbe i podiže zid između svoje republike i Srbije. “Danas kad širom sveta padaju granične barijere i betonski zidovi”, piše on, “godinama čuvani olovom i čelikom, svedoci smo uspostavljanja novih granica Slovenije, tamo gde smo to najmanje očekivali”.

Nekoliko autora ovih pisama primećuju da se na ovaj način Slovenija pridružila Rumuniji i, kako se izrazio jedan od njih, postala “nova oaza staljinizma”. Za pravo im je dao i N. Dmitrović, politički kometator lista *Politika ekspres*, u članku *Rumunizacija Slovenije* (objavljenom 22. novembra 1989.): “Nekako u isto vreme kada je stigla vest o rušenju Berlinskog zida”, piše on, “te monstruoze tvorevine jednog vremena isključivosti, netrpeljivosti, razdvajanja i stradanja, ovim prostorima zloslutno su odjeknule vesti o podizanju ‘zida’ na granicama Slovenije i Rumunije. Rumunija se za vreme održavanja 14. kongresa partije tim ‘zidom’ štiti od prodora svetskih demokratskih tokova, a toliko izvikana slovenačka demokratija bi na svojim granicama da podigne ‘zid’ i da njime zaustavi istinu koju kosovski Srbi i Crnogorci žele da saopšte narodu Slovenije.”

I ne samo što vlast u Ljubljani, u strahu od političkih promena, zatvara granice i podiže zid prema Srbiji, sličan upravo srušenom Berlinskom zidu, nego ona – zajedno sa svojim istomišljenicima u Hrvatskoj – šalje na Zapad laž o srpskoj “antibirokratskoj revoluciji”. To je, po mišljenju jednog saradnika rubrike *Odjeci i reagovanja* (Maks Erenrajh), jedini razlog što “Evropa ne pozdravlja mitinge u Novom Sadu kao što pozdravlja mitinge na Istoku”, jer “vesti o Srbiji i njenim pokrajinama ne stižu u Bon, Pariz i London direktno već preko relejnih stanica, onih u Zagrebu i Ljubljani”.

PLURALIZAM PLURALIZMA Dolazak Miloševića na vlast, njegovo približavanje nacionalističkoj kulturnoj eliti i “događanje naroda”, u režimskim medijima bili su tumačeni kao dolazak demokratije u Srbiju. To se zvalo “demokratskim preobražajem”, “demokratskom prekretnicom” Srbije ili stupanjem Srbije na “demokratski put”. Pri tom se termin “demokratija” koristio tako da nije uvek bilo jasno na koje odlike političkog života se on odnosi. O demokratiji se govorilo uopšteno, kao o “izazovu i imperativu našeg vremena” ili o poštovanju “volje naroda” ili “stupanju naroda na političku pozornicu”. Ostavljala se mogućnost da demokratija bude svojstvena različitim političkim uređenjima i ideologijama. Stavljalo se do znanja da Srbija demokratski imperativ prihvata i da se u njoj volja naroda poštuje, a da za postizanje najviših demokratskih standarda nije bilo neophodno da se uvede višestranački politički sistem. Tačno je, govorilo se, da demokratija traži da se čuju različiti glasovi, da u državi ima političkog pluralizma, ali to se može postići i kad postoji samo jedna politička stranka, pod uslovom da je ona otvorena za sve opcije i da se trudi da se izraze i harmonično usklade raznoliki interesi naroda. A takva, sasvim demokratska, postala je navodno partija srpskih komunista od kada je na njeno čelo došao Milošević.

Ona je pošla putem “nestranačke demokratije”, koja, za razliku od demokratije sa više stranaka, navodno ima podršku u srpskom narodu. O tome je na 19. vanrednoj konferenciji Saveza komunista Vojvodine, održanoj u Novom Sadu 21. novembra 1989., govorio Nedeljko Šipovac, predsednik Pokrajinskog komiteta, koga je na to mesto dovelo “događanje naroda” u Novom Sadu oktobra 1988. Rekao je da “višepartijski sistem nema široku podršku u Vojvodini, a posebno ne u radničkoj klasi”. “U ovom trenutku”, dodao je Šipovac, “politički pluralizam shvatamo kao moguću i neizbežnu opciju u borbi protiv eliminisanja birokratsko-etatističkog i svakog drugog formalnog i neformalnog monopola u društvu, odnosno kao bitnu funkciju razvoja nestranačke demokratije” (*Politika*, 21. novembar 1989.). Najviše se za takvu demokratiju, odnosno za “jednopartijski pluralizam”, zalagao filozof Mihailo Marković, jedan od ideologa srpskih komunista u vreme Miloševića. On je u leto 1989. izneo mišljenje da je “politička situacija u Srbiji takva da većina ozbiljnih ljudi ne želi da se angažuje u drugim partijama” (Perović, 153). Kad su stigle vesti o rušenju Berlinskog zida, on je izneo mišljenje da taj događaj ne nagoveštava kraj socijalizma, nego neophodnost njegove obnove, one koja je dve godine pre toga započela u Srbiji. “U pitanju je, dakle” – piše Marković u članku *Smišao zbivanja u Istočnoj Evropi*, objavljenom u beogradskom nedeljniku *NIN* 17. novembra 1989. – “reforma i strukturalna korekcija a ne raspad postojećeg sistema”. A to znači da će, po njegovom mišljenju, socijalizam na istoku Evrope preživeti krizu i biti čak njome ojačan, jer će sada, pod pritiskom nezadovoljnog naroda, doći nove vode koje će u socijalistički poredak svojih zemalja uneti reforme, odnosno “uključiti

ustanove koje su već davno doživle afirmaciju na Zapadu: tržište, pravnu državu, razdvajanje vlasti, građanska prava, politički pluralizam”. Drugim rečima, po mišljenju ovog filozofa, socijalizam na Istoku biće okrepljen reformama sličnim onima koje je Milošević već izveo u Srbiji.

Odnos Miloševićevog režima, njegovih ideologa i njemu podređenih medija prema političkom pluralizmu i demokratiji

ostaje nepromenjen i kad je, na 11. kongresu Saveza komunista Srbije, održanom 15. decembra 1989., usvojen stav da “SK Srbije nema ni razloga ni želje da administrativno spreči stvaranje političkih partija”. To je bila iznudena politička odluka, doneta pod pritiskom zahteva za liberalizacijom političkog života u Jugoslaviji, koji su opet bili motivisani i događajima u Istočnoj Evropi.⁵ Srpski komunisti neće sprečiti, ali neće ni pozdraviti osnivanje novih političkih partija. Jer oni i dalje misle da one Srbiji nisu neophodne, ali neće na silu da ih onemoguće; uvereni su da demokratiju i politički pluralizam mogu stvoriti sami, bez pomoći drugih stranaka.

O tome svedoči i jedan članak Dragana Barjaktarevića, urednika dvonedeljnika *Duga*, posvećen 11. kongresu Saveza komunista. Njegov autor hvali odluku srpskih komunista da priznaju politički pluralizam. “Posle višedecenijske tiranije partijskog monizma u Jugoslaviji”, piše on, “i ukalupljivanja svega što postoji u stereotipe jednoumlja, koji su zakonito doveli do posvemašnjeg habanja i banalizacije komunističke ideje, srpska ‘avangarda radničke klase’ je na svom Jedanaestom kongresu, prihvatajući život takav kakav jeste, priznala politički pluralizam”. Međutim, naslov Barjaktarevićevog članka, koji glasi *Pluralizam političkog pluralizma*, nagoveštava da su demokratija i pluralizam nešto relativno i na razne načine ostvarljivo, a podnaslov članka *Sve je podbacilo, samo su stranke rodile* sugerise ideju da pluralizam koji se sastoji u postojanju raznih političkih stranaka Srbima deluje kao nešto neozbiljno i smešno. Oni navodno znaju da demokratiju ne čine stranke, njihove rasprave i njihove svade, nego sâm narod, da ona ne počinje osnivanjem političkih stranaka nego izlaskom naroda na ulice. “Zapravo”, zaključuje Barjaktarević, “raskid sa monizmom nastao je onog časa kada je na političku scenu Srbije u nezapamćenim masovnim razmerama stupio narod” i kada je izišla na videlo “sva politička i kulturna polifonost srpskog naroda, koja nam je tradicijski imanentna”.

KULT NARODA Dakle, da bi bila demokratska zemlja, Srbiji nisu potrebne stranke, nego politika koja će omogućiti da se slobodno ispolji tradicionalna i takoreći urođena demokratskost srpskog naroda. Ona je u komunizmu, sve dok se nije pojavio Milošević, bila potiskivana, pa su Srbi živeli u nedemokratskom poretku koji im je bio nametnut kao njima potpuno strano iskustvo. Kako se (u *Dugi* od 10. novembra 1989.) izrazio književnik Brana Crnčević, jedan od onih koji su se istakli u “događanju naroda”, “nedemokratija je u Srbiju

Ako se dakle ispituju vanjske granice “tvrđave Evropa” - kako je EU nazvao Balibar imajući u vidu njenu rigidnu politiku granica - onda je BiH najudaljenija od njenih zidina ili su oni prema ovoj državi najviše učvršćeni.
(Ugo Vlaisavljević)

prošvercovana”. Zato će ona, po mišljenju ovog književnika, kad se potpuno oslobodi “švercera” nedemokratske politike – a to je, predvođena Miloševićem, upravo počela da radi – brzo stići druge istočnoevropske zemlje koje su krenule putem demokratije: “Kad mi kažu da su Poljska i Mađarska u poimanju demokratije izmakle Srbiji, kažem ono u šta verujem: Srbija će ih stići”. Srbija će u kretanju prema demokratiji stići (a, zašto da ne, i prestići) druge bivše komunističke zemlje koje tamo hitaju tako što će se vratiti sebi, demokratskim vrednostima na koje je narod u Srbiji navodno odavno navikao, koje su mu “tradicijiski imanentne”. Najavljujući izbore za predsednika Srbije, na kojima su građani prvi put mogli da biraju predsednika između četiri kandidata komunističke partije, dok se ranije glasalo samo za jednog, komentator *Politike* Slobodan Lazarević piše (u broju ovog lista od 9. novembra 1989.) da će to biti “još jedna pobeda naroda u Srbiji”, koji će imati priliku da još jedanput odredi svoju sudbinu onako kako je navikao, to jest “slobodno i neposredno”, kako dolikuje “našoj demokratskoj tradiciji kojoj se danas vraćamo, jer je život potvrdio, obogatio i učinio nezaobilaznom”. Da li to znači da će se Srbija vratiti svojoj parlamentarnoj tradiciji, da će se vratiti diskusiji, raspravi, dijalogu? Ni slučajno. To je sam Milošević, u jednom govoru jula 1988., nedvosmisleno rekao: “Na dnevnom redu nije diskusija, na dnevnom redu je istorija” (Milošević, 244). Diskusija i istorija se ovde isključuju, jer Milošević nesumnjivo polazi od toga da uvođenje parlamentarne rasprave, dijaloga, stvaranje institucija koje bi obezbedile artikulisanje različitih društvenih i političkih interesa i rad na promociji demokratske političke kulture ne bi predstavljali poteze od istorijskog značaja za Srbiju, one koji su “na dnevnom redu”. Štaviše, tako shvaćena demokratija samo bi usporila, ako ne i sprečila da se ostvari jedini cilj koji za Miloševića i nacionalističku elitu, čije ideje u to vreme Milošević sledi, može imati istorijski značaj, a to je rešavanje takozvanog srpskog nacionalnog pitanja.

Zato su mediji u službi Miloševićeve politike neprestano hvalili demokratsku komponentu te politike, a pri tom skoro isključivo govorili o inscenacijama narodne podrške Miloševiću na mitinzima, a i sami se predstavljali kao tribine koje omogućavaju da se ta podrška i tu iskaže i svetu pokaže. Stvarano je uverenje da ono što narod misli i želi tačnije i potpunije može da izrazi voda koji poznaje “narodnu dušu” nego namnožene i međusobno posvađane političke stranke. Tako je jedna saradnica rubrike *Odjeci i reaganjanja*, napisala da je Milošević “čovjek plemenitog lika, bistrog uma i velikog srca, pravo oličenje naše narodne duše”, a druga da je on “izrazio dušu i mišljenje naroda, stao uz narod i deli njegovu sudbinu” (Mimica i Vučetić 2008). Ipak, u medijima je prednost data jednom drugom načinu ispoljavanja narodne volje, onom gde se voda ne javlja u ulozi prenosnika i kazivača narodne volje, nego u ulozi neke vrste prometejskog heroja, koji ne govori sam u ime naroda, nego narodu daje dar govora i slobodu da je iskoristi. Milošević je doneo “demokratske promene”, pa je narod mogao da se “dogodi”, da “progovori”, pa i da počne da “piše”, na primer, da svojom rukom napiše ustav države u kojoj živi, o čemu su svedočile neke parole na mitinzima: “Novi ustav pišaće narod”, “Oj, Srbijo, ne brini se više, znaće narod ustav da ispiše”. (Mimica i Vučetić 2008).

Milošević je za sebe zadržao skromnu ulogu izvršioca narodne volje, onog koji sluša i čita šta to oslobođeni srpski narod poručuje i trudi se da njegovu volju sprovede u delo. To znači da se stratezi Miloševićeve “politike simbola”, po svemu sudeći, sledeći njegove instrukcije, nisu trudili da iskoriste jednu tekovinu simboličkog poretka Titove Jugoslavije, koju je činila predstava o velikom vođi, koji otelovljuje snagu, misao i volju naroda, i da od Miloševića naprave supstituciju Tita. Umesto da obnove “kult ličnosti”, koji je osamdesetih godina i u većini drugih komunističkih zemalja bio napušten, oni su se dali na elaboraciju jednog novog političkog kulta, koji bi mogao da se nazove “kult naroda”.⁶ Ali to nije kult naroda u nekom demokratskom značenju te reči, nego kult etnički definisanog naroda, odnosno kult srpskog naroda.

Taj kult je bio formiran tokom nekoliko prvih godina Miloševićevog režima, postepenim preoblikovanjem – na mitinzima, u političkim govorima i u medijima – lika “radnog naroda”, koji je bio važna figura u simboličkom poretku “samoupravne” Jugoslavije, u lik srpskog naroda. Na sličan način, “bratstvo i jedinstvo”, jedna od ključnih “svetinja” političke religije Titove Jugoslavije, kojom se isticala važnost sloge i ljubavi među jugoslovenskim narodima, postepeno je

dobila novo, uže značenje, da bi na kraju značila samo slogu među Srbima, to jest bratstvo i jedinstvo srpskog naroda. Politički skupovi srpskog naroda, televizijske serije i filmovi s temama iz srpske istorije, folklorne i druge pesme o stradanjima, podvizima, svetinjama i velikanima srpskog naroda stvarali su utisak da od dolaska Miloševića na vlast u Srbiji traje jedna ogromna sekularna misa, jedna religijsko-politička permanentna revolucija, i da su sve molitve na toj misi upućene istom božanstvu, obogotvorenom Srpskom Narodu. Njegovo ime se tu zaziva s istom učestalošću i s istim zanosom s kojima se u crkvama pominje božje ime.

DEMOKRATIJA ILI NACIONALIZAM? U ovoj “demokratiji”, koja umesto izgradnje demokratskog društva nudi uspostavljanje kulta naroda, protivnici Miloševićevog režima u Srbiji rano su prepoznali nacionalističku i populističku demagogiju. Sociolog Aljoša Mimica je došao do zaključka da se taj režim može opisati kao savremeni izdanak onog tipa vladavine koji je Tocqueville nazvao “demokratskim despotizmom”, to jest “nastranim spojem najapsolutnije vlasti s ponekim oblikom najpotpunije demokratije” (Mimica 1992). Njegov kolega Nebojša Popov, oslanjajući se na italijanskog politikologa Giovannija Sartorija, pokazao je da su Miloševićeva pozivanja na “glas naroda” i “narodnu volju”, kao i “događanje naroda” na mitinzima njegovih pristalica

u Srbiji i Crnoj Gori 1988. i 1989. bili daleko od demokratije i da su u stvari služili njenom ugrožavanju i razaranju (Popov 1993: 5). Moju pažnju u to vreme privuklo je korišćenje folklornih žanrova (narodna epska pesma, na primer) i junaka narodne književnosti da bi se dala folklorna forma političkim porukama koje navodno narod šalje na mitinzima podrške Miloševićevoj politici i tako sugerisala ideja

da i sadržina tih poruka dolazi iz srca naroda. Prve analize prirode Miloševićeve “antibirokratske revolucije”, u trenutku kad se ona još odvija, takoreći *in vivo*, vodile su zaključku da Srbija posle komunizma neće krenuti putem demokratije, bez obzira što se ovi “revolucionari” u nju zaklinju, i čak sebe predstavljaju kao začetnike demokratskih promena na istoku Evrope. Primećeno je da Srbija predvođena Miloševićem izvodi svojevrsnu nacionalističku tranziciju, koja će je ne samo udaljiti od zemalja koje se u to vreme opredeljuju za demokratsku tranziciju i za saradnju, a kasnije i integraciju sa evropskim Zapadom, nego još i gurnuti u sukobe i ratove koji će i nju i druge bivše jugoslovenske republike opustošiti, a u nekima od njih izazvati stanje kolapsa iz kojeg se dvadeset godina kasnije još oporavljaju, mada i dalje nije izvesno da će taj oporavak zaista uspeti.

Treba reći, na kraju, da u vreme pada Berlinskog zida, nije samo Srbija bila u iskušenju da posle komunizma, umesto prema demokratiji, krene u nacionalizam. To iskušenje zapretilo je i drugim bivšim jugoslovenskim republikama, i one mu takođe nisu odolele. Štaviše, nacionalizam se pokazao kao privlačan izbor i za druge bivše komunističke zemlje na Istoku Evrope, i one su bile suočene sa alternativom nacionalizmom ili demokratijom, i u izvesnoj meri se s njim i danas suočavaju. I nemačkoj politici i nemačkoj javnosti u to vreme nametalo se pitanje kako preduprediti moguće nepoželjne posledice raspada komunizma i pripajanja bivše NDR Saveznoj republici Nemačkoj. I tu je postojala ozbiljna opasnost da nemačko društvo, poneto euforijom posle ujedinjenja, krene unazad, putem obnavljanja nacionalizma, ako ne i nacizma.

U raspravi u Bundestagu 16. novembra 1989., predsednik SPD-a Willy Brandt, govorio je o strahu nekih Nemaca da će s Berlinskim zidom pasti i prepreka za nov prodor nemačkog nacionalizma. Rekao je da mu se ne sviđa termin “ponovno ujedinjenje”, jer “to sugerise da bi sve moglo da bude kao nekad”. I kad je ujedinjenje Nemačke opisivao kao “srastanje” ponovo sastavljenih delova jedne celine – što je, kako je primetio Helmut Dubiel, autor knjige o raspravama o nacionalsocijalizmu u Bundestagu, organicistička metafora koja se od Brandta ne bi očekivala – celina na koju je on pri tom mislio nije bila Nemačka nego Evropa, odnosno, on je govorio o “srastanju dva dela Evrope”. I kod drugih poslanika Bundestaga koji su učestvovali u raspravi o ujedinjenju dve nemačke države, bila je primetna želja da se to odvija u skladu s “evopskim vrednostima”. Socijaldemokrata Oskar Lafontaine tražio je na jednoj sednici održanoj krajem leta 1990. da se u Nemačkoj odbaci etničko shvatanje nacije i da ta država ubuduće bude određena kao “zajednica državljana koji prihvataju iste ciljeve ustava”. To bi bio, kaže Dubiel,

“raskid sa onom tradicijom ustavnog prava koja je bila jedna duhovnoistorijska pretpostavka genocida za koji Nemci snose odgovornost. Jer ekskluzivnoj definiciji nacionalne pripadnosti, koja je bila ucrtana u tu tradiciju, nacionalsocijalisti su morali da dodaju samo etnobiološki predznak pa da krenu u ostvarivanje stravičnog programa izopštavanja nepripadnika vrste” (Dubiel 2002: 199).

Dok se, u vreme pada Berlinskog zida i nestanka komunizma, u Bundestagu postavljalo pitanje “u kom duhu i u ime kojih tradicija treba ujediniti nemačke države”, u Srbiji i u drugim jugoslovenskim republikama nije bilo dileme o tome treba li, i u ime kojih vrednosti, razbiti zajedničku komunističku državu i na njenom tlu stvoriti nove nezavisne države. Političkim elitama se činilo da tu izbora nema, da je samo jedan put mogućan, put stvaranja etnonacionalnih država, tako da svaki narod ima “svoju” državu – koja će za neke od njih biti ostvarenje “hiljadugodišnjeg sna”, dok će za druge ona predstavljati obnavljanje nekadašnje državne nezavisnosti koja je navodno bila žrtvovana da bi se stvorila “neprirodna” tvorevina po imenu Jugoslavija. Istovremeno, ideolozi i tvorci ovih novih etnonacija nisu videli nikakav problem da nacionalističku mobilizaciju svojih građana predstavljaju kao demokratski proces emancipacije u skladu sa evropskim političkim standardima. Međutim, ratovi koje su projektovale i vodile političke elite bivših jugoslovenskih naroda 1991.–1999. godine pokazali su koliko su njima bile bliske demokratske i evropske vrednosti. U tome je prednjačila elita koja se u Srbiji okupila oko Miloševića. Ona je najviše zaslužna što se srpskom narodu, koji se tih godina “dogodio” i “progovorio” da bi pozdravio Miloševića, posle deset godina, u proleće 1999., dogodilo bombardovanje, poslednja epizoda politike jednog režima koji je tobože hteo da na Istoku Evrope prednjači u otvaranju prema demokratiji i Evropi. Danas, dvadeset godina posle pada Berlinskog zida, Srbija čeka, kao jedna od poslednjih u redu, da joj Evropa da znak da može da proba da joj se približi, a možda čak – ali to izgleda danas izgleda kao stvar daleke budućnosti – eventualno priključi. ■

Bilješke

¹ Stambolić je 2000. nameravao da se vrati u politički život, ali ga je Miloševićeva tajna služba kidnapovala i likvidirala 25. avgusta te godine. Njegovi posmrtni ostaci nađeni su tek 28. marta 2003.

² Jasna Dragović-Soso je utvrdila da je Milošević prvi put u javnost izišao s novom, nacionalističkom retorikom juna 1988. u jednom intervjuu objavljenom u nedeljniku *NIN*. “Govoreći jezikom koji je podsećao na nacionalistički diskurs inteligencije on je jadikovao zbog tradicionalnih podela među Srbima i, što nije karakteristično za njega, pominjao istorijske teme, tako drage intelektualcima, a do tada toliko odsutne u njegovom imidžu političara okrenutog budućnosti” (Dragičević-Soso, 350).

³ Milošević je tom prilikom, između ostalog, rekao i ovo: “Nas je na Kosovu pre 600 godina zadesila nesloga... nesloga i izdaja na Kosovu pratiće dalje srpski narod kroz čitavu njegovu istoriju... Šest vekova kasnije opet smo u bitkama i pred bitkama. One nisu oružane, mada i takve još nisu isključene” (*Politika*, 29. jun 1989.).

⁴ Neprijateljstvo između dve jugoslovenske republike pretvorilo se, posle proglašenja nezavisnosti Slovenije 25. juna 1991., u oružani sukob (od 27. juna do 18. jula 1991.) između u to vreme prosrpske JNA i slovenačke Teritorijalne odbrane, koji se završio povlačenjem JNA iz Slovenije.

⁵ “U stvari”, piše sociolog Vesna Pešić, “tek kad su se sve republike odlučile da održe višepartijske izbore, Srbija više nije imala izbora nego da ih i ona prihvati” (Pešić 2002: 76). “Mnogi indikatori pokazuju”, kaže istoričarka Dubravka Stojanović, “da se radilo pre o taktičkom ustupku... nego o stvarnom prihvatanju parlamentarne demokratije” (Stojanović 2002: 70).

⁶ U jednoj izjavi za list *Politika*, Milošević je zamerio tom listu što njemu lično pripisuje suviše velike zasluge za pozitivne promene u Srbiji. To su, rekao je on, “neopravdana preterivanja, kojima se meni pripisuju zasluge i vrednosti koje nemam... jer su te promene rezultat pokreta svih građana i njihove borbe... a veličanje pojedinca može samo da kompromituje politiku za koju se borimo” (Mimica i Vučetić 2008).

Literatura

- Čolović, Ivan (2005), *Le Bordel des Guerriers. Folklore, politique et guerre*. Traduit du serbe par Mireille Robin. Münster: LIT Verlag.
- Đukić, Slavoljub (1994), *Između slave i anateme*, Beograd: Filip Višnjić.
- Dubiel, Helmut (2002), *Niko nije oslobođen istorije. Nacionalsocijalistička vlast u debatama Bundestaga*. S nemačkog prevela Aleksandra Vajazetov-Vučen, Beograd.
- Milošević, Slobodan (1989), *Godine raspleta*, Beograd.
- Mimica, Aljoša (1992), *Demokratski despotizam, Republika*, 6.–30. jun 1992, Beograd.
- Mimica, Aljoša i Radina Vučetić (2008), *Vreme kada je narod govorio, Odjeci i reaganjanja u Politici, 1988–1991*, 2. izdanje, Beograd: Institut za sociološka istraživanja, Filozofski fakultet.
- Perović, Latinka (2002), *Beg od modernizacije*, u: Nebojša Popov (ur.), *Srpska strana rata*, tom I, 2. izdanje, Beograd: Samizdat B 92.
- Pešić, Vesna (2002), *Rat za nacionalne države*, u: Nebojša Popov (ur.), *Srpska strana rata*, tom I, 2. izdanje, Beograd: Samizdat B 92.
- Popov, Nebojša (1993), *Srpski populizam, od marginalne do dominantne pojave, Vreme*, specijalno izdanje, 24. maj 1993, Beograd.
- Stojanović, Dubravka (2002), *Traumatični krug srpske opozicije*, u: Nebojša Popov (ur.), *Srpska strana rata*, tom I, 2. izdanje, Beograd: Samizdat B 92.
- Verdery, Katherine (1996), *What Was Socialism, and What Comes Next?*, Princeton: Princeton University Press.

OD BERLINA DO SARAJEVA

UNUTRAŠNJE GRANICE I VANJSKI ZIDOVİ

UGO VLAISAVLJEVIĆ

Pad Berlinskog zida je veliki događaj, jer nije dijelio samo jedan grad nego cijeli jedan kontinent. Rušenjem ovog zida Evropa je prestala da bude jedno ime za dva svijeta, za Zapadnu i Istočnu Evropu, te je napokon mogla postati jedna Evropa. Kada svečano obilježavamo dvadesetogodišnjicu pada Berlinskog zida mi slavimo ujedinjenu Evropu. Ali to ipak nije bio događaj njenog konačnog ujedinjenja. Evropa niti danas nije ujedinjena. To je u stvari bila objava mogućnosti da će se i istočnoevropske države moći priključiti procesima evropskog ujedinjenja koji su već bili prilično napredovali u Zapadnoj Evropi. O velikim uspjesima na putu stvaranja uistinu ujedinjene Evrope govori činjenica da je danas većina istočnoevropskih država uključena u Evropsku uniju. Međutim, o ujedinjenoj Evropi se još ne može govoriti, ne samo zato što još ima država koje dijele zidovi od EU, poput država Zapadnog Balkana, nego i zato, prije svega zato, što i sama EU nije ujedinjena nego je još na putu ujedinjenja. Niti je pad Berlinskog zida niti je neki kasniji politički događaj proizveo ono famozno "Mi Evropljani", onaj politički narod na čijoj volji se temelji Francuska republika ili Američka deklaracija o neovisnosti (Derrida 1984). Ujedinjena Evropa danas ne postoji kao država (Balibar 2001: 221-241) nego kao grozd država koje su prije ili kasnije ušle u proces integracija, tako da se nalaze na različitim putanjama i kreću različitim brzinama integracije. Ole Weaver je stoga prikazao EU s njenom složenom i dinamičnom strukturom integracije kao izvjesnu kozmičku maglinu koja se vrti oko svog pretpostavljenog središta (Waever 1995: 389).

NEINTEGRIRANA EVROPA I NJENE GRANICE

Ovakvo slikovito predstavljanje u kojem je evropsko ujedinjenje shvaćeno ne kao jedan nego kao cijeli splet procesa integracije viđenih kao silnice centripetalnih gravitacijskih sila može nam pomoći oko pitanja evropskih granica danas. Kao što je to Balibar pokazao, mnoštvo je takvih granica, pogotovo unutrašnjih, koje su u novije doba uspješnih integracija čvrsto postavljene i koje često nisu ništa više prekoračive nego što je to nekad bio Berlinski zid. Da li je sa Berlinskim zidom pao i posljednji veliki zid evropskih podjela ili je sa padom tog zida počelo razdoblje nevidljivih zidova, dubokih podjela koje nikakvi zidovi više ne trebaju osiguravati? Zidovi su nestali ali ne i granice koje se ne mogu preći. Zidovi su nestali jer državne granice nisu više istovjetne sa najčvršćim granicama podjele. Treba li zato slaviti Evropu bez velikih zidova podjele? Na isti način na koji EU uspostavlja unutrašnje granice podjele, niti njene vanjske granice ne trebaju zidove.

O tome rječito govore granice koje je EU uspostavila prema (još) neintegriranom ostatku Evrope. Niti tu, makar naizgled, nema nikakvih zidova – iako su granice dobro

osigurane i teško prekoračive. Zapadni Balkan kao ostatak neintegrirane Evrope, ili tačnije kao dezintegrirani dio Evrope, već odavno, od pada Berlinskog zida, podliježe, da tako kažemo, snažnim atrakcijama gravitacijskog pojasa EU. Kao što to svakodnevno iskušavaju lokalni političari i državni službenici, integracija počinje daleko prije uključivanja u evropsku zajednicu država, kao što ne prestaje nakon toga.

Državne granice ne sprečavaju integraciju u EU niti ova integracija ukida ove granice. Trebalo bi ispitati kako se odvijaju evropske integracije s obzirom na državne granice, polazeći od uvida da ih ove integracije ne narušavaju a pogotovo ne ukidaju. Očito je da ima neke suštinske povezanosti između činjenice da ni u samom jezgru evropskih integracija državne granice nisu postale nepotrebne i činjenice da ove integracije djeluju prilično snažno izvan državnih granica članica Evropske unije. Važno je primijetiti kako integracijski procesi djeluju na državne granice: oni ih čine poroznim i propusnim, a da ih nimalo ne slabe.

Nešto se svakako dešava sa granicama, naročito u Evropi i naročito nakon pada Berlinskog zida. Balibar će primijetiti da granice "podrhtavaju". U svom ogledu *Granice Evrope* on će reći:

"Granice podrhtavaju: a to ne znači da one iščezavaju. Manje nego ikad je naš današnji svijet nekakav svijet bez granica. Naprotiv, to znači da se one umnožavaju i smanjuju u njihovoj lokalizaciji i njihovoj funkciji, da se rastežu ili se udvostručuju, postajući *zone*, *regije*, *pogranične zemlje* u kojima se boravi i živi. Upravo je odnos između 'granice' i 'teritorije' preokrenut. To znači da su one postale predmet potraživanja i osporavanja, upornog ojačavanja, i to posebno njihove bezbjednosne funkcije" (Balibar 1997: 386-387).

Govoreći o preokretanju odnosa granice i teritorije Balibar nas uvjerava kako su vanjske granice postale u velikoj mjeri unutrašnje, fizičke su postale simboličke, a vidljive nevidljive. Zid koji čuva vojska je, između ostalog, postao strogi vizni režim koji nadgleda policija. To je zato što su "granice /frontières/ prestale da označavaju one crte /limites/ gdje se zaustavlja politika". Umjesto da kao nekad budu "ivice političkog" /bords du politique/, granice su postale "predmeti u prostoru političkog", pri čemu je, po Balibaru, promijenjena uloga policije: "cjelokupna granična policija je danas organ unutrašnje bezbjednosti" (Balibar 1997: 387).

Balibar primjećuje da se Evropa ne izgrađuje kao nekakav "zatvoreni entitet" koji bi bio nalik "federalnoj državi" ili

Nostalgija zapravo implicitno govori da, ako sada nema perspektive, treba se vratiti u vremena koja su je imala, u kojima se živelo s idejom da će bolja vremena doći. Ona zapravo ne više Vratite mi prošlost!, nego Vratite mi budućnost!, ne traži izgubljeni raj nego sliku novog raja, ne vraća se u izgubljenu prošlost Jugoslavije, nego u njenu izgubljenu budućnost, iznova sanja njene nekadašnje snove. (Mitja Velikonja)

"multinacionalnoj imperiji". Umjesto da podlegnemo iluziji njihovog brisanja, granice Evrope radije trebamo tražiti kao granice "otvorene cjeline". Novi entitet nameće novu strategiju povlačenja granica: "Ova cjelina *otvorena* prema vani (...) nije zbog toga manje niti će biti manje iznutra pregrađena izvjesnim brojem 'granica' koje je nemo-

guće ukinuti: ne samo državnim *političkim* granicama nego naročito pokretnim društvenim granicama, 'nevidljivim' na kartama, ali materijaliziranim u administrativnim uredbama i u društvenim praksama, 'unutrašnjim granicama' između *populacija* koje se razlikuju po svom porijeklu i po svom mjestu u podjeli rada" (Balibar 2001: 228).

GRADANSTVO I NACIONALNOSTI Ova preobrazba granica se na veoma opipljiv način iskušava u Bosni i Hercegovini kao zemlji izvan EU, ali odavno upregnutoj u procese evropskih integracija i podvrgnutoj evropskoj političkoj granici. Tu se evropska bezbjednosna politika pojavljuje kao strogi režim kontrole ulaska i izlaska ljudi i roba, a posebno kao vizni režim. Ovaj režim se u stvari sprovodi izvan državnih granica EU, u "suverenom" prostoru ove zemlje, ali u zonama eksteritorijalnog prisustva EU. Vizni uredi ambasada članica EU upravo funkcioniraju kao policijske ispostave ovih zemalja sa karakterističnim procedurama koje se ne razlikuju od unutrašnje sigurnosne politike ovih država prema strancima koji se zateknu ili obitavaju na njihovoj teritoriji. Kada se govori o rušenju zidova međudržavnih podjela u novijoj povijesti Evrope, treba svakako doći u Sarajevo i vidjeti te uvezene policijske bastione: velike zidove, željezne ograde sa kopljastim vršcima, bodljikave žice, kojima su opasane ambasade država koje lokalno stanovništvo nalazi najatraktivnijim kada želi da putuje u EU, kao što su Njemačka, Austrija i Francuska. Torturu kontrole i pregleda koju su nekada prolazili na državnim graničnim prelazima, Bosanci i Hercegovci sada prolaze u svojoj vlastitoj zemlji: uglavnom ponizno i skrušeno kao da su zatečeni u kakvom nedjelju od svoje vlastite policije (Vlaisavljević, 2007: 232-236).

Usprkos tome što "podrhtavanje granica" ima upečatljive razmjere, kao što pokazuje novija smjena u ovdašnjim ambasadama EU, u kojoj su diplomate ustupile mjesto profesionalnoj policijskoj birokraciji, Balibar ide predaleko kada tvrdi da se "već sada moćno rasteće moderna, suštinski 'graničarska' (carinska, identitarna) jednadžba građanstva i

nacionalnosti” (Balibar 1997: 386). Koliko god postale porodne, jedva vidljive, pomjerene od vanjskih rubova teritorija ka procedurama i režimima “unutrašnjih poslova”, granice su ipak ostale, kao granice svih granica, državne granice. EU ne samo da čuva, u svom srcu, u gravitacijskom jezgru svojih integracija, takve granice nego ih i nalaže svim onim zemljama koje su se kandidirale da pristupe takvim integracijama. Brojni neuspjesi BiH da ispuni zahtjeve koji su neophodni za približavanje EU mogu se svesti na njenu nesposobnost da osigura svoje granice. Ova nesposobnost osiguravanja vlastitih granica samo je vanjski znak kontinuiranog neuspjeha ove države da se konsolidira kao nacija-država – a to znači da ispuni na zadovoljavajući, na tipično evropski način, jednadžbu građanstva i nacionalnosti.¹

Od svih jugoslavenskih secesionističkih država BiH je u najtežoj situaciji da ispuni ovu jednadžbu. Shodno principu *uti possidetis* na temelju kojeg su unutardržavne granice bivše Federacije zadale mjeru u priznavanju samoodređenja naroda, BiH je kreirana kao država tri ravnopravne nacije (Buchanan 2007: 340-341). Kao što se moglo i očekivati, konsocijalno uređenje ove nekadašnje centralne jugoslavenske republike ju je dovelo na začelje onih država koje pokušavaju da ispune zahtjeve pristupa EU. Međutim, neuspjesi u kandidaturi ove države kompliciranog ustavnog uređenja ne govore samo o dubini njenih nacionalnih podjela nego i o presudnoj važnosti koju EU pridaje ispunjenju jednadžbe građanstva i nacionalnosti. Kako god da shvatili svrhe kompliciranog ispunjavanja zahtjeva za prijem u članstvo evropske zajednice država, ovo kondicioniranje pretpostavlja *konsolidaciju nacije-države*. Za takvu konsolidaciju, lako je dokučiti, među državama kandidatkinjama su najviše mogle biti spremne monoetničke nacije-države poput Slovenije, a najmanje konsocijacije poput BiH. Dakako, nacija-država je model evropske države *par excellence*.

KONSOCIJALNO UREĐENJE Znači li to da se multinacionalne države u jakom smislu, naime one koje imaju najmanje dvije ravnopravne nacije, ne mogu uklopiti u tipičan evropski okvir? Nije li nakon pada Berlinskog zida propast multinacionalnih federacija, Čehoslovačke i Jugoslavije, tek pružio njihovim konstitutivnim nacijama mogućnost pristupa EU? Kao što tvrdi Dominique Schnapper, istina je da su sve velike evropske nacije multietničke ili čak multinacionalne (Schnapper 1994: 98), ali one su se upravo uspješno konsolidirale kao nacije-države zahvaljujući dominaciji uvijek samo jedne temeljne nacije (*core nation*). Nakon raspada Jugoslavije pokazalo se da je princip priznavanja secesionističkih država u stvari bio princip nacionalnosti (jedna nacija jedna država), ali u svom reduciranom obliku (jedna monoetnička nacija – jedna mini država) (Miller David 1995: 187-195). BiH je kao samostalna država ugledala svjetlo dana kao prilično neobična država kod koje se zbog teritorijalne raspršenosti i izmiješanosti etničkih nacija nije mogao primijeniti ovaj princip. Kao što primjećuje Margaret Moore, niti priznanje građanske BiH niti priznanje na samoodređenje njenih nacija nije moglo predstavljati prihvatljivo rješenje za međunarodnu zajednicu. Neophodnost priznanja jednakog prava svih nacija je stoga morala voditi izvjesnom “maštovitom rješenju” koje “ide preko tradicionalnog vestfalskog modela nacije-države” (Moore 2001: 238). Dejtonski ustav je pokušaj da se ide u tom pravcu “labave federacije” u kojoj se “suverenost spušta ka relativno autonomnim konstitutivnim jedinicama, ali također i razvijaju aranžmani zajedničkog suvereniteta” (Moore 2001: 238).

Da je o uređenju BiH trebalo “maštovito razmišljati” implicirano je dvostrukom nemogućnošću: niti da se usvoji unitarni princip građanske nacije niti da se dopusti primjena secesionističkog rješenja. Trebalo je djelomično uvažiti i jedno i drugo. Pa ipak se može reći da je u provođenju secesionističkog rješenja međunarodna zajednica išla dokle god se moglo ići. Pri tom treba imati u vidu cijeli prostor bivše Jugoslavije, a ne samo BiH. Kada Moorova navodi glavni razlog zašto se u ovoj zemlji nije moglo provesti secesionističko rješenje, onda ona smatra da je to zbog toga što bi takvo rješenje vodilo “opetovanoj secesiji” (*recursive secession*), secesiji nakon secesije, a u BiH bi to “podrazumijevalo pačvorak enklava ili džepova suverenih jedinica diljem čitave ove republike” (Moore 2001: 237). Pogledamo li na današnju političku karti Zapadnog Balkana kuda se sve prostiru državne i subdržavne granice vidjet ćemo upravo čitav jedan pačvork mini država i kvazidržavnih enklava: od Slovenije, preko Republike Srpske i Herceg-Bosne do

Kosova i Zapadne Makedonije. Zagledamo li se malo bolje i u tim enklavama ćemo nazrijeti još manje “džepove suverenih jedinica”, pri čemu treba imati na umu da niti je istina da ove mini države imaju punu suverenost o kojoj su sanjale niti da ove najmanje jedinice kolektivnog etničkog posjedovanja teritorije nemaju nikakvu suverenost. BiH u svojoj administrativnoj raskomadnosti nije nikakva iznimka među susjednim nacijama-državama nego samo pruža upečatljivu sliku kraja puta do kojeg su došli administratori međunarodne zajednice primjenjujući secesionistička rješenja nakon raspada Jugoslavije.

Upravo zato konsocijalno uređenje BiH i velika ovisnost ove države o EU mogu zauzvrat osvjetliti cijeli novi državni poredak regije. Imaju li se u vidu novonastale mini države, a pogotovo njihova ovisnost spram EU – koja je dovoljno velika da je u ovom pogledu svejedno da li su integrirane u EU poput Slovenije ili to još nisu – moglo bi se reći da je čitav ovaj postjugoslavenski poredak jedno složeno konsocijalno uređenje. Dakle, s jedne strane imamo od Triglava pa do Gevgelije cijeli taj zgnusnuti mozaik politeja-enklava, a sa druge strane čini se nesumnjivim da bez ovakve EU ovaj poredak toliko nalik srednjevjekovnim kneževinama ne bi mogao ni postojati.

IMPERIJE KAO LIJEK? Kao što je primijetio John Gray, konsocijalni režimi nisu stabilni i mogu preživjeti samo uz pomoć neke “vanjske sile”. Upravo nam možda ovaj teoretičar može pomoći u osnaživanju naše hipoteze o konsocijalnom poretku cijele regije, iako se on koleba da iznese takvu hipotezu. Osvrnut ćemo se na dvije intervencije međunarodne zajednice na Balkanu i razloge koji prema Grayu stoje u njihovoj pozadini. Prva je intervencija da se spriječi ili makar zaustavi rat:

“Diplomatska i vojna intervencija na Balkanu je izvršena zato što se uspostavljanje nacija-država prema evropskom građanskom modelu pokazalo nemogućim, a pokušaji da se uspostave etnički homogene nacije-države dovelo je do grubih kršenja temeljnih ljudskih prava. Ishod toga je uspostavljanje u nekim oblastima bivše Jugoslavije izvjesnog broja manje ili više konsocijalnih režima čija stabilnost je izvana zajamčena, od strane sila koje su ih i postavile” (Gray 2000: 129).

Grey zatim kao djelomično konsocijalne (pored elementa liberalnog uređenja ali i *de facto* podjela koje također sadrže) izričito navodi režime u Bosni i na Kosovu. Ove “hibridne forme vlasti” čija sigurnost ne ovisi o dogovoru nego o podršci vanjskih sila, on će bez dvoumljenja nazvati protektoratima. Ali da li su ova dva “ovisnička” režima ono što je mislio ovaj autor pod “izvjesnim brojem manje ili više konsocijalnih režima”? To bi onda bili izuzeci, a ne reprezentivni primjeri stanja u ovoj regiji. Time bi se onda upravo izgubila poenta njegovog uvida u glavni smisao intervencije međunarodne zajednice u dobu nakon rata:

“Poput onog koji je vladao pod otomanskim upravljačima, mir nametnut Balkanu počiva na temelju manje nesigurnom nego što su to sporazumi među različitim zajednicama koje ga uživaju. Ono čemu svjedočimo na Balkanu na prelasku u dvadesetprvo stoljeće moglo bi se pokazati kao ponovni izum institucije imperije kao lijeka za sva ona zla koja su proistekla iz pokušaja da se izgrade etničke nacije-države. Pa ipak, sasvim je upitno da li ove imperijalne institucije koje se grade mogu ponovo stvoriti multietnička društva” (Gray 2000: 130).

Kada govori o obnavljanju institucije imperije iz nužde Gray ima u vidu tačno određenu imperiju, onu koja se poput oseke povukla sa ovog područja ostavivši u nasljeđe kasnijim vremenima obnavljanje nekog oblika konsocijalnog poretka (Walzer 1997: 22). Riječ je dakako o Otomanskoj imperiji, za koju će ovaj autor napomenuti da “se može smatrati nekim vidom konsocijalnog režima”. Ako EU obnavlja na izvjestan način imperijalne institucije, ako vanjska intervencija bez koje ne može opstati na duži rok nijedan lokalni konsocijalni režim podrazumijeva imperijalnu moć, onda se na Balkanu i EU, pored SAD koje ne kriju svoje imperijalno lice, ustanovljuje kao svojevrsna imperija, makar je imenovali kvazi-imperijom (Balibar 2001: 253).

Izmiješane na istoj teritoriji, različite etničke zajednice, a danas su to na Balkanu samosvjesne etničke nacije, nalažu u svrhu osiguranja svoje miroljubive koegzistencije “rasparivanje zakonske jurisdikcije i teritorijalne suverenosti” (Gray 2000: 130), a to je upravo ono što pružaju konsocijalni aranžmani. Ovo rasparivanje je neophodno upravo zato što ove nacije ne mogu da ispune jednadžbu građanstva i

nacionalnosti. Državne granice koje u EU jamče za sigurnost državnog/nacionalnog identiteta ukazuju na važnost ove jednadžbe i u najnovijim fazama evropskih integracija, tako da EU i pored izvjesnih konsocijalnih elemenata u svome uređenju i dalje ostaje prije svega unija nacija-država (Bogaards and Crepez 2002: 357-381). Ako je rastakanje jednadžbe nacionalnosti i građanstva nešto što prema glavnim tendencijama integracijskih procesa predstoji EU, a Balibar već vjeruje da je to u dobroj mjeri slučaj, onda EU, prelazeći put od ekonomskog i vojnog saveza do političke zajednice koja ima svoj *demos*, mora proći kroz konsocijalne međufaze.

Nije li onda model konsocijacije bliži idealu građanske EU nego što je to model grozda nacija-država u kojem državne granice još jamče ono što je bilo najvažnije i prije evropskih integracija: jednadžbu građanstva i nacionalnosti? Kao što sada postoji najveći afinitet između EU i “etnički čistih”, dovoljno “konsolidiranih” mini država Balkana tako bi možda već sutra to nadomjestio jedan drugi afinitet daleko više građanske EU prema konsocijacijama poput BiH.

NOVA IMPERIJALNA VLAST Važno je uočiti da BiH kao konsocijalni režim u tekućoj državno-političkoj konstelaciji Balkana predstavlja veliki problem upravo kao umanjena slika evropske multinacionalne zajednice. Daleko ljepši odraz, veću mjeru “evropskog političkog duha”, sudeći po spremnosti koje su pokazale za izazove integracija, čini se da pružaju lokalne karikature nacije-države formirane na reduciranom principu nacionalnosti. Nespremnost EU da energičnije intervenira u ratu u Bosni bi se između ostalog mogla pripisati i zlokobnom preklapanju principa etničke nacionalnosti, koji je usvojen kao glavni princip legitimacije u gradnji novih država Balkana, i principa etničkog čišćenja. Imajući u vidu važnost ispunjenja jednadžbe građanstvo-nacionalnost i podesnosti za kandidaturu u EU, moglo bi se bez velikog pretjerivanja ustvrditi da su ratna zaposjedanja teritorija, pa tako i genocid u Srebrenici, bili prešutni dio kondicioniranja pristupa mladih secesionističkih enklava ka EU.

Ako već treba ispitati karakter vanjskih i unutrašnjih granica današnje EU, onda pogled iz Bosne na ove granice može biti prilično instruktivan. Ne računajući posebnu situaciju na Kosovu, od svih država Zapadnog Balkana BiH je možda najviše zaostala u procesu približavanja evropskim integracijama. Ako se dakle ispituju vanjske granice “tvrđave Evropa” – kako je EU nazvao Balibar imajući u vidu njenu rigidnu politiku granica – onda je BiH najudaljenija od njenih zidina ili su oni prema ovoj državi najviše učvršćeni. I upravo u slučaju ovog posebnog odnosa u kojem granica osigurava razliku vanjsko-unutrašnje i treba da funkcioniše na klasičan način, može se vidjeti koliko je Balibar u pravu kada ukazuje na promjenu funkcije granica i njihovo povlačenje prema unutra, tako da tvrđavi ne trebaju nikakve vanjske zidine. Naime, BiH je istovremeno više nego ijedna zemlja kandidatkinja za prijem uključena u EU: preko vojske (EU-FOR), preko policije (EUPM) i suverene vlasti svog specijalnog predstavnika (EUSR) koji se zahvaljujući specijalnim borskim ovlastima može postaviti iznad najviše državne vlasti. Tako se čini da je BiH, budući još nesposobna da bude integrirana u EU, inkorporirana u klasični oblik imperijalne vlasti.² Nazovimo to paradoksom post-imperijalne inkorporacije. To je ona vlast koja ruši sve zidove u Evropi. ■

Oprema teksta redakcijska.

Bilješke

¹ O ovaj “sakrosanktnoj formuli” vidi još: Balibar (2001: 245).

² Balibar govori o izvjesnoj zoni “unutrašnje kolonizacije” koju sprovodi EU kao “prava Evropa” prema “vanjskoj Evropi”, a u tu zonu su uključeni Kosovo, Albanija i veći dio bivše Jugoslavije (up. Balibar 2001: 306).

Literatura

- Balibar, Etienne (1997), *Les frontières de l'Europe u: La crainte des masses. Politique et philosophie avant et après Marx*, Paris: Galilée.
- Balibar, Etienne (2001), *Nous, citoyens d'Europe? Les frontières, l'Etat, le peuple*, Paris: La Découverte.
- Bogaards Matthijs and Mark M. L. Crepez (2002), *Consociational Interpretations of European Union, European Union Politics*, sv. 3.
- Buchanan Allen (2007), *Justice, legitimacy, and self-determination*, Oxford University Press.
- Derrida, Jacques (1984), *Déclarations d'indépendance u: Autobiographies*, Paris: Galilée.
- Gray John (2000), *Two Faces of Liberalism*, The New Press.
- Miller David (1995), *On Nationality*, Oxford University Press.
- Moore, Margaret (2001), *The Ethics of Nationalism*, Oxford University Press.
- Schnapper, Dominique (1994), *La communauté des citoyens. Sur l'idée moderne de nation*, Paris: Gallimard.
- Vlaisavljević, Ugo (2007), *Njemački logor u Sarajevu, Pripitomljavanje nacionalizma*, Sarajevo: Mauna-Fe.
- Walzer, Michael (1997), *On Toleration*, Yale University Press.
- Waeber, Ole (1995, Winter), *Identity, Integration and Security, Journal of International Affairs*, sv. 4B, br. 2.

Sve je bilo predstavljeno tako da se stvori utisak da izlazak pobunjenog naroda na ulice Berlina i pad Zida predstavljaju nemačku verziju "događanja naroda" u Srbiji. (Ivan Čolović)

ZA TANGO JE POTREBNO DVOJE

EKONOMIJA I IDENTITETI SRBA I SLOVENACA U POSTSOCIJALIZMU

ILDIKO ERDEI

Kada je slovenački "Merkator" otvorio prvi megamarket u Beogradu, 5. decembra 2002., javnost u Srbiji bila je obuzela prava groznica, uprkos tome što su u tom trenutku mnoga druga "zaista bitna" politička pitanja mučila ljude u Srbiji i u njenom glavnom gradu. Nije to bilo ono u takvim prilikama uobičajeno uzbuđenje među kupcima koje se oseća u vazduhu kad oni krenu da otkrivaju neku novu prodavnicu. Ono što se desilo pre je ličilo na strasni susret nekadašnjih ljubavnika. Kao što je jedan od komentatora istakao, "hiljade mojih sugradana Srba su pro hladnog zimskog dana satima stajali u redovima samo da bace jedan pogled na ovu novu Meku komercijalizma i zapadne kulture. Govori na otvaranju, koje su držali svi važniji srpski političari, emitovani su uživo, šaljući važne poruke u domove miliona Srba: kupovina je dobra, to je karta za bolji život, naša je dužnost kao budućih članova EU da poslušno pratimo put konzumerizma" (Miletić, Milan (2002), *The do's and don'ts of Post-Milosevic's Serbia*, Internet: www.magazine.concordia.ca/2003/june/features/Alumni10.5.2006).

Uzbuđenje koje je tom prilikom obuzelo ljude nije bilo izazvano samo političkim i društvenim značajem događaja, niti suštinski zavodljivom prirodom komercijalizma na kojoj počiva konzumerizam. Ono je bilo povezano sa predistorijom tog događaja i sa snažnim emocijama koje je ta predistorija budila, poprimajući na taj način čudnu ekspresivnu i kulturalnu dimenziju. Stoga je "vraćanje" ovog događaja u okvire i horizonte socijalnog i istorijskog konteksta ono što će nam omogućiti da bolje razumemo njegove kulturalne dimenzije i dinamiku. Jer odnosi između Srba i Slovenaca¹ na polju ekonomije i potrošnje, u kontekstu bivše Jugoslavije i u postsocijalističkoj sadašnjosti njenih bivših republika (sada suverenih država), mogli bi biti shvaćeni kao strasvena veza koja (kao što je slučaj sa svakim odnosom) prolazi kroz različite faze, sa kojima su povezani različiti oblici ljubavnih osećanja. U trenucima razdvajanja, napušta nas onaj u čijem smo se pogledu do tada ogledali i zahvaljujući tom odrazu, toj povratnoj informaciji o nama samima, gradili osećaj posebnosti i identiteta. Ovo važi koliko za pojedinačne "strasne veze" toliko i za kolektivite,

na sličan način povezane čvrstim vezama. U složenoj igri samoidentifikacije i gradjenja promenljivih identitetskih pozicija, u centru odnosa između subjekata (individualnih ili kolektivnih) stoje mnogobrojne razmene koje se ne doživljavaju uvek niti kao recipročne, niti kao pravedne i ispunjavajuće. Ovo je naročito vidljivo u trenucima odvajanja, raskida, razlaza i stvaranja novih identiteta, kada, po mišljenju Slavoj Žižeka, u prvi plan izbija ideja o "ukradenom užitku". Žižek polazi od tvrdnje da je u formulisanje identiteta ugrađena fantazija da je Drugi onaj koji automatski (po automatizmu) želi da ukrade naše uživanje. Iz toga proizlazi da je fascinacija "značajnim Drugim", čiji pogled sadrži reprezentacije nas samih i pomaže kolektivnim subjektima da otkriju, predstave i objektiviraju "ukradeno uživanje", ono što je nekada deljeno (u paru ili u zajednici neke druge vrste) i za šta svako misli da mu s pravom pripada, ono na čemu je kolektivni identitet izgrađen. A to znači da je za potpunije razumevanje dinamike identiteta važno poznavati istoriju međusobnih fascinacija i igru "ogledanja" (Žižek, Slavoj (1994), *It Doesn't Have to be a Jew*, Interviewed by Josefina Ayerza. Internet: 7.6.2006.)...

Ideju o tome kako uživanje može biti ukradeno Žižek je koristio da objasni funkcionisanje nacionalističkih mitova u bivšoj Jugoslaviji i mitova o američkom heroju u SAD. Objasnjavajući dinamiku nacionalizama u bivšoj Jugoslaviji i njenim republikama, on tvrdi da je neprijateljski odnos, čak mržnja, prema drugima ukorenjen u verovanju da je neko "ukrao zadovoljstvo" od "nas", što je inspirisano tvrdnjom da "oni" "uživaju više" ili im "zadovoljstvo više pripada".

Ovaj neprijateljski odnos, smatra Žižek, predstavlja temelj za formiranje i funkcionisanje nacionalizma, jer je zadovoljstvo "organizovano" kroz nacionalne mitove, koji omogućavaju njegov "prodor u društveno polje". Kako on piše, bivša Jugoslavija je ponudila dobar primer za proučavanje ovog paradoksa (da je stanje lišenosti zadovoljstva primordijalno, da je zadovoljstvo konstituisano odmah nakon što je "ukradeno" I. E.). Bili smo svedoci postojanja gusto ispletenih mreža koje su se sastojale iz "tokova" i "krade" zadovoljstva. Svaka nacionalnost je ustanovila sopstvenu

mitologiju konstruišući narativ baziran na verovanju da su je druge nacije lišile vitalnog dela njenog zadovoljstva. To je sprečavalo naciju da u potpunosti učestvuje u životu i uživa u njemu. Ako čitamo sve mitologije zajedno dobićemo dobro poznat Ešerov vizuelni paradoks sistema posuda, u kojem po principu perpetuum mobile, voda teče iz jednog u drugi sud, dok se krug ne zatvori, a mi se ne nademo na mestu odakle smo krenuli, na početku. Slovenci su njihovog zadovoljstva lišili "južnjaci" (Srbi, Bosanci), zato što su poznati po svojoj lenjosti, balkanskom poroku, nedoličnom i glasnom uživanju, i zato što beskrajno zahtevaju ekonomsku pomoć, tako kradući od Slovenaca njihove dragocene materijalne zalihe, bez čega bi Slovenija već uhvatila korak sa Zapadnom Evropom. S druge strane, Slovenci su optuživani da su pljačkali Srbe zahvaljujući svojoj neprirodnoj marljivosti, strogosti i sebičnim spekulacijama. Umesto da udovolje sebi jednostavnim životnim zadovoljstvima, Slovenci izopačeno uživaju u smišljanju načina kako da Srbe odvoje od rezultata

Možda ta mučna zavist s kojom moram da se borim danas i ovde (u Berlinu, 2006. godine) ne bi bila tako snažna da isuviše dobro ne pamtim ono krajnje neprimereno i neopravdano osećanje nadmoći, kulturnu aroganciju koju smo mi Jugosloveni svojevremeno gajili prema svim zemljama koje su se nalazile iza Gvozdene zavese, uz istovremenu, donekle snishodljivu, prevashodno konzumentsku, fascinaciju zapadnom stranom našeg napuklog, neuravnoteženog kontinenta. (Vladimir Arsenijević)

njihovog marljivog rada, profitirajući od preprodaje onoga što su po niskoj ceni kupili u Srbiji. (Žižek, Slavoj (1996), *Metastaze uživanja*. Prevela Slobodanka Glišić. Beograd: Biblioteka XX vek.)

Ipak, pošto u jezgru ovog pristupa i ovog argumenta leži fascinacija Drugim, on može biti upotrebljen i za interpretaciju skorašnjih fenomena, kao što su bojkot slovenačkih proizvoda u Srbiji na kraju osamdesetih godina, ili neobična zainteresovanost slovenačkih turista za postsocijalističku Srbiju, posebno njeno nasleđe devedesetih (na primer, bombardovane zgrade, kuća poznatog komandanta paravojne formacije Željka Ražnatovića Arkana i njegove sadašnje udovice Cece, folk muzika itd.). Ovaj pristup nam takođe omogućava da povežemo skorije susrete Slovenaca i Srba u ekonomskoj sferi sa Žižekovim objašnjenjima tenzija između njih u ekonomskom kontekstu socijalističke Jugoslavije. Tako, u tumačenju slučajaja identiteta koji su konstruisani, oblikovani, menjani, kroz međuodnose Slovenije i Srbije, možemo ići dalje od jednostavnog mehanizma konstituisanja razlike u kome se naglašava važnost stabilne granice između njih.

Imajući u vidu kompleksnost postjugoslovenske situacije, bremenite animozitetima i afektima koji su pratili razdvajanje nekada jedinstvenog prostora, Žižekov lakanovski pristup čini se analitički plodotvornim i zato što se u toj određenoj istorijskoj situaciji bavimo ponovnim rađanjem identiteta. Društveni identiteti Srba i Slovenaca (zajedno sa Hrvatima, Bosancima, Makedoncima i Crnogorcima), posle dugog perioda "bivanja jednim" (dobrovoljno, kao rezultat konformizma ili nasilno), izdvojili su se od nekadašnje "jugoslovenske" pripadnosti, i podeljeni nacionalni identiteti su počeli da se javno i otvoreno konstruišu. Drugim rečima, oni su postali Drugi jedni drugima. U tom procesu svaki od njih je razvio verovanje da su upravo ti Drugi sa sobom poneli deo "zadovoljstva" koje je nekada pripadalo svima njima i oko te ideje, kao i oko rasprave o "normalnim" i "nenormalnim" načinima uživanja, stvoreni su novi nacionalni mitovi, kao oblik mobilizacije i legitimacije novih kolektivnih subjekata.

PERCEPCIJE UNUTRAŠNJIH ODNOSA U JUGOSLAVIJI: "ZAPAD" I "OSTALI" U geografskim, političkim i političko-simboličkim podelama posleratne

Evrope, Jugoslavija je pripadala "Istoku". Posle Drugog svetskog rata, socijalistička Jugoslavija nakratko se pridružila "Istočnom bloku", ali posle političkog razlaza sa SSSR-om 1948. godine, nastavila je da se kreće "negde između" dva postojeća bloka, da bi uskoro otkrila i razvila svoju "politiku trećeg puta" poznatu kao "nesvrstanost".

Otkud i otkad su Slovenci fanovi Guče? Da li je moguće da je turbo-folk muzika, koja i u Srbiji i u Sloveniji važi kao simbol režima Slobodana Miloševića, ne samo prihvaćena već i popularizovana u Sloveniji? Nakon raspada prethodne države, turbo-folk i slične stvari korišćene su u Sloveniji i Hrvatskoj za to da se najkraće ukaže na nacionalne osobine koje nisu "naše" i koje prete da ugroze "evropejsku" pripadnost tih zemalja. Otkud onda danas u Hrvatskoj i Sloveniji tolika fascinacija upravo onim što je odbačeno kao strano i takoreći neprijateljsko?
Ildiko Erdei

Titovo razilaženje sa Staljinom je nagrađeno od strane SAD-a davanjem velikodušnih kredita njegovoj zemlji. Kao posledica toga, životni standard u Jugoslaviji postao je mnogo viši nego u ostatku socijalističkog sveta, čineći da Jugoslavija izgleda skoro kao "Zapad" u očima "istočnih drugih". Ipak, to nije bilo sve što je nudila ta igra ogledala, jer su se "refleksije" bazirane na binarnim opozicijama mogle naći i unutar Jugoslavije. U simboličkoj geografiji socijalističke Jugoslavije, Slovenija je predstavljana (i opažana) kao njen unutarnji "Zapad", u poređenju sa njenim "istočnim" (a time i "orijentalnim") delovima, Bosnom, Srbijom i Makedonijom. Slovenija je, u stvari, predstavljala kombinaciju "razvijenog Severa" i "civilizovanog Zapada", dok su manje razvijeni jugoistočni delovi bivše Jugoslavije bili percipirani kao bučni i haotični. U poređenju s ostatkom Jugoslavije, ekonomska prednost Slovenije bila je jasno izražena osamdesetih godina, kada je marketinška kultura doživela bum u Sloveniji, i kada su slovenačke reklame za nameštaj, mineralnu vodu i druge proizvode preovladavale u komercijalnom delu TV programa, postavljajući nove standarde u jugoslovenskoj socijalističkoj tržišnoj ekonomiji...

Naravno, ne treba tvrditi da su reklame i razvoj komercijalne kulture jedini "odgovorni" za pretvaranje Slovenije u "zemlju iz snova". Neke "čvrste" ekonomske činjenice, kao veoma nizak nivo nezaposlenosti u poređenju s ostatkom zemlje, veća proizvodnja i veći broj ljudi zaposlenih u državnoj administraciji, bankarstvu i osiguravajućem sektoru, što korespondira s nivoom razvoja, takođe su išle na ruku stvaranju ovakvog "imidža" Slovenije. Kao ekonomski razvijeni, Slovenija je takođe bila željena destinacija za imigrante iz drugih republika, pošto su radnici iz Slovenije i Hrvatske počeli da emigriraju u Zapadnu Evropu još od početka šezdesetih godina (Mežnarić, Silva (1986), *"Bosanci": A kuda idu Slovenci nedeljom?*. Beograd: Zavod za izdavačku delatnost Filip Višnjić.).

Međutim, odnosi između Srbije i Slovenije u bivšoj Jugoslaviji nisu bili vođeni jedino željom da se ide "zapadno", i "za Zapadom", tako uobičajenom u postsocijalističkim

diskursima o komunizmu, socijalizmu i "Istočnoj Evropi". Veoma važan deo ovog odnosa bilo je i jako ubedenje, stalno potpirivano od strane uticajne nacionalističke elite u Srbiji, da su Srbija, i samim tim građani Srbije/Srbijanci (ili, kako pripadnici te elite kažu, "Srbi"), ekonomski eksploatisani od strane Slovenije ("Slovenaca"). Isticano je da je ta eksploatacija doprinosila lošim socijalnim i ekonomskim uslovima u Srbiji, a Slovenci su uglavnom bili zamišljeni kao ekscentrični, sebični, hladni, proračunati unutrašnji kolonizatori nedovoljno razvijenog ostatka zemlje. (...)

IGRE ISKLJUČIVANJA I UKLJUČIVANJA - SRBIJA U POTRAZI ZA EVROPSKOM "NORMALNOŠĆU" Ono o čemu je Žižek pisao 1996., odnosno verovanje rasprostranjeno u Srbiji da "Slovenici izopačeno uživaju u smišljanju načina kako da Srbe odvoje od rezultata njihovog marljivog rada, profitirajući od preprodaje onoga što su po niskoj ceni kupili u Srbiji", bilo je na delu i prilikom srpskog bojkota robe iz Slovenije na kraju 1989.

U uzavreloj političkoj atmosferi obeleženoj rađanjem i pothranjivanjem nacionalizama, ali i pojavom građanskih inicijativa u jugoslovenskim republikama, ovaj bojkot je bio politički odgovor na odluku slovenačkih vlasti da zabrane populističko i nacionalističko okupljanje nazvano "Sastanak sa istinom", koje su osmislili i organizovali srpski nacionalisti, a koji je trebalo da bude održano u Ljubljani. Posle toga, nacionalistička mobilizacija u Srbiji, zasnovana na odbijanju da se konzumira roba proizvedena u Sloveniji, dobijala je sve više na snazi. Bojkot je uskoro bio prilagođen mnogo širem okviru, tako da je mogao da služi i kao pretekst za diskusiju o "krupnijim" pitanjima, u kontekstu istorije ekonomskih (i političkih) odnosa u Jugoslaviji, koji su interpretirani kao eksploatacija Srbije, Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Makedonije od strane "unutrašnjeg Zapada" (Slovenije i Hrvatske). Takva interpretacija bila je podržana argumentacijom baziranom na shvatanju onoga što je materijalno, uključujući tu i teški fizički rad, kao glavni izvor svih vrednosti (što je možda bilo u vezi i sa dugo vladajućom komunističkom ideologijom koja je pre naglašavala sferu materijalne proizvodnje). "Materijalno" je oštro suprotstavljeno dizajnu, marketingu i prodaji, koji su jedva bili shvaćeni kao rad, i čiji su doprinosi finalnom proizvodu bili stalno potcenjivani. Takvu konceptualizaciju rada i odnosa između proizvodnje i potrošnje onda prate optužbe za eksploataciju, kao što je bila ona da su Slovenci kupili *naše izvršno voće* po niskoj ceni, odneli ga u Sloveniju, odakle su nama stigli *njihovi skupi sokovi* (alternativa: *njihova skupocena vina*) nazad. To je, kad se prevede na Žižekove termine, značilo da je nama uskraćeno *naše izvršno voće*, jer je *naše voće* sada postalo *njihov sok*, te nam je tako ukradeno ekskluzivno zadovoljstvo uživanja u tom voću. Ista anksioznost, vezana za tenziju između "naših" konkretnih materijalnih vrednosti i "njihovih" ne toliko vrednih znanja i veština, pratila je i bojkot mnogih drugih roba, postavljajući scenu za dalje političke manipulacije i instrumentalizacije.

Mirjana Prošić-Dvornić ukazuje na bojkot slovenačke

Nezavisnost Kosova nije, dakle, ništa "rešila": Balkan je i dalje na istoj tački, na pola puta, između aveti nerazrešenih starih sukoba i hoda ka Evropi, koji bi pretpostavio brisanje granica.
(Jean-Arnault Dérens)

robe kao na odlučujući momenat u radikalizaciji postojećih tenzija i animoziteta u jugoslovenskoj federaciji: “Tadašnji nacionalni parlament Srbije je uveo sankcije, što je uključivalo prekid ekonomskih odnosa sa Slovenijom, i bojkot njihovih proizvoda. Scena je postavljena za vođenje rata za ‘krv i tlo’” (Prošić-Dvornić, Mirjana (1998), *Serbia: The Inside Story*. u: Joel M. Halpern and David Kideckel (ur.), *Neighbors at War*. University Park Pennsylvania: Pennsylvania University Press).

Kako su se jugoslovenske republike od početka devedesetih osamostaljivale, najavljujući i proglašavajući eru nacionalnog suvereniteta, isto se dešavalo i sa nekada jedinstvenim ekonomskim prostorom. Ranije integrisano jugoslovensko tržište se dezintegriralo i rasulo u skup malih, prilično zatvorenih ekonomija, koje su bile uglavnom neprijateljski nastrojene jedne prema drugima. Homogenost tih ekonomija bila je dodatno ojačana kampanjama koje su promovisale kupovinu i potrošnju (u širem smislu) domaćih proizvoda, što je bio proces komplementaran bojkotu. Tako su ovi ekonomsko-kulturni procesi i reaktualizacija starih priča o ometenom razvoju ili favorizovanju nekih regija na račun drugih, ubrzali “nacionalizaciju” objekata masovne potrošnje. Kao rezultat ovih procesa *ekonomske nativizacije*, granice širenja “naše” robe su, za izvesno vreme, postale granice “naših svetova”, nalik onome što se dešavalo u periodu Hladnog rata, kada je potrošnja postala simboličko polje za reprezentaciju konflikta, pogodno da prikaže ko su bili “saveznici” a ko “neprijatelji”, i da povuče liniju između “naše” robe i “njihove”, liniju između “nas” i “njih”. To je, između ostalog, podsticalo konstrukciju zatvorenih, samodovoljnih zajednica, primoranih da izvlače užitek iz potrošnje samo “svoje robe”, koje su istovremeno razvijale neprijateljske odnose prema Drugima, zato što su bile uverene da su Drugi “ukrali” jedan deo nekada zajedničkih – pa i njima pristupačnih – zadovoljstava. Proces ekonomске nativizacije i kulturne autohtonizacije bili su praćeni strasnim raspravama o tome ko je pravi “vlasnik” ili “baštinik” određenog jela, pesme ili muzičke fraze, i ko ima pravo, a ko ne, da na toj “baštini” zasnuje svoj užitek kao ospoljenje nacionalnog osećanja. Otuda, iako koncept “ukradenih užitaka” koristim da bih objasnila odnose između Slovenije i Srbije u prostoru postsocijalističke konstrukcije identiteta, mislim da fenomen “ukradenog užitka” nije ograničen samo na ovaj slučaj, već da je rasprostranjen i da se može naći i u drugim zemljama koje prolaze kroz proces postsocijalističke tranzicije.

POSLE PETOG OKTOBRA Trinaest godina nakon bojkota slovenačkih proizvoda u Srbiji, posle decenije ratova u Sloveniji, Hrvatskoj, Bosni i na Kosovu, finansiranih i/ili podržavanih od strane srpske vlasti, posle društvenog propadanja i masovnog osiromašenja kao posledice vladavine jakog, ratobornog, autoritativnog, nedemokratskog režima i posle ekonomskih sankcija koje su bile rezultat te politike, Srbija je konačno glasala protiv Slobodana Miloševića i njegove politike, na izborima 2000. Peti oktobar te godine, dan kada je Milošević shvatio da su instrumenti vojne sile van njegove kontrole, postao je ključni datum za stvaranje mita o “novoj demokratiji”. Kao i u svim drugim slučajevima, stvaranje “nove demokratije”, “slobodnog tržišta”, “vladavine prava” i “građanskog društva” bilo je deo “jedinstvenog paketa čiji je cilj bio da zameni sva zla totalitarnog režima” (Hann, Chriss (1998), *Foreword*. U: Sue Bridger and Frances Pine (ur.), *Surviving post-socialism, Local strategies and regional responses in eastern Europe and the former Soviet Union*. London and New York: Routledge). Među ovim “sastojcima”, otvaranje tržišta i prisustvo zapadnih brendova i preduzeća, što je značilo ustanovljavanje novih geografskih potrošnje, bili su najvidljiviji znaci vremena koje se menja. U ekonomskim okvirima, željena promena je trebalo da dovede do otvorenog, konkurentnog tržišta, osnovnog ekonomskog principa liberalne demokratije. Usled toga, lica većine gradova, centara “novih demokratija” u centralnoj i istočnoj Evropi, skoro ceo vek nakon prve rekonstrukcije usled evropskog uticaja u 19. veku, ponovo su preuređena, ovaj put u okviru ekonomske logike kasnog kapitalizma. Zapadni brendovi preplavili su do tada prilično zatvorena tržišta, bilborde duž glavnih puteva, gradske ulice i trgoeve, a ljudi su bili izloženi marketinškim kampanjama i agresivnim reklamama. Ukratko, potrošnja je postala sve važniji okvir u kome se artikulišu iskustva, čak i ona toliko delikatna i lična, kao što su estetske preferencije i intimne preokupacije.

Nakon Petog oktobra novoizabrana vlast u Srbiji promovisala je ideologiju liberalnog kapitalizma. U okviru popularne interpretacije te ideologije bilo je očekivano da društveni uspeh bude postignut (u saglasnosti sa neoliberalnim

vrednostima) kroz mogućnost zadovoljenja sve većih potrošačkih apetita, a da bude procenjen prema tome koliko se mogućnost konzumiranja povećava. Tako je većina građana Srbije prihvatila i protumačila prirodu ekonomskih promena, dok je oberučke prigrlila svoju novu društvenu ulogu potrošača, potiskujući u drugi plan međusobne političke, civilne, pa čak i ideološke razlike. Pristupajući ovom pitanju iz svog svakodnevnog potrošačkog iskustva, građani se obično slažu da otvaranje tržišta donosi veću ponudu i dostupnost različitih dobara (a pod ovim se naročito misli na dobra koja su poreklom iz Zapadne Evrope), da veća ponuda stvara šansu za uvećavanje slobode izbora, te da sloboda izbora obećava učvršćivanje demokratije, što je sve nekako povezano sa Evropom i što na kraju treba da dovede do boljeg života. Dakle, novoootvorene prodavnice, supermarketi i mega-marketi, postali su prečica za željenu destinaciju – Evropu, mesto na kome su građani Srbije konačno, nakon godina oskudice i kupovine na buvljacima i improvizovanim tržnicama raznih vrsta, imali priliku da ponovo izgrade sliku “normalnog života”. Kao da im se kroz supermarket i mnoštvo roba koje su oni nudili vraća njihov “evropski” identitet – onako kako u Žižekovoj analizi fenomena Rambo, “američki heroji” traže “izgubljeno zadovoljstvo” koje će učiniti Ameriku “kompletnom” i ponovo jakom, tako su i besmisleni redovi i gužve u noći otvaranja “Merkatora” u Beogradu bili zasnovani na fantaziji i iluziji da će taj “herojski” čin imati osnažujući efekat, i da će oni, kao i Amerika u Žižekovoj paraboli, biti ponovo jaki.

Ironija istorije bila je u tome što su baš Slovenci, svojim investicijama i “potrošačkim katedralama”, bili ti koji su pomogli razočaranoj Srbiji da povрати sliku “života punog mogućnosti”, zajedno sa čarobnim svetom komercijalnih iluzija. Bez sumnje, velika gužva na otvaranju slovenačkog mega-marketa “Merkator”, opisana na početku ovog teksta, bila je posledica obećanih megasniženja i poklona. Ipak, možemo reći da su svi ti ljudi, oni koji su bili deo gužve na večeri otvaranja, kao i oni koji su nastavili da posećuju mega-market (radi kupovine, ali i radi šetnje) zapravo slavili povratak izgubljenog zadovoljstva kupovine po svom izboru, pre svega ogorčeni na prethodni režim koji im je to uskratio. Mnogi od njih su otvaranje videli kao događaj koji im je omogućio da povrate taj osećaj “evropejstva”, njihov ponos kao potrošača i građana.

Ali, samo nekoliko godina kasnije, kada je Slovenija priznala nezavisnost Kosova, zgrada “Merkatora” je kamentovana, a desničarske organizacije su, u naletu agresivnog rodoljublja i takozvanog ekonomskog patriotizma, pozvale na totalni bojkot slovenačke robe i usluga, ponovo oživljavajući retoriku “izdaje” i podsećajući na to ko su “neprijatelji Srbije i srpstva”. Tako se slučaj “Merkatora” u Beogradu može čitati kao dvostruka paradigma procesa u postsocijalističkoj Srbiji. Koristeći termine koje je ponudio Apaduraj (u *Modernity at large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press 1996.), možemo reći da ovaj slučaj ima svoju “istoriju” i svoju “genealogiju”. To znači da on može biti objašnjen “istorijski”, kao prethodnica nove ekonomske logike, kao čist znak politike koju je, posle pada Miloševićevog režima, vodio pokojni Zoran Đinđić, i kao metafora dolazećeg potrošačkog društva, ali i “genealoški”, kao slučaj koji pomaže da se objasne otpori promenama u Srbiji i da se oni povežu sa odnosom prema značajnim Drugima (u ovom slučaju Slovenijom i Slovincima) kroz istoriju srpskog društva i kulture.

SLOVENAČKO UŽIVANJE U BALKANU Nakon 2000. godine činilo se da post-miloševićevska Srbija ponovo postaje interesantna za Slovence. U poslednjih nekoliko godina, mediji su obaveštavali o rastućem broju Slovenaca koji posećuju Srbiju, pre svega Beograd, kao i dva muzička festivala: Exit u Novom Sadu i sabor trubača u Guči. Kalkulacije sa brojem turista iz Slovenije dovele su do urbanih legendi o “nekim trideset ili četrdeset hiljada Slovenaca koji su posetili Srbiju za Novu godinu, privučeni velikim brojem mogućnosti za dobar provod, koje, navodno, nemaju u svojoj zemlji. Da bismo približili i bolje objasnili uzbuđenje koje pred ovom pojavom pokazuje javnost u

Srbiji, bilo bi korisno povući paralele sa američkom fascinacijom Japancima, na koju se osvrće Žižek. Srbijanska javnost se može uporediti sa američkom, u njenoj fascinaciji činjenicom na koju je Žižek skrenuo našu pažnju, da su “Japanci napokon naučili da uživaju”. Naravno, Srbi su to “učenje” pripisivali Slovincima, jer Slovenci ga ranije nisu imali. Slovenačka radna etika i skromnost su često tumačene kao čudno ponašanje. Njihovo navodno “uživanje” upravo u “odbijanju uživanja” doživljavano je kao nešto preteće, jer se spekuliralo da to predstavlja temelj njihovog ekonomskog i političkog uspeha. Tako izveštaji o “desetinama hiljada” Slovenaca koji su “pronašli svoje (izgubljeno) uživanje” u Srbiji, ukazuju i na domaće (srpsko) olakšanje koje donosi činjenica da su “nam” “oni” postali bliži, a time i manje preteći.

Turističke agencije su iznele podatak da turisti iz Slovenije pokazuju naročitu zainteresovanost za posećivanje mesta i artefakata “rušilačke kulture” devedesetih godina: kuće Slobodana Miloševića i Željka Ražnatovića-Arkana na Dedinju, ruševina zgrada uništenih u NATO bombardovanju, kao i za posetu Memorijalnom centru Josipa Broza Tita, što čini nostalgijni deo ovakvih poseta. Ističe se i fascinacija Slovenaca (a i Zapadnjaka uopšte) Gučom i njenom atmosferom balkanske krčme, punom razbijenih čaša i pijanih ljudi na svakom koraku.

Otkud i otkad su Slovenci fanovi Guče? Da li je moguće da je turbo-folk muzika, koja i u Srbiji i u Sloveniji važi kao simbol režima Slobodana Miloševića, ne samo prihvaćena već i popularizovana u Sloveniji, i da je ne slušaju samo srpski i bosanski imigranti? Nakon raspada prethodne države, turbo-folk i slične stvari korišćene su u Sloveniji i Hrvatskoj

za to da se najkraće ukaže na nacionalne osobine koje nisu “naše” i koje prete da ugroze “evropejsku” pripadnost tih zemalja. Zato je vrlo interesantno pitanje otkuda danas u Hrvatskoj i Sloveniji tolika fascinacija upravo onim što je odbačeno kao strano i takoreći neprijateljsko? I ovaj očigledan paradoks, koji se ogleda u tome što društvo konzumira i uživa na način koji je potpuno suprotan njegovom javno reprezentovanom identitetu, možemo da

objasnimo koristeći se Žižekovim konceptom “ukradenog užitka”. On nam omogućava da razumemo dinamiku uključivanja (prilagodavanja) i isključivanja (odbijanja) koja upravlja (ekonomskim) ponašanjem Slovenije i Srbije u ekonomskoj sferi.

Dakle, možemo reći da su se različiti primeri tog ponašanja – najpre, bojkot slovenačke robe na kraju osmdesetih, zatim entuzijazam s kojim je dočekano obnavljanje “Merkatora” u Beogradu, posle toga, strastveni otpor privatizaciji nacionalnog lanca trgovina “C market” od strane istog “Merkatora” početkom 2000-ih, pa uzbuđenje izazvano velikim brojem slovenačkih turista u Srbiji, koji “ponovo otkrivaju balkanske užitke” i, najzad, bes izražen demoliranjem zgrade “Merkatora” – proizašli iz fascinacije (pozitivne, kao i negativne) pogledom Drugog, koji “oslikava” stvari koje mi vidimo kao “ukradene” od “nas”. Ekonomija se tako prikazuje kao dinamično polje u kome se stalno vode borbe oko definisanja “normalnog” načina uživanja, i u kome se socijalne relacije tumače i grade u odnosu na to da li procenjujemo da neko ugrožava “naš način uživanja”, remeti meru našeg “zaslužnog uživanja”, ili pak, s druge strane, mislimo da nam neko postaje bliži tako što prihvata oblike uživanja koje “mi” praktikujemo. Naravno, fascinacija je obostrana, jer za identitet, baš kao i za tango, “potrebno je dvoje”. **E**

¹ Želim da istaknem da korišćenjem pojmovi Srbi i Slovenci referišem u prvom redu ne na njihov etnicitet, već na Sloveniju i Srbiju kao društva, i Srbe i Slovence kao njihove građane. Potpuno sam svesna da je u eri postmodernog gotovo nemoguće govoriti o kulturama i društvima kao distinktivnim, homogenim, statičnim celinama sa široko usvojenim značenjima, pošto se savremena kulturna teorija velikim delom fokusira na individualizaciju društva i pitanja subjektivnosti. Uprkos tome što Slovenci i Srbi mogu govoriti s mnogo različitih subjektivnih pozicija, i to zaista i čine, u javnom diskursu uobičajeno je, čak i među najliberalnijim medijima, da se referiše na “Srbe” i “Slovence” kao da pripadaju kulturno prilično homogenim populacijama, posebno kada su njihovi odnosi u pitanju, tako da su diskurzivno konstruisani kao homogeni...

Međunarodne sankcije su bile dodatno opravdanje za slabo poštovanje ljudskih prava jer je i dalje, kao i ranije, pred javnost postavljena dilema o prioritetu nacionalnih ili individualnih prava, s tvrdnjom da se poštovanje prava individue mora odložiti dok se sve nacije kao kolektiviteti ne izbore za svoja prava.
(Vojin Dimitrijević)

POVRATAK OTPISANIH

EMANCIPATORSKI POTENCIJALI JUGONOSTALGIJE

MITJA VELIKONJA

“**M**a šta imate vi Slovenci da kukate za Jugoslavijom, kad ste je prvi napustili?” Ovo i slična pitanja morao sam često da slušam kada sam tokom prethodnih godina, baveći se istraživanjem jugonostalgije (možda bi trebalo govoriti *jugostalgija*, kao što Istočni Nemci svoju nostalgiju za bivšom zemljom jednostavno zovu *Ostalgie*), u raznim delovima nekadašnje zajedničke zemlje i u inostranstvu, razgovarao s ljudima, sakupljao materijale, tražio kontakte, fotografisao i kupovao antikvitete i suvernire te pratio skupove jugonostalgicara. To su mi govorili sa onom poznatom mešavinom zezanja i ozbiljnosti, sarkazma i ponosa, zajedljivosti i blagonaklonosti, koja je našim ljudima omogućila da prežive sve političke (ne)zgode prošlih decenija. To kratko, jasno i provokativno pitanje pratilo me je i inspirisalo sve vreme, i služilo mi kao podsticaj u istraživanjima sličnih pojava u drugim tranzicijskim društvima od Baltika do Balkana, od istočne Nemačke do Rusije. Razne oblike *crvene nostalgije*, fenomena, koji pre dvadeset godina sigurno nije niko očekivao, susrećemo na raznim nivoima, u raznim sredinama, generacijama, konstelacijama i pod raznim imenima.

BUDUĆNOST NOSTALGIJE Da odmah objasnim: nostalgija nam uvek govori više o tome čega danas nema, šta nedostaje ovde i sada, nego o tome kako je to *lepo bilo nekada*. Zato svaka refleksija o toj pojavi mora da se usredredi na sadašnje stanje i osećanje ljudi u vezi s njom. Postjugoslovenske države – na nekom drugom mestu ih zlobno nazivam, po analogiji sa *banana republikama*, *burek republike* – danas u mnogo čemu zaostaju za sličnim zemljama iz socijalističkog doba. Sa bezbrojnim ljudskim tragedijama, koje neće zacečiti generacijama, međusobno posvadanane, sa jednom decenijom rata sa oružjem i još jednom rata bez njega, ali isto toliko razornog, u skladu sa Lenjinovom maksimom *Što gore, to bolje*, opljačkane divljim privatizacijama, denacionalizacijama, turbo-kapitalizmom, rasprodajama i drugim legalnim kradama, sa šengenskim i novim državnim zidovima iznutra i izvana, na baš istim mestima, gde su decenijama postojale otvorene granice, ove države sada tavore na periferiji još jedne *nove Evrope*, koja je za njih smislila još jedno novo ime: *Zapadni Balkan*. Te su se zemlje opet, već po treći ili četvrti put u samo jednom stoljeću, *oslobodile*, u njima je *bratstvo i jedinstvo jugoslovenskih naroda* zamenjeno *bratstvom i jedinstvom* našeg naroda protiv svih ostalih, *prvoborce* su zamenili *osamostaljitelji*, *moralni autoritet* i *nepogrešivost* partije zamenila je nedodirljivost crkava, uništene spomenike starih heroja na istim postoljima zamenili su novi, namesto komunističkog *jednouljma došlo je* nacionalističko u perversnoj sprezi sa neoliberalnim *konsenzusom*, umesto partitokratije jedne partije došla je partitokratija više njih, a opsednutost ostvarivanjem ne znam kojih partijskih direktiva ustupila je mesto opsednutošću direktivama koje treba slediti na putu prema novoj *rešenoj zagonetki istorije*, EU i NATO.

Erozija starog sistema i konstruisanje novih imali su doslovno čudesne efekte na mnoge nekadašnje fanove Jugoslavije i njenog socijalizma, potpuno promenivši njihove ranije stavove. U demoniziranju svega i svakoga pre 1991., na *putu u Damask*, stare disidente potisnuli su novi konvertiti, bivši vernici tog istog *komunizma*, koji sa istom čudnom smešom oportunitizma i fanatizma dokazuju svoju novu poziciju. Simbolički rečeno, ubijanje *Jugoslavije i komunizma* zapravo za mnoge ljude je značilo ubijanje *Jugoslovena i komunista* u sebi. To se po pravilu dešavalo celom novom ešalonu rukovodećih političara, a i estradnih umetnika, pa je zanimljivo usporediti njihova stajališta *before and after*.

U takvim okolnostima pojavila se, prvo šapatom, onda sve glasnije, nostalgija za *onim vremenima*. Celi fenomen je fantastično komplikovan i teže ga je objasniti nego što se

najpre čini, nego što se čini i samim nostalgicarima. Treba ga gledati kompleksno, a razumeti i individualno: on je pokazatelj i identiteta i različitosti. Prvo o čemu moramo u analizi jugonostalgije voditi računa jeste to da ju je – kao svako emocionalno stanje i ideološki narativ – vrlo teško izmeriti. Nostalgija je po definiciji nelogična i nekoherentna, i o njenom stvarnom obimu i razmerama može se zaključiti tek iz posledica i efekata. Konkretno, ako je Jugoslavija stvarno bila samo *zločinačka strahovlada*, odakle onda hiljade ljudi na raznim godišnjicama vezanim na nju i stotine hiljada poseta jugonostalgicnim veb stranicama, ako je to stvarno bio samo *komunistički Rajh*, odakle onda toliko grafita koji ga veličaju; ako je tada stvarno sve bilo tako loše, odakle onda sva ta nova jugonostalgicna popularno-kulturna produkcija; ako su je ljudi doista mrzeli, onda danas niko ne bi kupovao kratke majice, raznorazne memorabilije i drugi politički kič s njenim imenom, a znamo da se sve to dobro prodaje; ako se *pod Jugoslavijom* stvarno tako teško živelo, odakle onda relativno visoko vrednovanje tih vremena u raznim anketama javnog mnjenja. Da bismo to razumeli, da bismo došli do uravnotežene slike o Jugoslaviji, treba je proučavati s obe strane: shematski rečeno, od “gore prema dole”, kao diskurs i produkciju, i “od dole prema gore”, kao društveni fakat i mentalitet, a zatim pratiti međusobne interakcije tog diskursa i tog mentaliteta.

POST-NEŠTO Drugo, nostalgija se uvek pojavi kada istorija “ubrza ritam” i “pokaže zube”, zato je ona integralni, iako često namerno prećutani suputnik modernizacije i progresističkih ideologija, ali takođe i pratilac dinamičnih i dramatičnih vremena, kad se stari svet srušio, a novog još nema. Znači, nostalgija se nalazi negde između “više ne” i “ne još”, a u našem slučaju ona je simptom perioda koji nema ni svoje ime, nego se označava kao post-nešto: postsocijalistička tranzicija. Jugonostalgija u tom smislu nije ništa posebno – sličnih nostalgija za nedavnom prošlošću ima svuda u suvremenom svetu “tekuće moderne”, i tamo se prošlost nostalgizira, te uspešno fabrikuje i instru-

mentalizuje. Ona bi se pojavila i da nije bilo sloma socijalizma i implozije Jugoslavije. Jedina bitna razlika, recimo u odnosu na nostalgije u zapadnim zemljama, jeste u tome što tamošnji aktuelni politički sistemi i nove ideologije nisu tako antagonistički prema prethodnima, kao što su to u postsocijalističkim zemljama, koje, u opsesivnom i zasad uzaludnom traganju za novim identitetom, negiranju sve prošlo. Tome treba dodati da je nostalgija srazmerna neostvarenim očekivanjima ljudi: što su nade i obećanja bili veći to su bili veći i njihovo nezadovoljstvo i očaj. Huyssen to zove “nostalgija očaja”. Posljedice razočaranja su dvostruke: nostalgija sa jedne strane, i politička apatija i cinična rezignacija s druge.

Treće, u postjugoslovenskim republikama ima mnoštvo različitih nostalgicnih diskursa i produkcija. Pored jugonostalgije (koja podrazumeva, zanimljivo, nostalgiju samo za *drugom*, a ne i za *prvom* Jugoslavijom, za monarhijom), nailazimo i na razne arkadijske nostalgije kod tradicionalista (san o mirnom, srednjem ruralnom životu), na nostalgiju nacionalista za nacionalnim jedinstvom iz prvih godina nezavisnosti (verovanje da tada nisu bile važne političke razlike, nego su svi radili *za narod*), na nostalgiju verskih integrista za predmodernim duhovnim i moralnim jedinstvom, pa i nostalgiju nekadašnjih aktivista civilnog društva, društvenih kritičara i alternativaca iz osamdesetih, koji se teško mire sa kasnijim događajima (*jesmo li se zato borili?*).

Ali bez brige – ovo neće biti još jedan od mnogih sentimentalnih, srceparajućih tekstova o jugonostalgiji koji danas pune novinske kolumne, literarne revije, blogove, pa i sociološke publikacije, tekstovi u kojima morbidno uživaju domaći nostalgicari, dok strani posmatrači tu vide još jedno balkansko čudo i dokaz da smo potpuno različiti od njih. A neće ovo biti ni frontalna i tendenciozna kritika jugonostalgije, koja je poslednje dve decenije deo hegemonijskih diskursa nacionalizma, neoliberalizma i sveopštog patrijarhalizma, koji su svi obavezno začinjani jugofobijom

i balkanofobijom. Ta se antinostalgija s nostalgijom takmiči u potpunoj nereflektiranosti, samo na suprotnoj strani. U ovim redovima neće biti ni uzvišene i često arogantne intelektualne kritike, koja svaki (jugo)nostalgicni fenomen apriori diskredituje kao impotentni eskapizam tranzicijskih luzera, kao jauk brodolomaca starih 40 i više godina, koji danas ne vide drugog spasa nego da sanjaju o prošlosti.

KREATIVNA INSPIRATIVNOST Mene mnogo više od svega toga zanimaju aktivni, emancipatorski, kontrahegemonijski potencijali jugonostalgije, njena kreativna inspirativnost. Namera ovog teksta jeste kritika uobičajenih gledanja na nju, koja idu od patetičko-romantičnih do turobnih. Posmatranje nostalgije kao nekakvog mentalnog retrovizora ili anestetika i kompenzacije za tešku sadašnjost je po mom mišljenju nepotpuno, jer širina nostalgicnih pojava izražava mnogo više od toga. Dakle, želim da teorijski oslobodim pojam nostalgije kao isključivo defanzivnog, zatvorenog, paralizirajućeg, u prošlost zaljubljenog diskursa, kao pomalo mazohističko podgrevanje nečeg nepovratno izgubljenog, kao besperspektivno priželjkivanje izgubljene nevinosti, i pokazati da je ona i kritički angažovan napad na postojeće, na nove hegemonijske diskurse i prakse, čiju najezdu trpimo poslednje dve decenije, da je ona i podsticaj za građenje društvenih alternativa. Uveren sam da je nostalgija daleko više od samo neke intimne, pasivne gorko-slatke priče o boljoj prošlosti *Postjugoslovena*, da može biti i novi oslobađajući diskurs i ideološka platforma sa uticajem na aktuelna politička zbivanja.

Nostalgija za *drugom Jugoslavijom* je – pored anti-nostalgije, amnezije i istorijskog revizionizma – jedna od četiri strategije bavljenja prošlošću koje su se pojavile kod njenih naslednika. A čini se da je ta recentna prošlost još uvek tu: nove zemlje su napustile socijalizam i Jugoslaviju, ali socijalizam i Jugoslavija nisu potpuno napustili njih. Usputni dokaz: skoro ne prođe dan a da jedna od glavnih vesti u novinama u postjugoslovenskim zemljama nije vezana za prošla vremena. Posle antijugoslovenske histerije u svim njenim republikama krajem 1980-ih i na početku 1990-ih, trend se polako okrenuo ka tolerantnijem, čak pozitivnijem i konstruktivnijem odnosu prema Jugoslaviji. Tako danas u novinama svakog dana čitamo da su se neke od zvezda jugoslovenskog popa i roka opet okupile i krenule na još jednu *poslednju turneju*; da je *Maršal* opet pobedio u anketama s pitanjem da li je on *pozitivna ili negativna istorijska ličnost*; da je osnovana još jedna virtuelna Jugoslavija u kiber prostoru i još jedno društvo s Titovim imenom; da se na mestu ove ili one slavne partizanske bitke opet okupilo više hiljada antifašista, od *starih drugova* do *mladih sila*; da se ne znam gde opet slavi *Dan mladosti* i inscenira *štafeta*; ili da je otvoren još jedan novi bar ili restoran, koji se imenom, izgledom, sloganima i ponudom referira *na ona vremena*.

Nostalgija za pokojnom državom postala je – hoćemo to priznati ili ne – jedan od kodova kulturne i političke komunikacije na ovim prostorima. (...) **E**

Uvodno poglavlje teksta. Oprema teksta redakcijska.

TEMAT PRIREDILA KATARINA LUKETIĆ

SKROMNI PRIJEDLOG, KAZALIŠNA VERZIJA

JONATHANU SWIFTU, S LJUBAVLJU, JER SAMO BI NJEGOV GENIJ TOLERANCIJE SHVATIO NA KOJIM EKONOMSKIM I ESTETIČKIM PRINCIPIMA JOŠ UVIJEK OPSTAJE NEKVALITETA ZAGREBAČKOG HNK I NJEGOVA Hamleta. POVOD TEKSTU: TRANSFER OVOLJETNOG DUBROVAČKOG Hamleta REDATELJA IVICE KUNČEVIĆA NA STALNI REPERTOAR HRVATSKOG NARODNOG KAZALIŠTA

NATAŠA GOVEDIĆ

You have to love dancing to stick to it. It gives you nothing back.
Merce Cunningham

U interesu je čitave kazališne zajednice predstavu *Hamlet* redatelja Ivice Kunčevića (2009.) pretvoriti u gospodarstveni protokol ponašanja za sve kazalištarce svih generacija: nezapamćeno nemušta predstava koja je premijerni fijasko doživjela na Dubrovačkim ljetnim igrama izravno je i po hitnom postupku prenijeta na pozornicu Hrvatskog narodnog kazališta, dakako o višestrukom trošku hrvatskih poreskih obveznika. Neka nam to posluži kao primjer.

Zašto bismo lošu predstavu gledali samo u Dubrovniku?!

Treba je redovito prikazivati i u Zagrebu.

Od prijeporne je kulturne važnosti da se izvanredno hvaljene predstave nezavisnih produkcija gase nakon treće ili eventualno četvrte izvedbe, dok se mastodontske festivalske tragedije, napravljene mimo svih profesionalnih kriterija umjetničkog promišljanja predložka, poput grespomenutog dubrovačkog *Hamleta*, pretvaraju u stalni repertoar Hrvatskog narodnog kazališta. Na ovaj način, program HNK postaje uzorita zbirka nepredstava u izvedbi neglumaca, pred čijom pozornicom naravno neće sjediti ni publika pa će se kazališna dvorana moći istovremeno i produkcijski spretno koristiti za *dvije* veoma važne manifestacije. Prvo, izvedbu nedramskih, neplesnih i neopernih predstava repertoarnog karaktera. Drugo, daleko važnije: za političke skupove repertoarnog karaktera. HNK će na ovaj način dvostruko unovčiti ceremonijalnu prazninu svoje simultane dvoizvedbe.

PROGLAS I OGLAS Na reprize dvopredstava obvezatno valja dovesti osnovnoškolsku i srednjoškolsku publiku, po mogućnosti pretplatničku, tako da jednom zauvijek zamrže kazalište. Time će se riješiti i problem Shakespearea, čije tekstove nitko neće poželjati taknuti barem sljedećih tisućuosamstotinadevedesetpet godina (mileticevski zaokružena brojka).

Umjesto slojevitim i zagonetnim Shakespeareom, dvo-pozornicu treba ispuniti jednostavnijim riječima, recimo T-comovim reklamama ili pamfletima Zagrebačke banke. Prozna izbrušenost marketinških poruka omogućit će neglumcima nove uzlete u svečanoj, monumentalno neživotnoj dikciji, izazvavši i kupoprodajne ovacije okupljene nepublike.

Kunčevićeva *Hamleta*, kao biser hrvatske dvoizvedbe, već je ovjekovječila HRT-ova kamera, ali snimku predstave obvezatno valja prikazivati i prikazivati i prikazivati svim generacijama studenata izvedbenih umjetnosti, koji u skladu s mogućnostima domaće nastavnice scene od 2012. godine stječu znanja scenskog govora, scenskog držanja i filozofije kazališta isključivo na prometnoj relaciji Prizna-Žigljen-Prizna. Velebitske oluje naročito pogoduju klimi *oglumljivanja* domaćih studenata: grmljenje, urlanje

i glasno zapomaganje temeljni su uresi PŽP akademije, a u blizini je i Zrće, kao plesna destinacija omasovljenih koreografija. PŽP edukacija naročito cijeni: značajno gledanje u daljinu, suzni pogled, razbarušenu kosu te uvijek pri ruci rasklopivu lubanju, kako bi svaki naš izvedbeni utopljenik znao spretno deklamirati, posve nalik brodolomnički pretjeranom stilu mediteranskih sapunica. Poslijediplomski PŽP studij, lociran u Dubrovniku, usredotočit će se i u budućnosti na svladavanje pokornosti vladavini malobrojne, ali zato veoma utjecajne redateljske klike, pri čemu će studenti kazališnih umijeća uvijek moći glumiti ili u predstavama Joška Juvančića ili u predstavama Ivice Kunčevića. Strogo je zabranjeno i pomisliti kako gradski oci Dubrovnika nude honorare još ponekim redateljima. Čemu!? Premalena je Raguza za više od dva redateljska žiro-računa.

INSTINKTI I INTUICIJE O samom kazalištu, na svim akademskim i analitičkim razinama, valja govoriti isključivo anegdotalno. Bez referenci, domaćih ili stranih, naprosto *instinktivno*, onako kako se guta žaba ili žvače zbirka Bandićevih parkiralniških propisa. Nikada i ni pod koju cijenu ne smije se priznati da neglumci išta čitaju (čak ni novine!), a pogotovo ne da razmišljaju o ulogama koje igraju. Neglumac mora *intuitivno* služiti režimu i uvijek spremno uskočiti u sve uloge koje mu režim nametne. U kulturi valja ukiniti mogućnost izvaninstitucionalnog angažmana! Neglumac ima biti jednopartijska osoba bez mogućnosti kritiziranja vlastite nekazališne kuće ili stvaranja samostalnih produkcija. Strogo je zabranjeno cirkuliranje Kantorova čuvenog *Manifesta*, s tekstom: "Još od vremena Verduna, *Cabaret Voltaire* izvedbi i Duchampova zahoda, kad se *status umjetnosti* gušio u grmljavini Debele Berte, ODLUKA je bila naš posljednji ostatak ljudskosti, oslonac na nešto posve nezamislivo, poticaj na nešto doista kreativno, nešto što paralelno određuje i omogućuje umjetnički čin". Hrvatski glumac nikada ne smije postati svjestan da postoji mogućnost odluke, izbora uloge i uspostavljanja vlastite granice te da nije prisiljen gnjiliti na *svojoj* državnoj pozornici. Hrvatska glumica mora znati da je prije svega striptizeta i manekenka pa tek onda Ofelija ili prisilna utopljenica u romantično osvjetljenim mediteranskim vodama. Sve ove vrijednosti glumice i glumci ne smiju ni javno ni privatno dovesti u pitanje, ako žele *lomiti valove* na nacionalnoj pozornici. Preporučuje im se da šute i izvode što god odlučne uprave, nikada ni ne pomislivši kako dio odgovornosti za dekade i dekade nepredstava možda leži na rutinskom pristanku na igranje neuloga.

HAMLET Nije čudno što upravo *Hamleta* HNK-ovi neglumci igraju tako nezainteresirano. Opravdan je njihov zazor od šekspirijanske figure disidenta. Ne treba nas iznenaditi ni način na koji su postavljeni likovi Klauđija (Goran Grgić) i Gertrude (Alma Prica), po svemu

— NEGLUMAC MORA INTUITIVNO SLUŽITI REŽIMU I UVIJEK SPREMNO USKOČITI U SVE ULOGE KOJE MU REŽIM NAMETNE. O SAMOM KAZALIŠTU, NA SVIM RAZINAMA, VALJA GOVORITI ISKLJUČIVO ANEGDOTALNO. BEZ REFERENCI, DOMAĆIH ILI STRANIH, NAPROSTO INSTINKTIVNO, ONAKO KAKO SE GUTA ŽABA ILI ŽVAČE ZBIRKA BANDIĆEVIH PARKIRALIŠNIŠKIH PROPISA —

"dobrosvih", akoprem i izvedbenom maštom klonulih vladara hrvatske nepredstave. Mi ionako moramo njegovati duboko suosjećanje prema vladarima, kakvi god oni bili! Moramo pokazati neoutudivo poštovanje prema njihovim obiteljskim krizama i državnim umorstvima, vazda služeći boljitku najmoćnijih. A i zašto bismo ih osuđivali!? Klauđije je sigurno bio *isprovociran* na ubojstvo svog brata, kao što je i Gertruda vjerojatno imala *valjane razloge* da pristane dvaput sjediti na istom tronu dokone joj državice. Mi razumijemo šahovske velefigne i ograđujemo se od Hamletove potrage za mehanizmom političke izdaje. Naš je Hamlet (Luka Dragić) tek naivni lutak koji vremenom ipak dolazi k svijesti i hvalevrijedno shvaća da se ne možemo boriti s nekim tamo sistemskim greškama ili Golijatima. Upravo zato Kunčević mijenja Shakespeareov tekst u korist besmrtnosti licemjerstva te posebno neuklonjivosti, neranjivosti likova Rosencrantza i Guildensterna. Oni preživljavaju, dok Hamleti i ostali nezadovoljnici, kritičari i *prigovarala* gube glavu. Važno je čitavoj zajednici poslati jasnu poruku da nema smisla dizati svoj glas protiv moćnika. Shakespeare nije znao što čini kad je dopustio pomisao da je svaka vlast ne samo smrtonosna, nego i smrtna.

STUPOVI DRUŠTVA Što se tiče scenografije i kostimografije naših predstava, ona mora služiti ideji historijske rekonstrukcije, pri čemu je naročito važno da mnogo kostimiranih glumaca istovremeno stoji na sceni (poput stupova) i promatra lamentiranje onoga na kome je dramski red. Nije prihvatljivo da pozornica ponudi nekoliko fokusa izvedbene energije ili bar pronade neki dramski razlog za boravak izvodača u zajedničkom prostoru gledateljske pozornosti. To nas navodi na pomisao da je pozornica zapravo okupljalište scenografskog i kostimografskog materijala oko kojega su nasumce raspoređeni izvedbeni entiteti, kako bi gledateljima omogućili muzeološku turu izabranom kronotopijom. Od gledališta se očekuje da se identificira s glumačkim stupovima, odnosno da zamre od odobravanja i docilnog upijanja izvedbenog materijala. Tko u *Hamletu* traži više od beživotnosti i pohvale političkoj depresiji, neka ne ulazi u HNK-ov hram neumjetnosti. Samo je podanička noga dostojna podaničkog propadališta. ■

CINIZAM NEMOĆNIH

O NEKIM DOMAĆIM PERFORMANSIMA SA ZAGREBAČKOGA IZDANJA PERFORACIJA (25. - 30. RUJNA 2009.), DUBROVNIK, ZAGREB

SUZANA MARJANIĆ

Kao što je u medijima više puta istaknuto, festival *Perforacije* – tjedan izvedbenih umjetnosti nametnuo se kao novo ime u festivalskom okrilju naše nam zemlje, organizacijski odbor se usmjerio na promociju nezavisne kulture, a toga smo tjedna – prva se polovica festivala odvijala u Dubrovniku, a druga u Zagrebu – imali prilike vidjeti, kako je to istaknuo programski voditelj Festivala Zvonimir Dobrović, tridesetak izvedbi različitih žanrova plesa, kazališta i performansa gdje se, naravno, pojedine izvedbe potpuno opiru formalnom katalogiziranju, svrstavanju u pojedine ladice žanrovskih pripadnosti.

PIJENJE VLASTITE MOKRAĆE ILI NEMOĆ KAO IZBOR Zadržimo se stoga prvo na Labrovićevu performansu *Perpetuum mobile*, što ga je zagrebačka publika *Perforacija* imala prilike vidjeti prvoga dana Festivala. Dakle, koliko nam je poznato, Siniša Labrović do sada se u svojim akcijama i performansima flagelantski samobičevao, pasao je travu, lizao je tuda stopala, a u ovom je novom performansu, pod nazivom *Perpetuum mobile*, po prvi put stao pred publiku nag.

Dakle, u predvorje Teatra &TD umjetnik dolazi potpuno nag; odjednom čučne i počinje pripremati falus za mokrenje. Ustaje i počinje mokriti na vlastiti dlan te ispija mokraću; i tako sve dok ne isprazni mjehur. Inače, taj je performans, koji umjetnik interpretira kao pokušaj da se umjetnošću ponudi rješenje onima koji žele preživjeti, a druga im rješenja izmiču ili su im izmaknuta, izveden i 30. svibnja ove godine u riječkoj Galeriji SIZ. On se, pojašnjava Labrović, ne bavi toliko cinizmom moćnika koliko cinizmom nemoćnih, i to naročito onih koji su nemoć izabrali kao vlastiti princip i program društvenoga djelovanja, a ipak i dalje, njegovim riječima, “ronjaju, kenjaju, traže svoja prava (koja najčešće ne bi dali drugima), onih kojima osjećaj za pravdu i želja za akcijom završava na granici njihove koristi”.

I nadalje Labrovićevom autointerpretacijom: “Cinizam nemoćnih je uvjet cinizma moćnih, i njihov je odnos obrnuto proporcionalan. Nemoć nije sudbina, nemoć je izbor. Za takve individualce i za takav individualizam rješenje iz *Perpetuum mobilea* mi se čini kao izraz dosljednosti. Takvi bi trebali prvo iscrpiti sve osobne resurse koji im stoje na raspolaganju, a to uključuje i pijenje vlastite mokraće i jedenje vlastitih govana, prije nego prozore o Svojim Pravima. Svoj cinizam počeo sam otplaćivati”.

Osim toga, ovaj performans Labrović interpretira i kao reakciju na suvremenu želju za besmrtnošću tijela s idejom o tijelu “kao savršenoj samodostatnoj jedinici koja bi se doduše popravljala i reparirala uz pomoć suvremene tehnologije, nano tehnologije – po riječima Raya Kurzweila, ali kojemu u toj vječnosti ne bi nitko bio potreban”. Uz spomenute dvije matrice – cinizam nemoćnih i suvremene želje za vlastitom besmrtnošću – u performansu je simbolički zabilježen i niz privatnih bjesova, ali o njima nećemo ovom prigodom.

STEREOTIPI ŽENSKOSTI ILI “TRUPLA HODAJU” Iste smo večeri mogli vidjeti i performans *Želim biti* Ksenije Kordić, što ga je umjetnica izvela u kružnoj dvorani &TD-a, krećući od “izreke” *dama na ulici, domaćica u kuhinji, kurva u krevetu*, koja podržava tri ženska stereotipa, a koje pritom popularna kultura pokušava nametnuti kao arhetipove. Odnosno, kako je to sročila Naomi Wolf u svojoj knjizi *Mit o ljepoti*, pornografija ljepote jasno čini žene vrlo nasilnima prema samima sebi: “Dokazi su svugdje oko nas. Kirurg navlači prerezanu kožu dojke. Ili pritišće svom težinom na njezina prsa da bi razlomio grude silikona golim rukama. Trupla hodaju. Žene povraćaju krv”.

Dakle, pokušajmo predočiti taj performans, živu skulpturu Ksenije Kordić koja nastaje kao reakcija na komercijalizaciju stereotipa o ženskim ulogama. Umjetnica je odjevena u VHS traku; točnije, od VHS trake umjetnica je oblikovala odijelo koje pomalo nalikuje na S&M crne, gumirane fetiš kostime i pritom na visokim potpeticama, kao još jednom sex-fetišu, stoji na okruglom postolju. Pritom VHS traka, od koje je sačinjeno fetiš odijelo, simbolizira medij, ali i proizvod koji je opstao i pobijedio na tržištu zahvaljujući industriji pornografije. Naime, u odnosu na VHS, Betamax je odbio plasirati pornografske materijale i tako je izgubio tržišnu utakmicu. Istaknimo da se videoinstalacija, koja scenografski vizualizira spomenutu izreku o stereotipovima ženskih uloga u vladajućem androcen-trizmu, sastoji od triju filmskih uradaka. Tako se prvi film, koji uprizoruje stereotip dame, sastoji od isječaka uzetih sa CNN-a koji veličaju udaju Lady Di za princa Charlesa, gdje u veličajnosti cinizma kraljevskoga vjenčanja

Siniša Labrović, *Perpetuum mobile*, foto: Boris Cvjetanović

Ksenija Kordic, Zelim biti

**— LABROVIĆ SE DO SADA
FLAGELANTSKI SAMOBIČEVAO,
PASAO JE TRAVU I LIZAO
TUĐA STOPALA, A U
PERFORMANSU *Perpetuum
mobile* PO PRVI JE PUT STAO
PRED PUBLIKU NAG —**

dominira bijela vjenčanica kraljevske nepoželjne mlade. Nadalje, drugi film, koji se zadržava na stereotipu kurve, sadrži isječke iz porno filma *Dream Quest*, s najvećom svjetskom porno glumicom – Jennom Jameson u glavnoj ulozi. I treći film uprizoruje stereotip kućanice i majke, i to na primjeru isječaka iz filma *Tko pjeva zlo ne misli*, s Mirjanom Bohanec kao domaćicom i glavnom ženskom ulogom. Naime, fotoinstalacija tih triju video ekrana smještena je na okruglom postolju na kojemu se nalazi umjetnica odjevena u VHS fetiš odijelo, gdje u poluležećem položaju ispija bocu piva i puši cigaretu, gledajući u publiku na isti način na koji publika promatra nju. Radoznalo. Završetak performansa u toj situaciji međusobnoga promatranja označen je umjetničnim ustajanjem, pri čemu joj pomaže gospođa iz publike, s obzirom da stajanje na takvim vrtoglavim potpeticama zaista zahtijeva vještinu balansiranja, nakon čega Ksenija Kordić škarama rasi-jeća VHS fetiš odijelo te oslobođena, polunaga napušta mjesto izloženosti pogledima. Činjenica da su sve tri žene

– Lady Di, Jenna Jameson i slatka Mirjana Bohanec – na tim video isječcima plavuše stvara dodatan kontrapunkt izgledu Ksenije Kordić – njezinoj dugoj crnoj kosi i upečatljivom *gothic* stilu.

Jednako je tako subverziju stereotipova, ali u ovom slučaju stereotipa “VIP identiteta koji je logikom medija rezerviran samo za estradne zvijezde, sportaše i političare” demonstrirao Marijan Crtalić u svome happeningu *U društvu s poznatim hrvatskim umjetnikom* s mailom upućenim pozivom:

“Dodite na Trg podno Bana u 12.00, u subotu 19. 9. 2009. i sudjelujte! Način: ponesite fotoaparate i kamere, tražite autograme, pitajte umjetnika koješta i obožavajte ga! Trasa kojom se krećemo: Trg – Špitza – Cvjetni trg”. Riječ je o veselom happeningu koji je zamišljen, kako ističe Crtalić, kao ready-made šetnja, gdje okružen “obožavateljima”, fotografima i novinarima, umjetnik simulira samoga sebe “u imaginarnom svijetu društvenoga priznanja i slave suvremenih umjetnika”. Bravo, Crta!

VRATA PERCEPCIJE I INDIGO SVIJEST Svakako spomenimo i performans *Erzsébet Báthory* koji je Vlasta Delimar izvela u suradnji s Milanom Božićem (u “ulozi” fotografa publike) kao nijemu posmrtnu svečanost, happening, a koji je okončan maškaranim slavljem vlastitoga tijela, vampirske, bezvremenske umjetnosti/umjetnice uz glazbu i umjetničin ples, susret s prijateljima i poznanicima, a kojih je te večeri bilo sigurno stotinjak, ako ne i više. Naime, nakon što svaki posjetitelj ostavi

ružičasti, crvenkasti, krvavi, životvorni trag na umjetničnu nagom, u bijelo obojano tijelu, Delimar ustaje s posmrtnoga odra, maškara se *divljom*, raščerupanom perikom crvene boje, odijeva kratku bijelu bundicu i iz postmortalnoga prostora odra odlazi u prostor publike s kojima dijeli radost susreta.

Od mlade generacije umjetnika i umjetnica performansa spomenimo performans *Djelo (vanje)* Petre Kovačić, što ga umjetnica naziva *izvedbenom instalacijom* koja je osmišljena kao simbolični prikaz nastanka umjetničkoga djela. Naime, pletući končanu mrežu na unutarnjem ulazu Galerije SC i njome ispunjavajući okvir vrata, publiku na taj način umjetnica odvađa od vlastitoga prostora stvaranja. Pritom pomno odabrana glazba priziva, kako ističe autorica, atmosferu mračnih tvorničkih hala i strepnju neizvjesnoga dovršetka, a korištenjem svjetlosnih efekata stvaraju se poetične slike umjetnice na končanim vratima koji stvaraju prostor razgraničenja s publikom kao i vrata percepcije (vrata paukove mreže) netom stvorenoga umjetničkoga djela koje će morati biti poništeno, uništeno izlaskom publike iz Galerije SC.

Organizacijski tim *Perforacija* otvorio je prostor još jednom mladom umjetniku. Radi se o Josipu Horvatu koji se na *Perforacijama* predstavio performansom *Šesti stupanj* koji se temelji na istraživanjima mayanskih spisa u kojima se nalaze tvrdnje kako će uskoro nastupiti kraj petoga svijeta, u kojemu se trenutno nalazimo te kako ćemo ući u završni, šesti svijet kada će ljudi konačno (iskreno se možemo ponadati) evoluirati na mentalnoj i psihičkoj razni te podići svijest na viši stupanj, koji je karakteriziran aurom indigo plave boje. Odnosno, prema nekim tumačenjima, mayanski peti svijet već je završio 1987. godine, a šesti svijet počinje 2012. godine, što znači da se trenutno nalazimo “između svjetova”, a to vrijeme Maye imenuju *Apokalipsa* ili *Otkriće*.

Dakle, polazeći od mayanskoga proročanstva, umjetnik se smjestio u čahuru prilijepljenu na zid, oko koje se nalazilo 9 kamenih plavičastih oblutaka. Kako pojašnjava Josip Horvat, ti obluci simboliziraju brojeve 6 i 3, odnosno šestu razinu duhovne svijesti i tri razine reinkarnacije – radanje, život i smrt. Središnji dio performansa označen je umjetnikovim izlaskom iz čahure, a kako mu je tijelo prekriveno plavom bojom, ostavlja plavičaste tragove za sobom. Polako ustaje i pruža oblutke u ruke pojedinim gledateljima, prenoseći na njih energiju preobraženja kao i simboliku radanja spiritualnoga čovjeka.

Završimo ovaj tekst s nadom u realizaciju mayanskoga proročanstva o dolasku šestoga doba u kojemu ćemo imati daleko višu emocionalnu inteligenciju. Nadajmo se. Jer strašno je gledati – doista strašno kako bezosjećajno prolazimo pored sve većeg broja poniženih i uvrijeđenih na ovim sivim, prljavim, ušljivim zagrebačkim ulicama čiji gradonačelnik misli samo kako da se obistini u veličajnom sjaju samopredsjedničke promocije... Gdje smo i kako smo, za Boga miloga, i kamo to idemo? **B**

VIJESTI IZ NEVREMENA

TAJNA RELIGIJE SLIJEDI UČINKE RETORIKE, KAO DA NEKI KAZALIŠNI REŽISER ARTIFICIJELNO IZREŽIRA NESTANAK KIPA SLOBODE. PA ONDA IZVADI TAJ ISTI KIP SLOBODE KAO ZECA IZ ŠEŠIRA!? JE LI NAS NA TAKAV NAČIN I ON OSLOBODIO?

ANTE ARMANINI

TAJKUNI Jedini monstuočni moralni tajfun koji nam danas doista postaje mjera zbilje, života i smrti zove se kao neka egzotična bolest ili kuga s Orijenta neobičnim imenom: tajkuni. Ladanov *Rječnik* ništa ne govori o ovoj imenici osim da su to: bogataši, i ni riječi više, jer uglednog leksikografa očito ne zanima što i kako je s tom moralnom kugom koja uništila pola naroda, a drugu polovinu osudila na doživotno siromaštvo!? Zašto? A pitanje: odakle tajkuni i što su tajkuni, isto je prividno pitanje kao i odakle i što su u našoj moralnoj meteorologiji tajfuni. Pa da: između tajkuna i tajfuna ne bi trebalo biti nikakve razlike, sve su to samo tisućljetne prirodne, elementarne, normalne i logične nesreće u životu jednog naroda, bez ikakve sveze s ljudskim ciljevima i namjerama!?

MONSTRUOZAN SAN (KVATERNIKOV TRG) To je onaj san monstruma koji sanjaju čitav grad kao običnu spavaonicu, monstruma koji čitav grad pretvaraju u mjesto trženja automobila i spavanja, pa spavajući šofer bez glave koji vozi sablasno prometalo postaje najbrži vozač i najbolji građanin na putu prema mjestu javnog smaknuća: svaki trg postaje potencijalno mjesto javnog smaknuća bilo kojeg građanina. Kvatrić je paradigmatski riješen kao stratište: dizalo za gubilište je odmah uz tramvajsku stanicu, a cvjećarnice su kao stvorene da ukrase glavu onog koji je smaknut na trgu!? Ne može se reći da naše gradske vlasti ne vode brigu o našim životima i o našoj smrti. Konačno, čemu prljati ruke krvlju žrtava, kad su nam ceste postale idealno stratište u kojem krivci uvijek su oni koji voze kao bez glave, jer glave po propisima i zakonima i ne smiju ni koristiti ni nositi na javna mjesta, osim kao suludi barokan ukras bez ikakva smisla!? Možda će se taj barokni ukras ili taj stupidno nepotreban dekorativan dodatak društvenim tijelima - ljudska glava! - već sutra moći koristiti samo u vrijeme karnevala!?

POSTMODERNA ETIKA Među znakovima na najdaljem nebu prividno nema ni jednog u znaku ljubavi ni mržnje. Među linijama zemlje ljubavna se linija briše, kao i ime sreće ili tuge. Pa ipak čak i zvijezde se vole, samo nebo kao da drži neka nevidljiva sila ne samo gravitacije, nego i sila svih drugih imenica. Sile ljubavnih snova sanjaju čak i fiziku međuzvezdanih ratova? Netko bi rekao: Utopija opet korača nad gradovima i među ljudima kao prava kraljica koja korača po sagu imaginarnih dragulja i simboličnih rajeva! I što ako jedna obična ulična patnica nosi i trpi više ljudske patnje od svih velikih crkava punih zlatnih anđela i svetaca!? Ime joj je Utopija, postmoderna, predmoderna, bilo koja, kao da ime ili religija određuje bilo kakvu etiku.

SEX Kažeš: samo pustinja i samo životinja, a ne više ni mračan bog, sve prije? Pustinja zato jer jedna očajnička žeđ preplavljuje čitava nebesa? A životinja samo zato jer ovdje huči duboka ponornica krvi? Mračno sjeme pakla i raja u isti mah? A možda samo na ovoj točki uzdignute zemlje spava samo bog sa životinjom, a ne sa ženom? Možda!? Spava i sanja čudna nebesa? I još čudnije zemlje, pustinja prosute žudnim smaragdima? Jedino pravo čudo među svim božjim čudima? Jedini pravi bog među svim lažnim bogovima, zaspalim među kulisama srama, očaja i mraka? Sjeti se samo da je Eros bio najmlađi i najstariji od svih grčkih bogova.

PLANINARI Oni koji se danas bave uspinjanjem po planinama, kao da ne znaju da ih na vrhu još uvijek čeka Bog s licem prave životinje: nekoć na vrhovima planina su se slavile prave orgije, uspon je bio okrunjen orgijastičkim svečanostima vjenčanja neba sa zemljom.

DOSSIER Konačno da i ta književnost srama, smrti i paklene ljudske izdaje stigne tamo gdje joj nude velikodušno i uslužno najbolja mjesta. Prema Nečastivom, to je jedini pravi izvor svih knjiga i religija. Ili je to samo otisak mamutske stope države na koži komarca podanika!? Opismenjavanje kroz kurseve pisanja toj svetoj kravi - državi! - milih i slatkih sastavaka sve više raste i sve veći je broj visoko pismenih i oknjiženih laureata.

— KAO ŠTO JE PIRAMIDA OBILJEŽILA ČITAVU POVIJEST STAROG EGIPTA, POSTOJI MOGUĆNOST DA ĆE NAKON VIŠE MILENIJA POVIJEST 20. I 21. STOLJEĆA BITI OBILJEŽENA SAMO SVOJIM NAJMONUMENTALNIJIM GRAĐEVINAMA: PRAZNI PARIKIRALIŠTIMA —

VIJENAC Vijenac je to, pravi vijenac, ali onaj najteži, posmrtni! Pa ipak neke drage uspomene su jače čak i od pobjedničkih, posmrtnih vijenaca! I neka ovo sada bude jedan od tih spomena bez spomena, samo vijenac bez pokojnika i samo smrt bez adrese.

Usta bez glasa, prekrivena posmrtnim vijencima, blagi Bože!?

APORIJE Aporije se rješavaju u tijeku, kako se koja pojavi, kao prava zmijska glava. Zmije valja zgaziti, kao i nepoćudne podanike. Uvijek anđeli rješavaju jednim udarcem stotine glava i aporija. Ili pak poludjeli Sokrat namjerno navlači odoru anđela kad između uličnog štakora i običnog prolaznika nema više nikakve razlike. Pojava uma je sve više božanska, ali bogova nema ni za lijek. Božanski um, kakva paklena sprava za mučenje jadnih naših glava. Božanski um, ali u tom umu stanuje sada samo prazan retorički vjetar ili se ceri samo šuplja lubanja. Što sve se ne nađe u toj spravi za mučenje glave, a koja najčešće nalazi samo praznu glavu?

VINO Nema u vinu nikakve istine osim istine: da smo pijani samo zato da ne vidimo što i kako je s nama.

SOKRAT, ALI LAŽAN Ovaj je lažan Sokrat, onaj iz sofističke priče, dobar retor, veliki učitelj, umjetnik svih javnih umijeća varanja, kada rješava, kratko, sve aporije javnog kaosa još većim kaosom, i to tako da unosi u javni red mir groblja i opće neimaštine: Biblija sirotinje je uvod u red i mir ne ovog nego drugog, boljeg života.

Bolji život je, kao što kaže riječ, bolji od života, dakle smrt.

KIP SLOBODE Tajna religije slijedi učinke retorike, kao da neki kazališni režiser artificijelno izrežira nestanak Kipa Slobode. Pa onda izvadi taj isti Kip Slobode kao zeca iz šešira!? Je li nas na takav način i on oslobodio!?

KAOS Taj kaos nije više samo nebeska munja, koja prati pojave lošeg vremena u zvjezdanim crnim rupama, nego samo je prava rupa na vašoj cipeli.

Prava mudrost je u čitanju ne crnih rupa u svemiru, nego crnih rupa u vašim džepovima .

SUDAR Sudar s monstrumima ne rješava se samo popravkom automobila, jer stanje koje rada monstrume radi na ukidanju ne samo prometa nego i naših glava, bez obzira na dozvoljene brzine u prometu, kada sav promet vodi u jednom idealnom cilju: prema groblju.

NOVAC Na svoj zagonetan način novac je neka vrst izbora između kuge i kolere, jer kad je izbor novca između svega onog što vrijedi u vašem životu i što vas ispunjava snagom i radošću jedini izbor: što vam znači kuga, a što vam poručuje kolera? Banke i bankare valja tretirati oprezno, kao i svaki tretman opasnih i smrtnosnih bolesti u nekom patogenom stanju javnog zdravlja, kada se od bolesti novca pravi jedini pravi znak zdravlja.

EKONOMIJA Množenje životinjskih koža (pa i životinja zvanih egzotičnim imenom plaćevna sredstva iz Sibira: kuna!) ovisi o ekonomiji, ali i o kozmološkim ritmovima, kao i pojavljivanje enormnog broja stanovitih životinja, gljiva ili leptira u šumi. Možda je i ova čudna znanost zvana ekonomija samo dio znanosti kozmologije i tada joj može rasti rog koji je inače izdaje umjesto mitološke koze. Međutim, u kozmologiju ulaze osim banalnosti ekonomije i brojne druge imenice: božje, ljudske i paklene. Životinjske njuške uglednih lupeža koji su naučili sva umijeća legalnog pljačkanja ekonomski nepotkovanog građanstva inače su jako indikativne kao znak više civilizacije, bez lica i profila.

EKOLOGIJA Ova čudna znanost kao da stidljivo pokušava izgovoriti nešto što jezik posve zabranjuje: naime da nema razlike između bogova, ljudi i prirode. Posve je jasno i to da ova čudna znanost ne razumije ni to da očistiti prirodu od svega što je čini prirodom, dakle nečistom, znači nešto vrlo opasno, kao da su i ljudi samo dio nečistoće u prirodi koju valja strogo dijeliti od čiste prirode, koja kao takva postaje samo san bez težine.

NOVAC KAO JEDINI BOG Neugodan san: tamo gdje je novac postao jedini Bog ne vlada više nikakav Bog, nego samo surovi zakoni otimačine, pljačke i ubojstva. Religije nisu daleko od ovog tipa ekonomije, sve prije.

NOGOMET Nogomet je zajedno sa sifilisom stigao iz Engleske u Europu u 18. stoljeću, kažu neki povjesničari, pa dodaju da je na taj način nogomet zadržao narav kulturološkog sifilisa za glave kontinentalaca. Ili to je pak samo: Shakespeare pročitao nogama! Ostaje ipak na snazi istina: kad bi princ Hamlet bio glavni napadač nogometnog kluba kojeg sponzorira kraljevska kuća, da li bi imao vremena za meditacije na temu truleži u državi Danskoj!?

ŠUTNJA U svakoj pravoj despociji pravi harem ima dva odjela: za žene i za muške eunuhe. Povijest je na bezbrojnim primjerima pokazala da prava despocijska država zasniva se na namjerno oskaćenim ili neartikuliranim masama eunuha. Pri tome, fenomen eunuha ostaje jedna od velikih tajna prirode na koju despocijski režimi odgovaraju pojačanom regrutacijom političkih eunuha: kao da se gomilanjem vojski eunuha može riješiti veliku tajnu prirode u kojoj se strašna, za Pascala, šutnja svemirskih prostora udružuje sa šutnjom političkih idiota. Inače, idiot na grčkom znači samo totalno nepolitičko biće.

NOVINSKA VIJEST Čudna novinarska filozofija definira vijest pojavom kad čovjek ugrize psa, a ne kad pas ugrize čovjeka. Što nije nikakva filozofija, nego samo akutni novinski cinizam, koji više svjedoči o cinizmu pretvorenom u profesiju nego o profesionalnom cinizmu, kao nekoj formi profesionalne deformacije. Jer sumnjive su sve profesije koje žive od cinizma, a pri tome pretvaraju taj cinizam u svoju jedinu pravu poruku svijetu ili kupcima od kojih žive. Pa tako i vijest o čovjeku koji je ugrizao psa skriva i nešto namjerno prešućeno: ciničnu istinu o stanju svijeta u kojem glavna vijest jest ova: da i ljudi postaju gori od životinja. Prešućuje se da svaki lanac, pa i lanac prirode, puca tamo gdje je najtanji. Jer, razlike između psa koji grize čovjeka i čovjeka koji grize psa uopće ni nema, gledajući strogo logički. Pa se takva vijest uopće može i pojaviti kao prava vijest samo u svijetu u kojem nema više nikakva načina da se registrira ni ljudska patnja, ni ljudska bol, ni ljudsko poniženje, osim u formi prividno objektivne vijesti da je neki X ugrizao psa u nekom logoru ili zverinjaku, a koji čitav svijet pretvara u životinjsku farmu u kojoj se uopće pojavljuju ravnopravno čovjek i pas kao jedina referetna mjesta za izvještavanje o stanju svijeta u kojem buja samo barbarstvo. Dakle, u kojem je svaka vijest sama po sebi postala posve besmislena ili lažna.

MASOVNI MEDIJI Ima svakako mrtvih i mrtvih stvari, koje samo zato jer su mrtve imaju sjaj ili privid vječnosti. Gledanjem nekih TV programa kao da gledate sjaj zvijezda koje su umrle prije stotine tisuća godina, ali čiji sjaj dopire do vas ovog trena. Ovaj metafizički ugođaj TV-ekrana zapravo otvara pitanja o medijima i mrtvima, naime čiji su doista masovni mediji, tko ih gleda, živi ili mrtvi!? Jer jedini pravi masovni mediji su nekoć bili naši mrtvi ili naši mrtvi pretvoreni u bogove. Kad bolje pogledaš preko ekrana prolaze samo sjenke naših mrtvih, naših bogova, uz sve ono kozmičko i kozmetičko smeće koje se gomila između mrtvih i bogova. Otuda taj sjaj ekrana, prividno bez sjenke.

PUSTINJE Pokušaj da se bilo koje prazno mjesto u gradu vidi samo kao potencijalna množina autoputeva i autoparkirališta posve je jasan samo onom koji čak i najveću pustinju vidi samo kao zbroj praznih parkirališta. Ali zbroj praznih parkirališta nije samo funkcionalna jedinica u mišljenju prostora, jer tako pustinja proždire grad u formi funkcionalnih projekata koje čitav grad vide kao zbroj parkirališta ili kao prostor pustinje koju valja napučiti autoputevima. A

— KVATRIĆ JE PARADIGMATSKI RIJEŠEN KAO STRATIŠTE: DIZALO ZA GUBILIŠTE JE ODMAH UZ TRAMVAJSKU STANICU, A CVJEĆARNICE SU KAO STVORENE DA UKRASE GLAVU ONOG KOJI JE SMAKNUT NA TRGU! —

zapravo ideja o gradu kao praznom prostoru punom potencijalnih parkirališta samo je odjek jedne surove i arhajske mitologije modernog egiptizma. Kao što je piramida obilježila čitavu povijest starog Egipta, postoji mogućnost da će nakon više milenija povijest 20. i 21. stoljeća biti obilježena samo svojim najmonumentalnijim građevinama: praznim parkiralištima. Konačno, tim mudrim projektantima promaklo je samo jedno: da i čitavo nebo može se projektirati i naplaćivati kao idealan parkirališni prostor i da onda neće biti nikakvih problema s prostorom.

Kao što se vidi, opet se vraćamo na početak priče, problemi počinju se radati s vremenom, postupno, kao zmije u pustinji. Onaj koji širi pustinju, najčešće zaboravlja na otrovne zmije u pustinji, na vrijeme i njegovu strašnu istinu, goru od zmijskog otrova.

SPAVANJE KAO OLIMPIJSKA DISCIPLINA U spavanju postižu se već danas gotovo olimpijski rekordi koji pripadaju onima koji vječno spavaju, čak i kad su budni. Za takve se može reći da su najbolji kad nisu uopće pri sebi, a takvi su većina spavača u budnom stanju. Ako je vjerovati našim projektantima gradova, gradovi budućnosti bi morali postati idealne kolektivne spavaonice, u kojima bi jedina olimpijska disciplina bila duljina spavanja, ali bez ikakvih snova. Snovi, kao što znamo, samo otežavaju spavanje i zato ne mogu biti dio olimpijske discipline natjecanja u duljini spavanja. Međutim, najteže bi trebalo kažnjavati ovaj olimpijski prekršaj: san u kojem je olimpijski sanjač sanja samo spavaonice. To bi bio okrutan san samo zato jer ne bi bio san, nego okrutna zbilja.

MORAL Prvi je novac, kao što se zna, bio hramski, a prve prostitutke također su bile hramske, pa treba li nas začuditi: ako u nekoj pravoj uličnoj prostitutki nademo više morala i više samilosti za tuđu bol i patnju nego u čitavoj jednoj crkvi!? Moral je čudna životinja i ne odaziva se ni na andeoske pjebove ni na tobožnje božje imperitive. Imperativ pripada imperiji, a ne ljudima.

POSTMODERNA ETIKA 2 Ne, ne trebaju mi nikakve sljepačke naočale postmoderne da vidim ono što mi bode oči do bola. Ako ima postmoderne etike, onda ima i marksističke etike, iako su sve to samo šume gvozdene drveća i lišća.

KRIST Taj jadnik radije je završio na križu u društvu dviju baraba nego na mirovinskim stupovima prvog i drugog reda farizeja ili Poncija Pilata.

MODERNO POGANSTVO Crkva i država koje se valjaju u istoj smradnoj postelji i nisu drugo nego poganska crkva i poganska država.

AMBIVALENCIJA Kad čujem veliku riječ kao što je ambivalencija, znam da mi ta velika riječ radi o glavi, kao i sve velike riječi: domovina, Bog ili pak patriotizam. A kad pokušam uhvatiti tog bika za rogove zvane "ambivalencija", on se odjednom pretvara u papirnatu i mlaku kravu bez rogova. Wittgenstein nije mogao ni u snu smisliti dvije vrste poluljudi: matematičare i sociologe.

BOGU BOŽJE Kristovu riječ "Bogu Božje, caru carevo" samo volovi s velikim rogovima mogu tumačiti kao da nema nikakve razlike između Boga i zemaljskih goniča robova. Što i kako raditi s volovima na tržnici, jasno je; ali što raditi s njima u nekoj crkvi, to nimalo nije jasno.

FARIZEJI Kad je riječ o farizejima, valja u njihovu obranu reći i ovu kratku riječ: to su bila velika i obrazovana židovska gospoda, kojima, svakako, nije ni u snu nije im se moglo dogoditi da budu ni pedofili, homoseksualci ni mafiozi ni obožavatelji jedne propale države, koja je uspjela samo u tome da svoj vlastiti narod pošalje na stratište.

"TISUĆLJETNI SNOVI JEDNOG NARODA" Nema nikakvih "ostvarenja tisućljetnih snova jednog naroda", osim u bolesnim snovima onih koji vas žele zavesti u nove tisućljetne snove i nove smrti bez snova. Kao što se zna, san je samo blagi sedativ za konačno rješenje svih problema, koje se zove smrt. Možda i danas kad vam nude blago i umirujuće sredstvo za dobar san, možda, kažem, misle na san svih snova, na brzu, toplu i blagu smrt!? Atribucije "brzog", "toplog" i "blagog" šarmantno gurnute u blizinu ledenog sječiva koje pada na vašu glavu, one same po sebi sve govore onom koji zna slušati, a posebice kad je riječ o banalnim ubojstvima u općem interesu!

MINISTARSTVO ZDRAVLJA Ukidanjem temeljnog ljudskog prava da se umre od bolesti koju ste sami odabrali, ukida se i pravo na život koji ste sami izabrali kao "svoj život". Ministarstvo zdravlja u ovom naizgled nevinom slučaju rasprava oko pušenja možda je samo djelatna i varava iluzija pravog ministarstva stratišta koje želi sva individualna pušenja i zagadenja u konačnici funkcionalizirati kolektivnim pušenjem jednog jedinog zajedničkog dimnjaka, onog koji se ne tako davno prepoznao kao logorski dimnjak za spaljivanje živih ljudi. Oni koji vam naizgled žele samo žarko dobro, možda vam kao u pravoj kriminalnoj priči o kriminalnoj zbilji samo rade o glavi. Samo!? **E**

DRUGA STRANA SNA

JUŽNOAFRIČKI LIJEČNIK, MEDICINSKI ANTROPOLOG I KNJIŽEVNIK, KOJI JE LJETOS PREMINUO, U SVOJIM LIRSKIM PRIČAMA ILI PJESMAMA U PROZI STVARA POLOVICE NADREALISTIČNIH SVJETOVA ČIJE SE DRUGE STRANE VIDE KAD SE JOŠ JEDNOM POGLEDA KROZ PRVE

CECIL HELMAN

POLA ŠALICE KAVE Pola šalice crne kave u kafiću i dvije polovice *croissant*a. Dvije male plastične posudice, pola porcije, jedna s maslacem, jedna s marmeladom. Obje polupune. Polukružni stol prekriven stolnjakom s malim bijelim i plavim kvadratićima. Na jednoj polovici nalaze se tragovi gorenja. A na drugoj tamne nepravilne mrlje. Pepeljara. Napola napunjena pepelom kubanske cigare. Dvije kazališne ulaznice, poderane napola, poluskrivene, ili su možda bile tri. Sve za matineju. I pola šake kose. Crne i smeđe, pola – pola. Jer se dvije žene bijesno tuku za drugim stolom, čupaju si kosu šakama. Samo je pola ostalo. Da, sada možete vidjeti da je obojena, jer je korijen kose sijed ili barem polusijed, a ne crn ili smeđ. Konobar ulazi u smokingu: izgleda samo napola obučen. Muškarac unosi pola boce crnog vina u kafić; druga polovica je samo dopola puna. Dva se čelista u duetu hrvaju za obližnjim stolom za naklonost skromne violinistice. Ja želim ovu njezinu polovicu, svaki od njih govori, ali ne tu drugu. Pola za jednog, pola za drugog, ali se ne mogu složiti. Pola sata kasnije, i žene se još svadaju. Rezultat? 50 - 50, rekao bih. U međuvremenu konobarova pozornost je podijeljena. Polovica je usmjerena na žene u svadi, ostatak na ostale u kafiću. Ne zna što da učini. Mjesto je već napola prazno. Netko drugi naruči apsint i polovicu popije u jednom gutljaju. Netko drugi je popužio samo pola svoje cigare. Šalica kave na polukružnom stolu sada je poluprazna, ili je polupuna? U svakom slučaju, samo je polovica kafića uključena u događaje. Žene, čelisti, muškarac s polupraznom bocom crnog vina – i svi su skeptični. Svi samo napola vjeruju u to što im se događa u tom malom kafiću. Da, i jedna polovica mene također se želi složiti s njima. Ali druga polovica...

TAJ NLO KOJI NAS JE UZEO NA ZUB Taj NLO koji je sletio tog dana. Onaj koji nas je uzeo na zub, samo nas. Okrugao i srebrn, gotovo sijed i blistav. Zašto nas? Onaj koji je zapalio staju s kravama, i napravio one matematičke stvari kokošima, Bog blagoslovio njihove male duše. Ali zašto mi? Zašto onda? Sječaš li ga se, tog takozvanog NLO-a? Onog koji je podijelio ujaka Basila i oduzeo od ujne May? Ta srebrnasta stvar, srebrno-plava poput okruglog kita koji, eto, samo tako pliva zrakom. Velikom brzinom, baš ovako, pogledaj, baš tako. Ali zašto se baš nas dohvatio? Sječaš li se tog NLO-a, sječaš li se tog visoko elektrostatičkog cviljenja i polarne svjetlosti koja je pala na farmu. Sjene u poljima. Kako su usjevi pobijeljili. Pištanja radija i sva ta užasna televizija. Dalekovoda koji su trčali u panici preko polja, vukući za sobom svoje žice. Traktora koji su se međusobno borili do smrti u inkubatorima. Svih tih ljama, i divljih zečeva i rastopljenog generatora. Svi su oni sada mrtvi i nestali. Čak i faksovi, u svojim koralima, između hrskavih ostataka fotokopirki i majčine dušice. Sječaš li se tog navodnog NLO-a koji je sletio među nas toga dana? Onoga koji me je odveo tako daleko i nikada nije vratio sve moje dijelove?

SUBOTNJA VEČER Klub je večeras pun. Totalno krcat. Na bini, onaj čovjek koji je podmetnuo bombu u kafić prepun ljudi svira bendžo. Nevješto prebire po žicama tiho pjevušeći sebi u bradu. U stilu country and westerna, s trunčicom bluesa. Tanka kravata, karirana košulja i crni kaubojski šešir. Pokraj njega ćelavi muškarac koji je oteo zrakoplov i raznio njegove putnike, svira bubnjeve. Lupa po njihovoj nategnutoj koži i po cimbalima, udarajući uz sinkopirani ritam. Iza njega, serijski ubojica s električnom pilom i ošišan na ježa svira na kontrabasu. Naslanjajući njegov dugi vrat nježno na crvenu kariranu košulju, spretni prsti prebire po žicama. Odmah pokraj njega čovjek koji je ubo nožem onu časnu sestru svira gusle. Namrštena lica, praznih očiju, dok se njegovo grozničavo gudalo diže i spušta. Ispred njih stoji

plavuša koja je otela novorođenče iz bolnice i pjeva. Privila se uz mikrofon u haljini s bliješućim crnim školjkicama i šapuće tihim hrapavim glasom o ljubavi. O da, klub je večeras pun i konobarice se žure. Čaše kuckaju i kockice leda se tope, reflektori pulsiraju u gustoj magli dima kubanskih cigara. Za jednim stolom sjedi muškarac koji je napravio bombu i naručuje martini s limetom. S ledom, naravno. Za drugim, žena koja je spojila baterije s tempiranom bombom popravljajući šminku. Provjera ruž u malenom, srebrnom ogledalu, koje joj je poklonila majka nakon mature. Odmah iza nje muškarac koji je pucao i ubio dvije stjuardese tijekom otmice smije se šali o Englezu, Ircu, Turčinu i Venecuelancu. Do njih, dvije žene koje su voljele serijskog ubojicu, i pomogle mu da zakopa žrtve, razmjenjuju recepte za govedinu i piletinu na kraljevski način. Iza njih, žena koja je odvrćala pozornost medicinskim sestrama – dok je njezina prijateljica otimala dijete – raspravlja o novom frizeru: čovjeku imenom Raoul. Nedaleko, čovjek koji je dao nož muškarcu koji je ubo onu časnu sestru raspravlja o bejzbolskim rezultatima i preporučuje dionice General Motorsa kao vrijednu opciju za trgovinu na burzi. O, klub je večeras prepun! Posvuda prasak čepova s boca šampanjca, zvuk mjehurića, žustro šuškanje najvećih novčanica. U međuvremenu, na plesnom podiju dva se para laganu ljuļaju uz glazbu. Muškarac u smokingu koji pleše s crvenokosom ženom ružičastih noktiju usmjerava svoju granatu prema muškarcu s crnim kaubojskim šeširom koji svira bendžo. U stilu country and westerna s trunčicom bluesa. Onome muškarcu koji je podmetnuo bombu u prepun kafić. U istom trenutku, profinjeni prst crvenokose žene zastaje na gumbu daljinskog upravljača radio detonatora, koji je spojen na veliku kutiju želatinoznog eksploziva koji se nalazi ispod bine. Upravo ispod mjesta gdje čovjek koji je ubio nožem časnu sestru i serijski ubojica električnom pilom s jež-frizurom stoje i sviraju svoje instrumente: violinu i kontrabas. U međuvremenu, drugi par – mlada crnkinja i čovjek blago orijentalna izgleda – plešu u blizini, polagano, blago. Čvrsto držeći jedno drugo oko struka. Slobodnom rukom, crna djevojka s posvijetljenom kosom i crvenom minicom sprema se podignuti kanister otrovnog plina i baciti ga na ženu u haljini s crnim, blještavim školjkicama, onu koja se privija uz mikrofon i pjeva hrapavim tihim glasom o ljubavi. I dok ona to radi, čovjek blago orijentalna izgleda jednom rukom grli njezin grimizni struk dok pažljivo usmjerava dugu, tanku, crnu, otrovnu strjelicu prema ćelavom muškarcu na bubnjevim, onom koji je oteo avion i raznio sve njegove putnike i čiji prijatelj za stolom sada prepričava šalu, ponovno i ponovno, svakome tko želi slušati, o Englezu, Ircu, Turčinu i Venecuelancu...

Da, rupa sigurno vrvi večeras. Kao i uvijek. Prepuna do boli, ali tko se žali? Uvijek je ovako subotom uvečer – isti ljudi svaki put, svaki tjedan, ista atmosfera. Ne možete nadmašiti ovu jedinstvenu atmosferu. Zato je mjesto tako popularno – zbog atmosfere.

Pogotovo subotom uvečer.

RAZMIRICA U SELU Većini se žena u selu sviđao, ali većini muškaraca nije. I djeci je bio drag, ali crni poniji bili su prilično nezainteresirani. Mačke su ga voljele i lizale, ali zečevi u svojim jazbinama bili su suzdržani. Pilići su često bili bezobrazni s njim, ali dabrovi su bili puno pouzdaniji. Jedan mu se tukan čak udvarao, ali je papiga rekla *Ne!* Na rubovima sela nekoliko je zmija stajalo uz njega, dok su druge pljunule i otpuzale. Neko drveće je bilo odano, ali brežuljak prekriven grmljem mirte širio je tračeve. Krave su smatrali njegovim pouzdanicama, ali kokote – *nikad!* Nekoliko oblutaka i veliki kamen stali su

na njegovu stranu, dok su se drugi povukli i izgradili zid. Lokve nikada nisu bile neutralne u ovoj stvari, naravno, ali neke kišne kapi su se raspale. Jedan planinski lanac čak je oformio pukovniciju, ali drugi se samo pokrio ledom. Neki oblaci otplovili su u obliku *da*, a neki su zagrmili *ne*. Posvuda su neki prisvojili to mišljenje, dok su drugi zauzeli drugo. Posvuda je bilo neslaganje. I nekima se sviđala takva situacija, a drugima nije. Jer neki su muškarci voljeli to što im se ne sviđa, ali nekim se ženama to nije sviđalo. Neki su i dalje govorili da je trebao otići, dok su drugi govorili da treba ostati. Svi su rekli da ih zbunjuje situacija, ali nitko se s njima nije složio. Posvuda je vladala nesloga, ali ne svaki dan u tjednu. A on? Pa, ponekad je sve to smatrao posve prirodnim slijedom događaja, i dočekivao ga je raširenih ruku. A ponekad naravno nije....

PAD Već je jesen. Odnekud između grana pada list. Polako kruži prema dolje kroz prohladan zrak. Tanak i suh, svijen i zlatno-smeđ. Po cijelom gradu pada lišće. Polako klizi s drveća. Ponekad je crveno, ponekad zeleno, većinom zlatno-smeđe. U parku

padaju i ptice. Golubovi i vrapci i svrake pa čak i crvendaći – njihova mala prsa crvena i zlatno-smeđa. Padaju polako sa stabala, smrznutih i ukočenih krila. Klize u pernatim spiralama kroz suhi, jesenski povjetarac. S obližnje zgrade pada čovjek. Možete ga čuti kako vrišti, slabo, suho i mahnito, dok propada kroz zrak. Nosi smeđe odijelo, raskopčanu košulju i zlatni lanac oko vrata. I pozlaćeni ručni sat i zlatno prstenje – nekoliko njih – na prstima. Džepovi su mu puni kovanica, mnoge su zlatne i prosipaju se u zrak oko njega. Među hladnim strujama zraka lice mu izgleda crveno i natečeno, zubi su žuti u vriskom otvorenim ustima. Već je jesen. Zrak je svjež i prilično suh, noći postaju sve duže. Čovjek pada s vrha velike zgrade od crvenih cigli, blizu središta grada. Prozori zgrade zlatni su od zalazećeg sunca. Ponire prema zemlji, u nepravilnim spiralama. Visoko iznad njega pada zrakoplov. Njegovi su motori u plamenu. Padaju kroz leden, vrišteći zrak, spiralno s neba. Pri svakom zaokretu njegova krila sjaje rožim sjajem reflektirajućeg zalaska sunca. Već je kasno poslijepodne. Malene smeđe figure iskaču iz pilotske kabine i poniru prema zemlji. Zrak je hladan i drhtav. Blagi povjetarac mjestimice nosi lišće, među spiralama padajućih ptica. Gorući zrakoplov još pada. Po cijelom gradu na koji pada mrak, počela je padati kiša meteorita. Padaju između zvijezda koje su se počele pojavljivati. Velike, smeđe, kamene stvari sjaje užarenim, crvenim sjajem dok padaju na zemlju. Eksploziraju među zgradama u kiši zlatnih iskri. Posvuda lišće pada s grana. Polako, tromo. A iznad nas, muškarac u smeđem odijelu još pada. Ponirući, mahnito grabi rukama punim zlatnog prstenja po praznom, nezainteresiranom zraku. Ponekad se na tren njegovi krikovi izgube među zvijezdama na obgrljujućem noćnom nebu. Ali ponekad ih opet možete čuti. Večer je hladna, zrak je sada suh i svjež i gotovo kristalno jasan. Iz svakog džepa pada kiša zlatnih kovanica. Poput jesenjeg lišća, poput malih okruglih ptičica ili kružnih pahuljica koje odražavaju plamen zrakoplova u padu. Polako silaze dolje, prema gradu. Gomila sjenastih smeđih figura također pada, neki love kovanice dok padaju pokraj njih. Ubrzo će sve ptice pasti na debeli tepih od lišća koji sada pokriva zemlju. U tom parku, i u cijelom gradu, u predvečerje. Zlatno-smeđe, obasjane gorućim meteoritima i zapaljenim zrakoplovima. Među golim drvećem, tihim pticama i padajućim lišćem nešto se završava. A nešto drugo počinje. Sada muškarčeve krikove zamagljuje kaskade smrznuta perja koje se vrte oko njega. U trenu, sjena kovanica i lišća prelazi preko njegova čela, poput nepravilne bore. Njegova kosa je uzburkana u ledenom povjetarcu smrznutih krila. Da, još pada. I pada. Zrak oko nas je hladan. Oštar, hladni povjetarac se diže, krivuda polako među mračnim ulicama grada. Gotovo da smo tamo. Gotovo. Zima je gotovo nad nama. **E**

S engleskog prevela Margareta Matijević Kunst.
Ulomci knjige *The Other Half of the Dream*, Quale Press, 2004.

4 SCREENS EUROPEAN FESTIVAL

HOTDOCS Toronto

SILVERDOCS Washington

"Sigurno najbolji dokumentarac u zadnjih nekoliko godina."
The Guardian

EXPRESSIONEN CORTO

ZAGREBDOX

SHEFFIELD DOC/FEST

Kakav je osjećaj pokušati spasiti nečiji život? I pritom pogriješiti?

enoleski KIRURG

glazba NICK CAVE & WARREN ELLIS

dokumentarni film Geoffreya Smitha

restart LABEL

MONITOR

zarež

PLAN B

NOVINE www.e-novine.com

dokukino CROATIA

ONKRAJ SVIH KATEGORIZACIJA

CENČIĆ NIJE PRODUKT SUVREMENE DISKOGRFSKE INDUSTRIJE, KOJI ĆE U STUDIJU VODITI LJUBAV S MIKROFONOM, A NA KONCERTNOM PODIJU IMPRESIONIRATI PUBLIKU SAMO VISOKIM NOTAMA I OKRETNIM KOLORATURAMA. ON NE SAMO DA U POTPUNOSTI RAZUMIJE GLAZBU KOJU IZVODI, NEGO TO ČINI TAKO DA I SLUŠATELJ RAZUMIJE SVE ŠTO JE SKLADATELJ POJEDINIM DJELOM IMAO REĆI

TRPIMIR MATASOVIĆ

Koncert Maxa Emanuela Cenčića,
Franjevačka crkva, Samobor, 3.
listopada 2009.

Veliki se glazbenici, između ostalog, prepoznaju i po odabiru svojih suradnika. Umjetnici nesigurni u vlastitu kvalitetu neće dopustiti da ih prateći sastav zasjeni te na taj način ugrozi njihov status zvijezde programa. No, kontratenor Max Emanuel Cenčić nije takav glazbenik, pa je za svoj povratnički koncert u Hrvatskoj, održan 3. listopada u sklopu Samoborske glazbene jeseni, za suradnike odabrao četvoricu instrumentalista koji su mu kvalitetom gotovo posve ravnani.

PREPOZDATLJIV GLAS Upravo je taj "prateći sastav", koji je, zapravo, puno više od toga, ono što na određeni način ponantira čitav Cenčićev recital. Jer, tek bismo za čembalista Yvona Reperanta mogli reći da je jedan od onih glazbenika kakve smo već imali prilike čuti u Hrvatskoj, premda ne mnogo. No, zato su ostali Cenčićevi suradnici bili uistinu izvanserijski. U prvom je planu pritom bio blok-flautist Luis Beduschi, koji je osobito zasjaio u solističkim interpretacijama jedne Corellijeve sonate i varijacijama anonimnog skladatelja 18. stoljeća. Nije pritom toliko bitan njegov neupitan virtuoziitet, koliko sposobnost da udahne dublji glazbeni

smisao čak i djelu koje njime na prvi pogled baš i ne obiluje, kao što je slučaj sa spomenutim varijacijama.

No, ništa manje zanimljiv nije bio ni ostatak *continuo* sekcije. Violončelist Francesco Galligioni učinio je zanimljivima čak i manje-više klišeizirane basovske linije u većem dijelu programa. Hubert Hoffmann na kitaroneu je, pak, pokazao razinu kreativnosti u realizaciji *continua* još uvijek prilično neuobičajenu čak i među najboljim glazbenicima na trzalačkim instrumentima.

Ipak, Max Emanuel Cenčić naposljetku je, s potpunim pravom, bio najveća zvijezda ovog koncerta. Riječ je o umjetniku kojeg nema previše smisla uspoređivati čak

ni s najvećim kontratenorima današnjice, jer bi to značilo kategorizirati glazbenika čije je muziciranje onkraj svih kategorizacija. U Cenčiću se, jednostavno, preklapaju ama baš sve osobine koje su potrebne za potpunog umjetnika – one kojih mnogi imaju po nekoliko, ali samo iznimni sve. Za početak, na danas već prilično velikom svjetskom tržištu kontratenora Cenčić je uspio pronaći svoj prepoznatljiv glas – i u doslovnom i u prenesenom smislu. Zahvaljujući tome, slušajući ovog pjevača ni trenutak nećemo posumnjati da je možda riječ o nekom drugom, što je, u gomili kontratenorskih "klonova", već i samo po sebi veliko postignuće.

ČISTI UŽITAK U GLAZBOVANJU

Kod tako potpunog glazbenika, kakav Cenčić definitivno jest, nema smisla trošiti riječi na suvereno vladanje vokalnom tehnikom i savršeno poznavanje stilskih zakonitosti, ne samo u repertoarno etabliranim Händelovim djelima, nego i u zakučasto zagonetnim kantatama Domenica Scarlattija. Ti su elementi za njega tek polazište interpretacije, a ne sami sebi svrhom. Cenčić nije produkt suvremene diskografske industrije, koji će u studiju voditi ljubav s mikrofonom, a na koncertnom podiju impresionirati publiku samo visokim notama i okretnim koloraturama. On je, naime, umjetnik koji ne samo da u potpunosti, čak i na najprikrivenijim razinama, razumije glazbu koju izvodi, nego to čini tako da i slušatelj razumije sve što je skladatelj pojedinim djelom imao reći – i to čak i u onim aspektima kojih možda ni sâm autor nije bio u potpunosti svjestan.

I, na kraju, uza sve to, Cenčiću, ali i njegovim odličnim suradnicima, ostaje još sasvim dovoljno prostora za čisti, premda nipošto ne i larparlartistički užitek u glazbovanju. A taj užitek oni nesebično pružaju i svojoj publici. Floskule poput one o "koncertu godine" u ovom su slučaju izlišne, pa gotovo čak i neumjesne. Jer, njima bi se, u krajnjoj liniji, samo degradirala veličina događaja kakvog čak i najveći sretnici iskuse tek nekoliko puta u životu. **E**

UREDNO POSLOŽENO I UHU UGODNO

HARDINGOVA JE INTERPRETACIJA ŠKOLSKI POUZDANA I NEPROVOKATIVNA, I UPRAVO ZBOG TOGA NEDOSTAJE JOJ ONAJ ZA MAHLERA, A I VEĆINU DRUGIH SKLADATELJA, NEZAIBILAZAN ELEMENT IRACIONALNOG U INTERPRETACIJI

TRPIMIR MATASOVIĆ

Koncert Kraljevskog Concertgebouw orkestra iz Amsterdama, Mala dvorana
Doma sportova, Zagreb, 6. listopada 2009.

Nije lako nositi oznaku "najboljeg svjetskog orkestra". S jedne strane, to sa sobom nosi iznimnu odgovornost i velika očekivanja publike, a s druge krije u sebi opasnost rutinskog počivanja na lorvikama. Kraljevskom Concertgebouw orkestru iz Amsterdama ovo se potonje, srećom, još nije dogodilo. Razlog tome je, između ostalog, i to što je tu laskavu titulu, barem prema sudu uglednog časopisa *Gramophone*, preuzeo prije tek nešto više od godinu dana, otevši time dugogodišnji primat Bečkoj i Berlinskoj filharmoniji.

TRANSPARENTNOST I KOMPAKTNOST Nažalost, ovaj se orkestar u Zagrebu pojavio u sve samo ne idealnim okolnostima. Naime, kako je Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog još uvijek zatvorena, koncert je bio održan u maloj dvorani Doma sportova. Doduše, za razliku od drugih zagrebačkih sportskih dvorana, poput Arene ili Doma Dražena Petrovića, ova ima sasvim pristojnu akustiku, u kojoj

tek gudači gube ponešto na svom sjaju, ali je zvučna slika i dalje sasvim prihvatljiva. To jest, prihvatljiva je kad je riječ o zvuku orkestra, ali ne i kada se taj zvuk miješa s odjecima ne baš tihih zvukova treninga u susjednoj dvorani.

Bilo kako bilo, gosti iz Nizozemske nisu se dali omesti takvim nepovoljnim okvirom. Dapače, ponudili su zagrebačkoj publici glazbovanje kojim su u potpunosti opravdali očekivanja. Standardi su to orkestralnog glazbovanja koji su u Hrvatskoj inače nečuveni, i to u doslovnom smislu. Stoga niti ne treba posebno izdvajati nijednu orkestralnu skupinu, jer je svaka od njih sastavljena od vrhunskih glazbenika, spremnih da, po potrebi, u svakom trenutku postanu i vrsnim solistima. Ako su ideal orkestralnog zvuka transparentnost i kompaktnost, što je sve samo ne jednostavno ostvariti simultano, onda možemo reći da je Concertgebouw taj ideal zaista i ostvario.

Središnji dio njihovog programa bila je *Prva simfonija* Gustava Mahlera, skladatelja

koji je za života i osobno dirigirao ovim orkestrom. Taj orkestar, pak, nije, poput Bečke ili Berlinske filharmonije, ansambl koji bi svirao "sâm od sebe", bez obzira na to tko se nalazio za dirigentskim pultom. U globalu, to mu je prednost, jer se zna prilagoditi specifičnim zahtjevima svakog pojedinog dirigenta. No, u konkretnom slučaju zagrebačkog koncerta, ta je osobina donijela koliko koristi, toliko i sreće.

NESENZIBILIZIRANOST ZA FOLKLORNU ARHETIPNOST Daniel Harding, britanski umjetnik mlade generacije, s već izgrađenom respektabilnom međunarodnom karijerom, dirigent je koji, nažalost, zasad još nije posve dorastao izazovima Mahlerovog simfonizma. Isprva, čini se da je u njegovoj interpretaciji *Prve simfonije* ama baš sve onako kako bi trebalo biti. Jer, Harding ima dobar pregled nad strukturom djela, majstorski barata dinamičkim odnosima i transparentno predstavlja čak i u ovom ranom opusu već prilično složene odnose superponirane glazbene građe. Nešto, međutim, ipak nedostaje. Hardingova je interpretacija školski pouzdana i neprovokativna, i upravo zbog toga

nedostaje joj onaj za Mahlera, a i većinu drugih skladatelja, nezaobilazan element iracionalnog u interpretaciji. Pogotovo se to odnosi na elemente folklornog karaktera, kojima je, bez obzira na njihovu stiliziranost unutar simfonije, ipak nedostajalo malo više spontanosti.

Upravo zbog toga, najveća je greška programa bilo uvrštavanje Janáčkovih *Laških plesova*. Odabrani kako bi potcrtali folklorna izvorišta Mahlerovog simfonizma, oni su, u konačnici, potcrtali Hardingovu nedoraslost interpretaciji glazbe folklorne provenijencije. Sve je tu bilo uredno posloženo i uhu ugodno, ali bez gotovo ikakvog senzibiliteta za arhetipnost pučke glazbe – istu ona koja je bila ključna i Mahleru kada se njome služio u svojim simfonijama.

Naravno, sve su ovo ipak relativno minorne primjedbe na jedan u zbroju ipak fantastičan koncert. Možda bismo, međutim, za neko sljedeće pojavljivanje Concertgebouw orkestra pred zagrebačkom publikom ipak poželjeli pred njim vidjeti nekog drugog dirigenta, poput njegovog šefa Marissa Jansonsa. On je, naime, već odavno veliki dirigent, a Daniel Harding to, barem zasad, ipak još nije. **E**

BILDUNGSROMAN JEDNE ZNANSTVENICE

U STRUČNIM JE KRUGOVIMA VEĆ NAGLAŠEN VELIKI ZNAČAJ OVOGA ČITANJA, OPISA I KATEGORIZACIJE AUTOBIOGRAFSKOG ŠTIVA U HRVATSKOJ

SNEŽANA ILIĆ

Sklona sam potpisati svaku riječ Williama Deresiewiczza (iz izuzetno inspirativnog eseja *Kraj samoće*) da je odlika suvremenog sebstva *vidljivost*, življenje izričito u odnosu na druge i da tek u tom odnosu postajemo stvarni samima sebi. Usporedimo li to s *iskrenošću* kao kulturološkom odrednicom sebstva u romantizmu, ili s *autentičnošću* kao temeljnom vrijednošću modernizma, stvar postaje još očitija. Da će postmodernistička sekvencija u kulturnoj povijesti doista ostati trajno obilježena tim strašnim strahom od anonimnosti, svjedoči i moćna plima autobiografskih zapisa u posljednja dva-tri desetljeća. Samo na južnoslavenskim jezicima ispisano je desetine tisuća stranica Ja-štiva od strane onih koji ne dijele Andrićevo mišljenje "sve je u djelu". Autobiografije pišu danas gotovo svi, i literarni početnici i osvjedočeni literarni majstori, i Barack Obama, i Nives Celzijus, i Carla del Ponte, i Günter Grass, i Igor Mandić.

ŽENSKA HERMENEUTIKA Na širem planu, pokušamo li okupiti potpuno raznorodne autobiografske pripovjedne tekstove oko jedne osnovne socio-psihološke osi, utvrdit ćemo da je uloga autobiografija posebno velika u prijelomnim trenucima. Njihovi sadržaji po pravilu se poredi sa stvarnim ponašanjem stvaralaca, javnih ličnosti i pokazuju na koji se način promjene okolnosti, vrijednosti pa, u krajnjoj liniji, i onoga što se već dva stoljeća naziva *Zeitgeist*, prelamaju kroz ličnost koja ih nastoji razumjeti i osmisлити, a često i nesvjesno pred sobom i pred drugima opravdati napuštanje nekih uvjerenja ili konformizam svojih postupaka. (Kao da samim ispovjednim tonom svojih zapisa autor kupuje sebi oprost od svakog grijeha!) Ukoliko su izvanjske promjene žešćeg ritma i bržeg tempa, ili ukoliko je njihov dalekosežniji domašaj teže predvidi, potreba da se osmisli vlastita prošlost i osigura mjesto u drukčijoj, maglovito nepredvidivoj budućnosti, ponekad poprima i gotovo prisilan, kompulzivan karakter. U takvim situacijama publika se susreće s dugim neprekidnim nizom samopromišljanja u cilju samoopravdanja za mnogo štošta. To naravno ne vrijedi samo za hrvatsku autobiografsku prozu, ali dobrim dijelom vrijedi i za nju tokom posljednjih desetljeća, u vremenu snažnih političkih i društvenih turbulencija.

Tako veliku produkciju pratili su i pojačani naponi književnih znanstvenika da istraže, opišu i promisle autobiografsko stvaralaštvo i na taj način ovom, duhu vremena potpuno primjerenom, žanru pridaju dignitet. U svom istraživačkom pohodu na Ja-zapise u ovom dijelu europskog kulturnog prostora neumorna je (bila) Helena Sablić Tomić, Osječanka, kroatistica, marljiva književna teoretičarka i kritičarka. Naime, u stručnim je krugovima već iznesena ocjena da je Helena Sablić Tomić *prva iščitala korpus autobiografskog štiva u Hrvatskoj, opisala ga i kategorizirala*. Hvalevrijedan pothvat i rezultat, može se reći, ali ima tu još nešto posebno, ima *Hrvatska autobiografska proza* i jednu posebnu kvalitetu. Njezina je hermeneutika, naime,

izrazito personalizirana, obilježena specifično ženskim, modernim senzibilitetom. I više od toga: čitajući je, pratimo kako se u hermeneutici odvija odgojni proces kao slobodni život, kao vlastiti razvoj iza kojega, na diskretnoj udaljenosti, stoji čitav mali sistem apelativnih struktura, potajnih provokacija i sugestija.

OPIPAVANJE VLASTITIH RUBOVA Jer, još je Hamann, Mag sa sjevera, prije dvjesto pedeset godina ustvrdio da su djelo i tumač u zavjeri. Svojim zagonetnim stilom želio je prisiliti čitatelja na kreativnu suradnju, vjerujući da su autor i čitatelj dvije komplementarne polovice jedne cjeline, koje se moraju prilagoditi jedna drugoj da bi ostvarile zajednički cilj, a to je razumijevanje djela. Otkuda ova asocijacija na Hamanna? Zato što Helena Sablić autobiografije promišlja autobiografski; ona s velikim empatijskim kapacitetom *prianja* uz tekstove, ulazi u tuđa ispisivanja, upisivanja i propitivanja vlastitog života i pritom ispisuje crtice iz svoje privatnosti i naznačuje bar obrise vlastite autobiografije. Nadahnuta tuđim samopropitivanjem i sama se upušta u samopropitivanje, u potragu za svojim intimnim Ja. Avantura opipavanja vlastitih rubova očito ima svojih čari koje Helenu Sablić navode da znanost prevodi u svoj život, a svoj život uvodi u istraživanje. To ne radi samo u ovoj knjizi, već dosljedno i u prethodnima: *Intimno i javno – suvremena hrvatska autobiografska proza* i *Gola u snu: o ženskom književnom identitetu*. Na taj način *Hrvatska autobiografska proza* postaje dio autoričina višetomnog *Bildungsromana*.

Budući da je knjiga osmišljena kao visokoškolski udžbenik, ona kroz tri različite forme (rasprave, predavanja, interpretacije) na izvjestan način predstavlja *summu* autoričina višegodišnjeg istraživanja. Žanr se ovdje promatra, kako bilježi sama autorica u uvodnom dijelu, *na razini izraza i sadržaja od razdoblja romantizma do suvremenosti*, od sredine 19. stoljeća do današnjih dana. I doista, ta istraživanja vremenski uokviruju *Dnevnik* Dragojle Jarnević (1833.) i *Grad u zrcalu* Mirka Kovača (2007.).

INOVATIVNA KLASIFIKACIJA U knjizi funkcionira već spomenuta inovativna klasifikacija autobiografskih tekstova na dvije osnovne skupine: jedna je pripovjedna, u koju Helena Sablić svrstava dnevnike, memoare i pisma, a druga esejističko-refleksivna, gdje su uvršteni eseji, kolumne i novinski članci. Polazeći od pretpostavke da bi svaka zatvorenost i završenost tumačenja sličila na neko novo Učenje o konačnim stvarima, Helena Sablić ipak nije čisto postojanje *čistih* termina. No, ono čime se autorica u metodološkom smislu rukovodi praveći ovu klasifikaciju jest prije svega vrsta autobiografskog sporazuma i vrsta narativne dominante. Autobiografski ugovor, književnoteorijski *terminus technicus* francuskog teoretičara Lejeunea, Helena Sablić dosljedno koristi kao metodološku alatku u prvom dijelu *Hrvatske autobiografske proze, Raspravama*. To znači da eksplicitno u svakom promatranom razdoblju prati

liniju dominantnog sporazuma između autora i čitatelja, tj. prevladavajućeg modela komunikacije, koji bi trebao donekle ili potpuno ispuniti očekivanja čitalaca, tj. kulturne publike određenog doba. Na taj način jasno se može ocrtati književnopolitički i kulturološki kontekst Ja-zapisa. Hrvatski romantičari, na primjer, ispisuju takvu autobiografsku prozu koja govori prije svega o njima kao javnim osobama, o njihovim stavovima i praktičnoj uključenosti u projekt nacionalnog, političkog i kulturnog preporoda. Gajeva *domočežnja*, vezana za školovanje i rad izvan domovine, postaje svojevrsni lajtmotiv u većine hrvatskih romantičara. Prostor intimnog skoro je nevidljiv u njihovim autobiografskim tekstovima, privatno se gotovo posve poklapa s javnim. Iznimku Helena Sablić nalazi samo u autobiografskom rukopisu jedne žene iz toga doba, što je možda i očekivano s obzirom na onodobna ograničenja javnog angažmana žena. Riječ je o tisuću dvjesto stranica već spomenutog *Dnevnika* Dragojle Jarnević, dragocjenim i iskrenim *noćnim* zapisima vođenim tokom četrdesetak godina, *nakon što se obave svi drugi poslovi, nakon što se odigraju sve uloge koje su nam zadane*, kako to kaže Andrea Zlatar u tekstu o feminizmu u hrvatskoj književnosti. Slijedeći književnopolitički kontekst, autorica nadalje u *Raspravama* ispituje autobiografski diskurs na prijelazu 19. u 20. stoljeće (K. Š. Gjalski) te naposljetku polidiskurzivnu naraciju hrvatske moderne.

Helena Sablić Tomić, *Hrvatska autobiografska proza: Rasprave, predavanja, interpretacije*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2008.

OTVARANJE DIJALOŠKOG PROSTORA Središnje, najobimnije poglavlje, *Predavanja*, odvija se pred čitateljima duž crte podžanrovskih specifičnosti autobiografskih tekstova. U središtu su autoričina interesa biografije, memoari, dnevnici, pisma i kolumne prije svega suvremenih hrvatskih autora, a svježinu i dinamičnost u

pristupu donosi prožimanje akademskog diskursa i modernih životnih i umjetničkih praksi i izraza, od *cyber* komunikacije do filma i uporabe dokumentacijskog materijala. Ovome je poglavlju autorica pridodala i jedno zasebno predavanje o intimi, u kojem započinje dvostruki dijalog – sa samom sobom i sa svojim studentima. U *Interpretacijama* Helena Sablić razgovijetnim jezikom iskusne književne kritičarke progovara o identitetskim zapisima Zdenke Marković, Matka Peića, Vladimira Rema, Gorana Rema, Igora Mandića, Pavla Pavličića, Mirka Kovača i Bogdana Mesingera, i o pionirskom doprinosu Vinka Brešića i njegova zbornika *Autobiografije hrvatskih književnika*.

Stroga struktura, ekonomiziranje mišlju i visoka razina interpretacijske samoodgovornosti jesu neke immanentne osobine ovoga teksta Helene Sablić. Otvaranje dijaloškog prostora između korica *Hrvatske autobiografske proze* svjedoči da je ta profesorica suvremene hrvatske književnosti i dekanica osječke Umjetničke akademije ozbiljna kada tvrdi da želi "unijeti kreativnu živost i buku u prostore unutar kojih se predavanja realiziraju". Stilistički pak promatrano, *Hrvatska autobiografska proza* znatno nadilazi svojvu primarnu didaktičku koncepciju i svrhu. Tvrdi znanstvenička jezgra obuhvaćena je, naime, nadahnutim i živahnim jezičnim izrazom koji na pojedinim mjestima narasta do barthesovske čulnosti. Čitamo kako je za D. Jarnević dnevnik *slatki nadomjestak koji se javlja u trenucima najveće žudnje, o pukotinama unutar romantičarskih putopisa iz kojih izrasta potpuna iskrenost bića*, o Igoru Mandiću koji zaista *prelazi rubikon svoje derme* u ispovijesti *Sebi pod kožu...* Vidljivo postaje kako iz autoričine osobne naklonosti prema intimistički intoniranim zapisima ishodi i veće spisateljsko nadahnuće kao izraz njezina intimnog užitka.

ŽANR U KOJEM SE NE UMIRE

Možda je zanimljivo ovdje napraviti mali ekskurs i zamijetiti kako se čini da je nekakav specifikum hrvatske znanosti o književnosti činjenica da se autobiografskom prozom, dakle izrazito individualiziranim tekstovima, prije svega bave žene, znanstvenice. Spomenimo samo Mirnu Velčić, Andreu Zlatar i dakako Helenu Sablić kao najpoticajnije i najplodnije u sustavnom promišljanju Ja-pisma. Kao da je ženski senzibilitet mnogo otvoreniji i prijemčiviji za ideju promicanja individualnosti i refleksiju posebnosti.

I na samom kraju, evo jedne male, možda poticajne, opaske o autobiografskom žanru. Za razliku od čisto fikcionalne proze, Ja-zapisi ostaju strukturalno otvoreni i nakon samog kraja – nema, naime, autobiografa koji je opisao vlastitu smrt. U njima, kao i u životu, ima samo tuđih smrti i utoliko je to "najvedrij" književni žanr. Dakle, vodite dnevnik, pravite svakodnevne zabilješke o svom životu, propitujte se i otkrivajte, poručuje svojim studentima Helena Sablić u *Hrvatskoj autobiografskoj prozi*. Veličajte izrecivo, rekao bi Rilke. A za neizrecivo će se već pobrinuti netko drugi... **E**

ANTIMODERNISTIČKI MONOLITI

VELIKIM IZDAVAČKIM POTHVATOM PREDSTAVLJEN JE OPUS JEDNOGA OD NAJPREŠUĆIVANIJIH I NAJZAGONETNIJIH SUVREMENIH SRPSKIH PISACA

DARIO GRGIĆ

Jedna vrijedna vijest iz Srbije: izdavačka kuća Draslar objavljuje sabrana djela Vladanu Dobrivojeviću, piscu dvojaka "ugleda": s jedne strane spominje ga se kao najprešućivnijeg pisca u istočnih susjeda, često i kao najzagonetnijeg, s druge strane o njemu je napisan doktorat i objavljena knjiga (o čemu ostatak recentne scene može samo sanjati) u kojoj ga se uspoređuje s najjačim autorima iz povijesti te scene, Crnjanskim, Kišem i Pekićem. Budući da ni sam nisam ljubitelj izmaštanih intelektualnih uzdisaja, možda je važno istaknuti kako je Dobrivojević sve prije nego napregnuti intelektualac s naglašenim bruh sindromom kakvih i mi imamo u svojoj bašči – lista je preduga da bismo ih nabrajali – on doista radi puno, puno piše, ima zaokruženu (ili bolje reći, izgrađenu poetiku) i u svom golemom opusu od preko šest tisuća stranica (a radi se o čovjeku koji se rodio 1968.) redovito kreće od otprije poznate postavke da je s ljudima kao rasom, kao podpasminom majmuna, stvar negdje u prošlosti krenula nizbrdo – ovdje odmah vidite da je početna teza slična Guenonovoj, Evolinoj i tezama drugih antimodernista – pa su njegovi romani vrlo maštovite razrade ove osnovne antimodernističke namisli.

OD MADONNE DO BERDAJEVA

Tako u triptihu *Nostalgija* pratimo paralelne dogodovštine genijalnog pijanista tijekom njegovih smucanja Parizom i Sjedinjenim Državama, a kao likovi se pojavljuju npr. Madonna i Jack Nicholson, dok s druge strane imamo srednjovjekovnog hodočasnika u potrazi za renormalizacijom – ovaj se, pak, susreće s Albertom Velikom, Svetim Ivanom od Križa, Eriugenom itd., čiji ga duhovi oblijeću i daju mu važne savjete o točkama na njegovu duhovnom putu. Problemi s kojima se on tijekom svoga sazrijevanja susreće opći su problemi ljudskosti, prevladavanje materijalnog nad duhovnim, periferije nad suštinom, izumiranje istinske komunikacije... Sudarajući njihova sržna nastojanja, Dobrivojević ispunjava svoju premisom postavljenu križaljku da smo danas unatoč tehničkoj superiornosti u još gore stanju nego prije osamsto godina – zaključak koji bi se nesumnjivo jako svidio Berdajevu i njegovu uzor-učitelju Dostojevskome, iako je ovaj posljednji uspješno izbjegavao preopćenite deklamacije o palosti čovjeka, nego je stvari izražavao romanesknim sredstvima, kroz priču, gotovo krimi-priču. Pandan koji Dobrivojević spomenutim krimićima pneumatološkog predznaka radi u trećoj knjizi *Nostalgije* kroz virtualizaciju, ili, kako bi rekao Baudrillard, kroz sveltlačke simulakruma, očituje se na tematskoj razini tako što se njegovi junaci zaglavljaju u svijetu Lynchova *Twin Peaks*, i tamo nastoje iz izmaštanih problema doći do izlaza iz računalne stvarnosti prema onoj prvoj, božjoj, iz koje su ljudi neslavno ispali ukoračivši u znanu nam povijest.

Međutim, Dobrivojevićevi romani nisu biografske priče o fikcionalnim ljudima. Kao što zapisuje u svom *Zaratuštri*: "Nema više životnih priča... Postoje serijski pseudoživotni kodovi, sa varijacijama ekstrahovanih

i pomno crpljenih i navodeno negovanih ličnih svojstava do uključenja u službu ujedinjućem poretku. Životne priče pripadaju vremenu u kome je takva pripovest bila mogućna, kao mučno vijuganje, potucanje i dovijanje pod kandžama labavijeg nadzora; životna priča pripada vremenu u kome je možda mogla biti uticajna; primerna, makar i potpuno izvan javnosti; u kome je mogla biti upoznata i tretirana, u kome je ma koga bitno mogla privući i pokrenuti".

Dobrivojević prije ispisuje njihove životne arije, ispovjedne umjetničke dokaze o točki do koje su u ljuštenju svih civilizacijskih suviškova stigli, kao svojevršno ekstrapolacijsko sumiranje potrage za stvarima sudbonosnijim od Pekićeva također kolosalno zamišljenoga i izvedenoga *Zlatnog runa*, i to ne samo stoga što ovom generacijski mladom piscu nije zlato sve što sja.

Jasmina Ahmetagić je u svojoj knjizi posvećenoj Dobrivojevićevoj prozi (*Potruga koja jesam*, Draslar, Beograd, 2002.) zapisala kako se radi o autoru koji potpuno odlučno izgovara "NE gotovo svim pojavama našega doba, u kojima sve manje negativnoga prepoznajemo jer smo u njih kolektivno uronjeni, te stoga nije čudo što ga to doba (nemajući, kao uostalom ni jedno, preveliku sklonost ka preispitivanju) zaobilazi u širokom luku, što oseća otpor prema ovom delu koje dosledno odbacuje: karijerizam, psihologizam, oportunistički establišment, estradu (i estradnu kritiku), licemerje, politiku, državu, institucije, poziranje..."

Vladan Dobrivojević, *Sabrana dela 1 - 15*, Draslar, Beograd, 2009.

KNJIGA STRAVE I PAMETI Paradoks je da se kod Dobrivojevića, unatoč stvarima pobrojanima u Ahmetagićkinim riječima, da se poslužimo sloganom pokojnog Darka Glavana, svejedno ne radi o "potpunom uvredljivom negiranju klasike", nego se radi o svojevršnom neoklasicizmu

unutar spotovski – a o razornom utjecaju spota i spotovskog "mišljenja" Dobrivojević je pisao upravo u *Nostalgiji* – potpuno razgrađene, diskontinuirane, na fragmente razbijene svijesti modernog čovjeka, koji također ima književnost posve sukladnu svome stanju pa onda Dobrivojevićevi monoliti izazivaju ili prostosrdno čuđenje ili fascinaciju.

Evo jednog malog primjera: roman *Kako je govorio Zaratustra* događa se u budućnosti, globalizacija je rezultirala civilizacijom ujedinjenja, sve je maksimalno kontrolirano i ljudima je na raspolaganju jedino izručivati svoje programske role. Postoji i otpor, pružaju ga odmetnici koji čine diverzije u neprekidno emitirajuće programe koji glorificiraju modele i postignuća ujedinjenja. Za njima tragaju i uništavaju ih Lovci, udarni ratnik je Zenon. Najteže slučajeve rješavaju uz pomoć utamničenog odmetnika, fenomenalno nadarenog kompozitora Gulda, zarobljenog u najvećoj metropoli u staklenoj kupoli koji sredstvima hipnoze i sugestivne dekoracije Zenona dovodi u vezu sa životima i svijestima sedam velikih kompozitora iz prošlosti: Schönbergom, Straussom, Wagnerom, Schumannom, Beethovenom, Mozartom i Bachom (svaka od ovih digresija spada u najljepše stranice novije srpske književnosti). Zenon u ovim sugestibilnim prikazima pronalazi nešto od realnih osobnosti nekoga od lovljenih odmetnika. Tragajući za skrivenim odmetnicima i saznavajući njihova svojstva, Zenon istovremeno napreduje u sedmokrakoj inicijaciji. Sedam kompozitora: Schönberg je simbol pobune protiv građanske obezličnosti; Strauss – seksualni rat spolova; Wagner – pogrešno pojmljen i u operama stoga degeneriran prikazan mit; Schumann – pogrešno shvaćeno porijeklo shizofrenog rascijepa; Beethoven – herojski doživljaj eshilovskog fenomena predestiniranosti; Mozart – na koncu shvatio da preetablirana harmonija broja i mjere počiva na dinamici formule stalnog poklanjanja sadržaja u dijalogu sa cjelinom otjelotvorenom u drugom čovjeku; Bach – jedini uspio progovoriti jezikom prirode, on je elementarna sila, njegova glazba je nezadrživi kor iskupljenog svijeta.

Zašto Zaratustra? Iranski je prorok stavljao znak jednakosti između Boga i čovjeka, čovjek je sukreator svijeta. Osim toga, u romanu se pretresaju Nietzscheove ideje, nihilizam i natčovještvo. Dionizijsko uživanje je, po Dobrivojeviću, ovo što smo, naravno u negativu, dobili kroz tehnologiju itd. Osim toga, inicijacijska sedmica je i sedam grijeha, sedam tonova glazbene ljestvice, sedam mudraca, sedam suvremenih filozofa ili teoretičara (Wittgenstein, Heidegger, Sartre, Lacan, Derrida, Baudrillard, Deleuze). Radnja se odvija po prašumama Amazone, kroz interaktivni *site Pornografsko carstvo Hju VIII*, kroz strukturu kafijskog Parlamentarnog grada, na snimanju filmskog spektakla o smaku svijeta, kroz "stvaranje" novog Mesije, kroz Zenonove zgrade tijekom njegova puta oko svijeta,

— OVDJE SE RADI O SVOJEVRŠNOM NEOKLASICIZMU UNUTAR SPOTOVSKI RAZGRAĐENE, DISKONTINUIRANE, NA FRAGMENTE RAZBIJENE SVIJESTI MODERNOG ČOVJEKA, KOJI IMA KNJIŽEVNOST POSVE SUKLADNU SVOME STANJU —

kroz putovanje podmornicom kapetana Nema dok je planet već u plamenu, itd. Sve u svemu, roman *Kako je govorio Zaratustra* je knjiga strave i pameti.

MIMO OFICIJELNOG KODA No slika lumpen-posjetitelja koji je pao iz Svestira i napisao guste knjige ne pokriva ambicije ovih opsežnih romana. To bi svima dalo alibi, i to u okolnostima gdje većini uopće nije potreban. Situacija je umnogome prostija: neke veće književnosti, poput engleske ili mađarske, poznaju u svojoj povijesti ovakve slučajeve: Englezi kroz Powysa i njegove romane, Mađari kroz Hamvasa i njegove golemi, također inicijatički roman *Karneval*. Na koncu, Lowry, *Pod vulkanom*. To je uvijek literatura koja nastaje mimo izdirigiranog oficijelnog literarnog koda, i koja u sebe ima uključenu i žestoku kritiku postojećeg stanja, održivu valjda jedino u distanciranoj izvedbi. Velika imaginacijska zaigranost u ovom je slučaju za suženu televizijsku svijest današnjeg konzumenta potrebovala igrališta čije su dimenzije poprilično goleme, a tome treba dodati i niz drugačijih pravila od dogovorenih po literarnim kružocima suvremenosti. No kako uglavnom nemamo iskustvo čitanja Powysa, ili Pynchona ili *Karnevala*, čak ni Joycea ili Musila, a o Brochu, tom razvučenom idiotu da ne govorimo, kako teško u svojoj gladi za informiranošću da išta i stičemo u posvemašnjoj empetrizaciji svega i svačega, Dobrivojević će vrlo vjerojatno pored nas proći kao veličanstven komad namještaja za koji su nam sobe jednostavno premale: veće nam zadnjih godina nisu trebale jer smo se i sami nekako smanjili, napravivši od sebe mp3 ili mp4, sad svejedno. Ali kao *freak show*, a to najviše čudi, zamislite čovjeka koji je jedva prebacio četrdesetu, i tiska vrlo zahtjevna sabrana djela u petnaest knjiga napisanih negdje do trideset sedme, trideset šeste godine života, i onda zamislite drugog čovjeka, nekog od ovih koji nisu napravili ništa, ili skoro pa ništa, kako izgovara da je sve to prekomplikirano i bezveze. O ovom drugom čovjeku prvi je pisao knjige pune milosti. Koji vas od ova dva "stava" manje čudi? **E**

PUTOVANJE LUDOM RADOVANJE

JEDINSTVENI "PUTOPIS", VRLO POPULARAN KRAJEM 18. STOLJEĆA, NADOPUNJEN JE PRVIM HRVATSKIM PRIJEVODOM NASTAVKA Noćni pohod po mojoj sobi

VIŠNJA PENTIĆ

Putovati je vrlo korisno, to potiče maštu. Sve ostalo su samo obmane i zamori. Ovo naše putovanje je potpuno izmišljeno. U tome je njegova snaga. Ono ide od života do smrti.

– Louise-Ferdinand Céline

Putovanje je možda ultimativna književna tema. Putovao je još Odisej, putovao je Dante, putovali su Chaucerovi hodočasnici, Gogoljev Čičikov, putujemo i danas, možda više no ikad. Čemu putovanje? Često je tome tako da tek pošto nam je neka stvar uskraćena možemo sagledati njezinu bit. Tako je prije nekoliko stoljeća francuski pustolov Xavier de Maistre svoju ljubav prema lutanjima i putovanju stigao istražiti tek pošto su ga zatočili u njegovoj vlastitoj sobi. Iskoristio je vrijeme u pritvoru za istraživanje granica vlastite mašte i duha. Rezultat te avanture bila je njegova prva knjiga, fascinantna manifest znatiželjna duha, *Putovanja po mojoj sobi*, napisana i objavljena 1790., uz veliki uspjeh kod publike. Šareni dućan uz *Putovanje* donosi i prvi hrvatski prijevod svojevrstnog nastavka tog djela nazvanog *Noćni pohod po mojoj sobi*, a nastalog nakon uspjeha prvog djela. Izvrstan prijevod djelo je Ane Kolesarić, a izdanje prate klasične izvorne ilustracije G. Staala.

OTKRIĆE DOKOLICE Zbog sudjelovanja u dvoboju de Maistreu je 1790., u njegovoj dvadeset i sedmoj godini, određen kućni pritvor. Do tog je trenutka bio potpuno posvećen svom vojničkom pozivu koji je uključivao konstantna lutanja i avanture diljem Europe. Proputovao je tako Europu od Italije do Rusije, gdje je 12. lipnja 1840. i umro, u Sankt Peterburgu, u dubokoj starosti od osamdeset i devet godina. Naviknut na putovanja, de Maistre se u pritvoru prvi put našao u situaciji u kojoj mu je lutanje bilo onemogućeno. Zahvaljujući spletu okolnosti, pred njim se ukazala ljepota dokolice i raskoš njezinih mogućnosti. Zavaljen u naslonjač prepustio se prijateljici mašti i krenuo na putovanje vlastitom sobom. U četrdeset i dva poglavlja koja odgovaraju broju dana što ih je proveo zatočen, istražio je i preispitao teme poput žena, slikarstva, svog vjernog slugu Joannettija, kreveta ili psa. Svoja je putovanja opisao: "Zbog zanimljivih opažanja, a i zbog postojanog uživanja tijekom putovanja, poželio sam to objaviti; pritom sam bio duboko uvjeren da je to i korisno". Naime, njegov naum bio je pokazati da mjerilo putovanja nisu prijedeni kilometri,

— ARHETIP PUTNIKA JE LUDA, VJEČNA LUTALICA, TRAŽITELJ ISTINE, DUH BEZ BOCE. LUDA JE UVIJEK NEGDJE DRUGDJE, NEMA OBALE KOJA JE VEŽE ILI DUŠE KOJA BI JE ZNALA PRIPITOMITI —

već širina duše onog tko putuje. U prostranstvima vlastita duha de Maistre je srećom pronašao dovoljno tema za svoj jedinstveni putopis.

Svoju je sobu dugu nekih trideset i šest koraka de Maistre prošao uzduž i poprijeko, a potom čak i cik-cak. Pritom je pustio svojim mislima da slobodno lutaju od slika na zidovima, do kreveta, cvijeta ili neke knjige na polici. Povremeno bi se u taj posve slobodan asocijativni slijed svojim ulaskom u zatočeničku sobu ubacili njegov vjerni sluga ili kujica Rosine. Nakon što krene od tako svakodnevna predmeta kao što je naslonjač ili osušena ruža, de Maistre uvijek dolazi do filozofije u njihovoj pozadini, a ljepota tog misaonog putovanja krije se u bogatom humoru i nepretencioznoj dosjetljivosti. Izvanredno peto poglavlje, posvećeno autorovu krevetu, najbolje ilustrira izvanredan stil romana. Poglavlje otvara suptilan opis samog kreveta: "Postavljen je na najbolje mjesto: prve sunčane zrake poigravaju se u mojim zastorima. Za sunčanih ljetnih dana gledam ih dok prolaze po bijelom zidu, onako kao se sunce uzdiže: brijestovi ispred prozora umnažaju ih na tisuće načina, tako da plešući treperi po ružičastom i bijelom krevetu kojim se na sve strane širi dražesna boja u njihovu odrazu". U autorov se opis potom uvlači sve više refleksivnih digresija, da bi konačno poglavlje započeto partikularnim opisom zaključio razmatranjem biti kreveta kao takvog: "U krevetu se radamo i u krevetu umiremo; to je raznoliko kazalište u kojem ljudski rod naizmjenice igra zanimljive drame, smiješne farse i strašne tragedije. Tu nam je kolijevka urešena cvijećem, tu nam je prijestolje ljubavi; i, napokon, tu nam je odar".

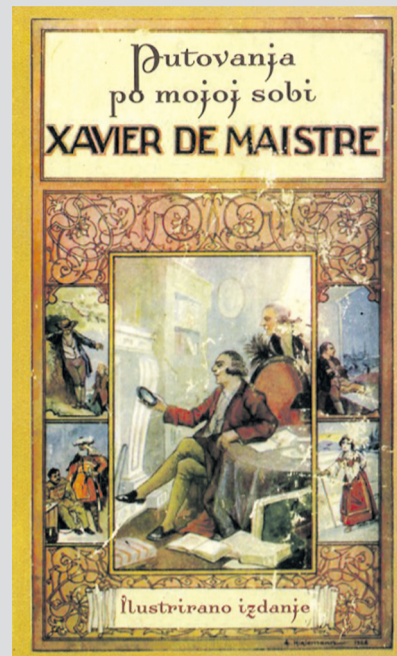
DUŠA I ONA DRUGA U nekoliko poglavlja posvećenih metafizici de Maistre iznosi svoju filozofiju o duši i životinji koju potom suptilno provlači kroz čitavu knjigu. Prema autoru, ljudsku narav karakterizira dualitet duše, to jest razuma, i životinje, to jest nagona. Ponekad su ta dva oprečna pola usklađena, no često životinja osvaja prevlast, a umijeće je velikog čovjeka da svoju životinju ukroti, odnosno pripitomi i tako spriječi moguće nerazumne postupke. Ovaj filozofski okvir nije sam sebi svrhom, već ga autor koristi za ironično komentiranje vlastitih postupaka, pri čemu se čitatelj neizbježno veže uz neumorno nestašnu autorovu životinju. *Ona druga* je ta koja šarmira i osvaja, te tako njezin vječni sukob s dušom postaje provodna nit romana. Genijalnost autora je u tome da ih učini punopravnim likovima romana, dok je on u tekstu prisutan kao pripovjedač. One imaju funkciju komičnog para nerazdvojnih suprotnosti koji se ponaša nepredvidljivo pa pripovjedač tek vjerno bilježi njihove luckaste pustolovine. Te dvije prevrtljivice noću se znaju i razdvojiti pa dok autor i njegova duša spavaju dubokim snom, pripovjedač i ona druga žive vlastitim životom: "Ona je bila budna, itekako budna,

dok se moja duša tek oslobadala okova sna. Duša je već dosta dugo nesvjesno sudjelovala u uzbuđenjima ove druge; ali je još bila upletena u tkanje noći i sna; a to se tkanje pretvaralo čas u gazu, čas u til, čas u indijsko platno".

De Maistreo je roman i kontemplacija o biti putovanja kao takvog. Putovati se može na razne načine i na različita mjesta. Ponekad najkraće destinacije ponude najveća otkrića (Xavier de Maistre tako punih dvadeset poglavlja putuje od kreveta do pisaćeg stola), a nekada velike destinacije samo prodube glad za povratkom. Ako bi se trebalo podijeliti putovanja, prikladna bi klasifikacija možda bila na ona koja imaju krajnje odredište i na ona koja su sama sebi svrhom. Ponekad ne želimo nigdje stići, želimo samo neprestano biti negdje drugdje. Sokrat nas uči: "Zašto se čudiš da ti putovanje ne koristi, kad svugdje sa sobom vučeš sebe? Natovaren si istim onim što te i odvelo na put". Ili, kako je ta misao uobličena u *Putovanju*: "Vječna je i nikad zadovoljena čežnja svakog čovjeka povećanje vlastite moći i vlastitih sposobnosti, želja da bude tamo gdje nije sada, da zaziva prošlost i da živi u budućnosti". Tu apstraktnu istinu putnici oživotvoruju svojim neprekidnim mijenama mjesta koje preslikavaju neutaživu glad njihova duha. Arhetip putnika je luda, vječna lutalica, nezasitan duh, tražitelj istine, duh bez boce. Luda (ili kako bi de Maistre rekao *ona druga*) putuje kako bi oživotvorila putanju svoje unutrašnjosti (de Maistreo *duše*), onu vječnog traženja. Luda je uvijek negdje drugdje, nema obale koja je veže ili duše koja bi je znala pripitomiti.

— PONEKAD NAJKRAĆE DESTINACIJE PONUDE NAJVEĆA OTKRIĆA. DE MAISTRE TAKO PUNIH DVADESET POGLAVLJA PUTUJE OD KREVETA DO PISAĆEG STOLA —

POSljednje putovanje Sva su putovanja vrste kružnog kretanja koje teži unutrašnjem središtu. No njihovu kružnu prirodu nekada je teško prepoznati kao i razaznati središte kojem teže. I najduže putovanje završava povratkom nakon kojeg počinjemo sanjati o nekom novom odredištu. Možda je posljednje putovanje ono nakon kojeg ćemo željeti biti baš tu, u tihom središtu. Ili, kako na kraju svojih lutanja zaključuje de Maistre: "Ipak nikad nisam očitije spoznao to da sam *udvostručen*. I dok žalim za svojim zamišljenim zadovoljstvima, osjećam se na silu utješnim: zanosim me neka tajna moć; govori mi da su mi potrebni i zrak i nebo, i da samoća nalikuje smrti. Evo me, spreman sam! Otvaraju se vrata, lutam ispod lukova prostranih portala u Ulici Po... Upravo tako unaprijed osjećamo kiselkast okus i prije nego razrežemo limun koji ćemo pojesti". ■

Xavier de Maistre, *Putovanja po mojoj sobi*, prevela Ana Kolesarić; Šareni dućan, Koprivnica, 2008.

Disqueeretni ŠARM BURŽOAZIJE

GOTOVO SVE MANNOVE PRIČE IZ OVE ZBIRKE PRVI SU PUT PREVEDENE NA HRVATSKI, A GOVORE O TEMAMA ITEKAKO KONTROVERZNIMA ZA VRIJEME U KOJEM SU NASTALE

SRĐAN SANDIĆ

“**O**na je živjela u sramoti, kao što je on živio u patnji, ona je bila obeščašćena, kao što je on bio prognan, i osveta – osveta neka sad bude njihova bratska ljubav.”

Konačno je prevedena jedna od možda najznačajnijih pripovijetki Thomasa Manna – *Wälsunška krv*. Mann je, dakako, jedna od najznačajnijih konstanti njemačke književnosti prve polovice dvadesetog stoljeća: od *Buddenbrookovih* 1901. sve do *Ispovijesti varalice Feliksa Krulla*, 1954. godine. Romanopisac izuzetno velikog talenta, široke erudicije i sposobnosti dubokog zahvata i uvida u problematiku čovjekove egzistencije, u čijim je proznim ostvarenjima (*Čarobni brijeg*, *Josip i njegova braća*, *Doktor Faustus* i dr.) snažno došla do izražaja politička filozofija europskoga građanskog društva onoga vremena.

**— MOTIV RASAPA
GRAĐANSKE IDEOLOGIJE,
ŠTO ZAHVAĆA DRUŠTVO
VILHELMOVSKOG
RAZDOBLJA, U TIJESNOJ
JE VEZI S ULOGOM KOJU
JE NJEMAČKA ODIGRALA
U IMPERIJALISTIČKOM
RATU —**

PRIČE O SMRTI Izbor pripovjedaka o kojemu ovdje govorimo lišen je kronološkog presjeka te ograničen na rani period Mannova stvaralaštva i njegova prvog pripovjedačkog razdoblja. Namjera je očita: predstavljanje nekolicine temeljnih umjetničkih preokupacija. Središnja i omiljena tema Thomasa Manna antagonizam je duha i života, zdravlja i bolesti, umjetničkog i (malo)građanskog, kao i fokus na položaj umjetnika u danom, građanskom društvu.

Osamnaestogodišnji Mann piše svoju *Viziju* (objavljenju pod pseudonimom Paul Thomas 1893.); pitku i sanjivu naraciju, s minucioznim preslicima visoke prijemčivosti mladog uha i oka o boli, o vrijednosti koju voljenje poprima samo kada bol nastupi. Kao ni *Vizija*, niti *Smrt* nije do sada prevedena. U njoj autor ukazuje na systemske pogreške želje za vlastitom smrću; smrt u epistolarnoj pripovjednoj formi prati dnevnik čovjeka koji je odlučio umrijeti, koji zna datum svoje smrti, koji se oprašta, vjerujući da je odluka o smrti “namjerna”. Ali na kraju, kada se ta namjera “obistini”, to znači samo da si umro zbog Drugog, tvog voljenog drugog, jer je *Smrt* ušla u krivu sobu i sa sobom ponijela njegovo tijelo.

I *Ormar ili Priča puna zagonetki*, s umirućim Albrechtom van der Qualenom, tiha je oda smrti. Uvedeni put, vlak, sjena i ormar, starica, blatnjavi putovi... stoje u redu kao sinonimi za umiranje, sa željom da ublaže neizbježnost. Albrecht je čovjek koji ne voli mjerenja niti znanja koja mu ova društva daju; ne želi znati gdje je, niti koliko je sati, je li noć ili je jutro, “jer taj sumrak je uvijek isti”. Dobro je poznato da

je Mann bio pod velikim utjecajem svojih suvremenika, tada već renomiranih filozofa i skladatelja (Nietzsche, Schopenhauer, Wagner), kao što su poznate i prepiske s Hermannom Hesseom. Glavni lik obrisno slični “Stepskom vuku” ili stepskim vukovima; udaljen je, decentan, pun lijepih manira i dobroga odgoja – ipak, snen. Ili je to bila priča o umiranju u snu? Kako se nekoliko puta navodi u pripovijetci: “Sve treba biti neizvjesno...”.

ZABRANJENA LJUBAV U *Luischenu* Mann predstavlja Amru, karaktera obilježenog narcizmom i bovarizmom te njezinoga muža koji se stalno ispričava, kaje i žali. Narator daje vrlo precizne opise samodazohističkog odnosa koji kulminira javnim sramoćenjem, a kraj donosi jedino – smrt. U *Gladnim ljudima* nas pak upoznaje s Detlefom, čovjekom koji spoznaje vlastitu suvišnost kako kroz glazbeni motiv iz *Tristana*, tako i kroz naraciju koja sveobuhvatno govori o čežnji. Predstavlja nam ga kroz njegovu ljubav, fascinaciju od koje on priželjkuje da ga “spasi, zaustavi”. Pitanje koje se nameće u *Gladnim ljudima* pitanje je ustrajnosti, odustajanja od odlazaka i ponovnih povrataka, pitanje lišavanja tuge i rezignacije, mogućnosti postavljanja onoga

umjetničkog i strastvenog u harmoniju s realnim i normalnim.

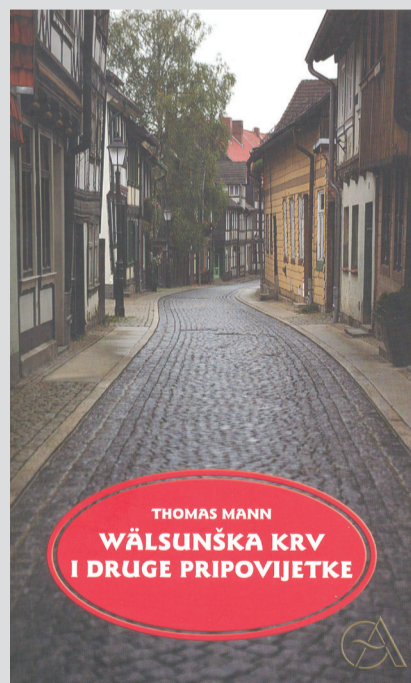
Za razliku od većine pripovijetki u ovom izboru, *Tristan* je već postojao u hrvatskome prijevodu, ali kako ističe urednica i prevoditeljica ove odlične zbirke Štefica Martić – bilo je sasvim na mjestu ponovno ga prevesti i objaviti. To je naime, još jedna vagnerijanska tema u kojoj se autor bavi sukobima života i umjetnosti: onog trivijalnog života kao glavnog “neprijatelja” ljepoti, dok se radnja događa na mjestu gdje će se dva desetljeća kasnije odvijati radnja *Čarobne gore* – u sanatoriju. Poznavatelji Mannova opusa tvrde da je *Tristan* neka vrst predloška za kasniji roman, koji će znatnije i šire obraditi sličnu tematiku.

Posljednja pripovijetka po kojoj ova zbirka i nosi naziv je *Wälsunška krv*, još jedna u nizu onih s nazivnikom “vagnerijanizma”. Prvi put je objavljena 1906., a ubrzo ju je Mann povukao te je u limitiranoj nakladi objavio tek 1921. godine. Priča je to o blizancima, bratu i sestri odgojenima u “kristalnoj kugli” roditeljskoga doma koji im je pružio mogućnost egoističnog i nadasve luksuznog odmaka od sadašnjosti – i koji ih je odveo u incest. Bez velikih objašnjenja, Mann osudu ili pohvalu tog čina daje u trenutcima Siegmundove – ali ne i sestrine – dvojbe. Opisujući “zabranjenu ljubav”, ne ustručava se ukazati i na svu bolesnu uzvišenost te odluke (ili namjere, ili neophodnosti); naprotiv, upravo kroz taj drski pothvat uspješno oslikava dvije narcističke prisposode koje štiti vrijeme i mjesto u kojima su se našli, ali i nedostatak pažnje svijeta (obitelji) koji bi ih trebao “spasiti”.

HUMANISTIČKI PROTEST Odabir ovih pripovijetki nikako nije slučajna, jer baš kroz vrlo fino protkanu nit Mann govori i oslikava već istaknutu bezvremenost tema koje su ga fascinirale, a koje bi u suvremenoj interpretaciji sigurno dobile naziv *queer*; ne samo zbog spornih dnevnika autora ili novele *Smrt u Veneciji*, već zbog opće izmaknutosti o kojoj progovara kroz društvo u kojemu živi, kroz karaktere koji koketiraju sa spornim (incestom, pedofilijom, homoseksualnošću, preljubom), što je – poglavito za doba u kojemu je autor živio – više nego kontroverzno.

Ove pripovijetke su na određeni način elegični ep o propadanju građanstva. Od općeg procesa propasti buržoazije, biološke i psihološke osobenosti, predstavnici pojedinih nasljeđa jesu karakteristični simptomi i oblici u kojima to propadanje dolazi do izražaja. Gledano iz ove perspektive, navedene pripovijetke monumentalni su simbol građanske dekadencije. Kao povijest propadanja, međutim, ova zbirka se može promatrati i u drugom, neposrednijem i konkretnijem smislu. Ona prikazuje odumiranje stare buržoazije u tijesnoj povezanosti s izumiranjem “najboljih” građanskih tradicija. Thomas Mann, istina samo kao skicu, prikazujući samo periferne pojave, ali ipak potpuno jasno i očigledno iznosi kako namjesto buržoazije staroga kova nadiru predstavnici suvremene buržoazije: nekulturni, samoživni, okrutni i bljutavi kapitalisti današnjice.

izvanrednom umjetničkom obliku, gotovo uvijek prikriveno pa ipak dovoljno odlučno dolazi do izraza dovodi Mannove pripovijesti u neposrednu vezu s najaktualnijim kulturnim pitanjima toga doba (samoubojstvo, incest, homoseksualizam, smrt...), ali ni danas nije ništa manje aktualna. Ona je svojevrsan humanistički protest protiv barbarstva imperijalističke buržoazije. Ovaj ublaženi oblik humanističkog protesta organski izrasta iz razvoja cjelokupne njemačke građanske literature, a naročito iz razvoja samoga Thomasa Manna, čiji je privatni život predano tome svjedočio. **E**

Thomas Mann, *Wälsunška krv i druge pripovijetke*, prevela Štefica Martić, Andrijići, Zagreb, 2008.

Odabrane pripovijetke izgrađene su na ovoj suprotnosti, a motiv rasapa njemačke građanske ideologije u doba svih onih uspjeha sedamdesetih godina, rasapa što zahvaća njemačko društvo vilhelmskog razdoblja, u tijesnoj je vezi s ulogom koju je Njemačka odigrala u imperijalističkom ratu. Ova kulturno-kritička borba koja u

**— OVAJ IZBOR
PRIPOVJEDA
OGRAĐEN JE
NA RANI PERIOD
AUTOROVA
STVARALAŠTVA
I PREDSTAVLJA
NEKOLICINU
NJEGOVIH
TEMELJNIH
UMJETNIČKIH
PREOKUPACIJA —**

HERMETIČNO, MORBIDNO, ŠARMANTNO

PRVI SAMOSTALNI ALBUM AUTORA IZ KOLEKTIVA KOMIKAZE DONOSI UGLAVNOM VRLO KRATKE I UGLAVNOM VRLO DOBRE STRIPOVE, STILSKI ORIGINALNE, RUDIMENTARNE I "NEDISCIPLINIRANE"

BOJAN KRIŠTOFIĆ

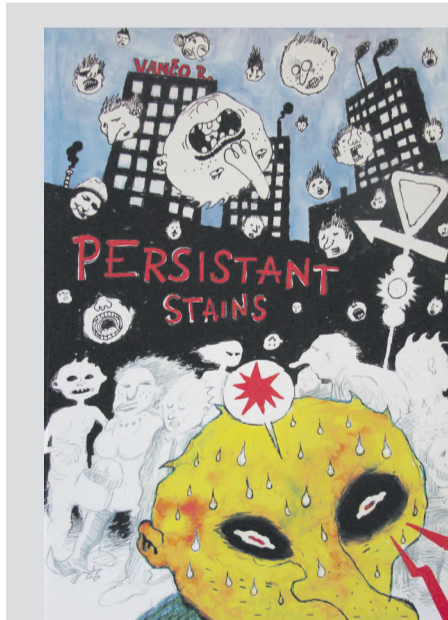
Nakon dva broja vrlo zabavnog i duhovitog strip serijala Lavanderman, realiziranih u suradnji sa scenaristom Tonijem Faverom, Vančo Rebac dočekao je svoj prvi samostalni album *Persistent Stains*. U tom albumu sabran je dio stripova koje je Rebac nacrtao kao član Komikaze strip kolektiva i objavio ih na njihovim web stranicama, www.komikaze.hr. Pojavom ovog albuma Rebac se svrstao u red onih članova Komikaze (poput Dunje Janković, Ivane Armanini, Vinka Barića i Irene Jukić-Pranjić) koji su već objavili samostalne albume te se takvom retrospektivom još jednom potvrdio kao samosvojan i autentičan autor. On sa svojim kolegama dijeli, doduše, sličan grafički senzibilitet, ali tematikom, duhom i atmosferom zastupa posve originalnu poetiku.

MRAČNE DJEČJE SLIKOVNICE

Većina Rebčevih stripova kratke su, jednu do dvije table duge zabilješke raspoloženja, emocija i psihičkih stanja, na prvi pogled štire i nedorečene. One posve odbacuju klasične narativne strukture te svoju upečatljivost temelje na pomaknutom prikazu apsurdnosti svakodnevnih situacija koje do promatranih raspoloženja dovode. Polazište tih stripova gotovo je uvijek verbalna ili grafička dosjetka, koja svojom prividnom jednostavnošću ili čak banalnošću autoru omogućava kreirati jedan vrlo osoban, hermetičan, ali i melankoličan i poetičan svijet. Svijet Rebčevih stripova nastanjen je izmućenim, otuđenim i deformiranim bićima, maštovitim čudovištima i niskim ljudskim strastima, scenografija je gotovo nepostojeća i većina likova egzistira u prostoru izgrađenom od beskrajne bjeline ili crnine kadrova, od svjetla i tame. Unatoč prevladavajućoj morbidnosti i beznadi, najbolji Rebčevi stripovi posjeduju određen djetinji šarm te na čitatelja ostavljaju dojam neobičnih, mračnih dječjih slikovnica, koje svojim sadržajem i likovnim ugođajem evociraju neke manje idilične aspekte djetinjstva, razarajući mit o tom razdoblju života kao o svjetlucavoj, nikakvom brigom pomućenoj utopiji. Dobar primjer takvog pristupa je dvostrani strip *Šuma* (*The Forest*), u kojem je bez riječi prikazan put tročlane obitelji kroz mračnu i opasnu šumu, gdje u sukobu s monstruoznim, ogromnim mačkom njihovo idilično putovanje završava općim pomorom. Sadržajno gledano, ovaj strip nam ne govori ništa. Međutim, njegova snaga izvire iz vrlo stiliziranog, reduciranog prikaza šume, čija je gustoća i neprohodnost sugestivno prikazana kaotičnim nanosom tuša i bijele tempere, a krošnje i debelo drveće pretvaraju se u apstraktan skup neprobojnih crnih mrlja, koje kao da prostor kadra stižu oko malenih, nezaštićenih likova. Iz takvog okoliša izvire lik čudovišnog mačka, koji je bijelim linijama tek naznačen te svojom potpunom uklopljenošću u prostor predstavlja sublimaciju svih onih strahova, nedoumica i nesigurnosti što ih i sami osjećamo kad se suočavamo s nepoznatim i neshvatljivim. Samotno putovanje kroz mračnu šumu jedna je od najčešćih metafora takvog duševnog stanja, prisutna

u povijesti književnosti još od Danteove *Božanstvene komedije* pa do Hawthorneovog *Skrletnog slova* i brojnih fantastičnih romana. Ovdje taj klasični simbol dobiva originalnu Rebčevu interpretaciju.

SMRT ŽICA SOTONU Drugu krajnost predstavljaju stripovi poput *Šale* (*The Joke*) i *Sotona i smrti* (*The Devil & The Death*), koji emociju prenose na posve drukčiji način. U njima je autor potpuno eliminirao prostor, definirajući ga jedino okvirom kadra, i usredotočio se na figuru, visoko stiliziranu te je upravo redukcijom tjelesnih atributa na ono najosnovnije istaknuo njezinu primarnu ljudskost. *Šala* je primjetno najoptimističniji strip u albumu, strip u čijem je fokusu veselje i smijeh; i na jednoj tabli, ponovno bez riječi, u čitaoca potiče trenutačnu reakciju. Jedna osoba dolazi do druge te joj gestom i mimikom lica ispriča nešto duhovito, i u zadnjem kadru obje se grohotom nasmiju. I to je sve – haiku strip, moglo bi se reći, strip koji svojim sadržajem ne sugerira nikakvo dublje značenje, ne predstavlja nikakvu metaforu, već je samo ono što jest – naklon smijehu, iskrenosti, izravnoj komunikaciji dvije osobe. Groteskna lica svojim predimenzioniranim glavama podsjećaju na lica iz kakve lutkarske predstave, i premda su takve asocijacije prirodne, ovaj strip prekrasan je primjer vještog korištenja dvodimenzionalnog prostora, i za njegove likove to je prirodno okruženje.

Vančo Rebac, *Persistent Stains*, Autonomni Kulturni Centar – Attack!, Zagreb, 2009.

Sotona i smrt nešto je složeniji slučaj. Strukturom table posve jednak *Šali*, strip je za jednu stranu duži, a razlog tome je potreba za odgovarajućom ravnotežom kadrova koji sadrže dijaloške scene i onih u kojima su likovi šutljivi i samotni. Radnja je opet jednostavna, ali pomaknuta. Sotona pije na klupi, smrt dolazi i žica ga cigaretu. Sotona joj daje, smrt pripali cigaretu i

odlazi. U zadnjem kadru, ostavši sam, sotona rezignirano povlači iz boce. Umjesto riječi "kraj", nakon zadnjeg kadra čekaju nas tri debele točke, i takva intervencija nije slučajna. Ponavlja li se ova radnja unedogled? Koliko puta dnevno smrt sotonu žica cigaretu? Rade li to njih dvoje iz zadovoljstva i navike ili, svjesni svoje vječne zadaće zastrašivanja i mučenja čovječanstva, imaju potrebu barem tu i tamo sjesti te, uz dim i kapljicu, odagnati svoje brige, pustivši da se Zemlja za trenutak okreće bez njih? Sve su ove interpretacije moguće, i svaki će čitatelj zasigurno pronaći svoju. Jasno je kako melankolična atmosfera ovog stripa ostavlja dojam te nas tjera da postavljamo ovakva pitanja, prepušteni raspoloženju koje nam je autor vrlo uvjerljivo uspio dočarati.

KAMO IDU KOMIKAZE? Nisu, dakako, svi stripovi objavljeni u albumu ovako uspješni, ali opći prosjek kvalitete prilično je visok. Neki se, za razliku od do sada analiziranih, doista iscrpljuju na razini dosjetke i ne ostavljaju trajniji dojam. Drugi, pak, predstavljaju efektne vizualne vježbe koje nisu toliko provokativne sadržajem, ali su likovnim dometom vrlo snažne. U tu skupinu ulaze stripovi *Trenutak istine* (*Moment Of Truth*), *Strah* (*Fear*) i *Dani* (*Days*), sva tri među najboljima u albumu. Uvrštena je i jedna šarmantna adaptacija Daniila Harmsa, pisca koji fascinira većinu autora Komikaze te predstavlja snažan opći utjecaj na njihovu poetiku. I dok je kod nekih autora Komikaze, poput Vinka Barića, unatoč neupitnoj originalnosti lako prepoznati utjecaje i uzore (u njegovom slučaju to bi bili Mataković, donekle rani Kunc, Crumb itd.), s Rebcom to nije toliko jednostavno, jer on svoje uzore drži skrivene, rijetko odajući nekom izravni *hommage*. Na značenjskoj razini njegovi stripovi bliski su poetici Novog kvadrata, budući da je apsurd njihova dominantna i vrlo snažna tema, a nedorečenosti, suptilne aluzije i snažne metafore moćna i često korištena izražajna sredstva. No dok se vizualni identitet većine autora Novog kvadrata oblikovao na temeljima grafičke čistoće i discipline Moebiusa, Druilleta i ostalih autora okupljenih oko časopisa *Metal Hurlant* u sedamdesetima, grafički izraz Vanče Rebca i Komikaze neobuzdan je, nediscipliniran i upečatljiv u svojoj brutalnosti i rudimentarnosti. Oblikovan je podjednako pod utjecajem modernih umjetničkih strujanja poput ekspresionizma, *art bruta*, djelomično i enformela te stilskih orijentacija međunarodnog strip *undergrounda*, utjelovljenog u časopisima kao što su *Raw* Arta Spiegelmana i slovenski *Stripburger*. Na sjecištu svih tih utjecaja Vančo Rebac oblikovao je svoj individualni stil koji je prepoznatljiv i kad je prisiljen prilagoditi se konceptu stvorenom u suradnji sa scenaristom, kao što je to slučaj s *Lavandermanom*.

– VEĆINA STRIPOVA KRATKE SU ZABILJEŠKE RASPOLOŽENJA I EMOCIJA, NA PRVI POGLED ŠTURE I NEDOREČENE. POSVE ODBACUJU KLASIČNE NARATIVNE STRUKTURE TE SVOJU UPEČATLJIVOST TEMELJE NA POMAKNUTOM PRIKAZU APSURDNOСТИ SVAKODNEVNIH SITUACIJA –

Premda Komikaze i dalje djeluju zajednički, kao skupina umjetničkih gerilaca, očito je kako njihovi najbolji autori pokazuju vrlo jasnu tendenciju transcendiranja takvog kolektivnog načina rada, jer su njihove osobnosti sada već dovoljno snažne da se teško mogu svesti pod neki zajednički nazivnik, unatoč sličnostima u stilu, sadržaju i slično. Njihovi stripovi danas više nisu manifesti jedne nove i neočekivane poetike, već autentični izrazi preokupacija i interesa pojedinih autora. Unatoč povećem broju autora koji svoje stripove objavljuju pod etiketom Komikaze, u kolektivnim izdanjima gotovo uvijek ista imena izbijaju u prvi plan, i jasno je kako su samostalni albumi, promocije i nastupi sada već opravdan i logičan način njihovog predstavljanja publici. ■

NOVA PRAVILA IGRE ZA "STARE REŽIME" MIŠLJENJA I DJELOVANJA

SKUP Filozofija i mediji, 18. DANI FRANE PETRIĆA, CRES, OD 20. DO 23. RUJNA 2009.

SLAVICA JAKOBOVIĆ FRIBEC

Oni će se pojaviti u Državama, Oni će predočiti Prirodu, zakone, fiziologiju, i sreću, Oni će razjasniti Demokraciju i kozmos, Oni će biti hranjivi, zaljubljeni, pronicavi, Oni će biti potpune žene i muškarci, njihovo držanje mišićavo i podatno, njihovo piće voda, njihova krv čista i bistra, (...)

Ličnosti, događaji, osvrtanja na prošlost bit će priopćeni u evanđeljima, stabla, životinje, vode bit će priopćeni, Smrt, budućnost, nevidljiva vjera, svi će biti priopćeni.

– Walt Whitman, *Mediji*, preveo Mario Suško

Nakon prikazivanja filma *Svemoguća Bruce* u kojem se pojavljuje telefonski broj Boga, mnoštvo je ljudi zaista okrenulo taj broj kako bi se "s Njim osobno čulo". Tijekom emitiranja *Klinike Schwarzwald* u Njemačkoj, ljudi su na ulici od glumca (slavnog liječnika u seriji) tražili da im prepíše lijek. Nakon epizode *Prijatelj* gdje Rachel rađa u bolnici, žene diljem Amerike pokušavale su otkriti tu bolnicu da bi u njoj rodile (iako je porodaj snimljen u studiju). U Hrvatskoj je devedestih objavljeno da je neka žena, potresena iznenadnom paralizom glavnog lika u sapunici *Santa Barbara*, "platila misu za Eden da bi prohodala". Takve trivijalne zgode, spomenute na međunarodnom filozofskom skupu na

Cresu, zorno ilustriraju moć današnjih medija masovnih komunikacija u radikalnom preoblikovanju pojmova prostora (urbanog) i vremena (povijesti) u privid (virtualnu realnost), s trajnim implikacijama po filozofsko mišljenje kao njegovanje razlike Drugog (bića) i dijaloga.

Još na početku tehnološke ere Whitman je pjesmom *Mediji* (u *Vlatima trave*, 1860.) proročanski objavio da će mediji budućnosti imati moć proizvodnje i kontrole subjektiviteta, a u konačnici i sami postati "subjektom konstruiranja" cjelokupnog svijeta života i humaniteta (ontologije i estetike, spoznaje i znanja). Sudeći prema diskusijama i referatima više od sedamdesetak izlagača i izlagačica na Cresu (s različitim teorijskim i svjetonazorskim pristupom toj temi), doista se čini da su planetarne distopijske slike komercijaliziranog "društva spektakla" (utopijskom mišljenju moderniteta unatoč – o slobodi i blagostanju čovječanstva), zarobile, i uspješno porobljavaju pojedina, pretvarajući ga u bezlični *brand* industrije zabave i *celebrity* kulture, kao i u "slabi subjekt" socijalibiliteta, bez kritičke snage javnosti i političkog otpora. Takav *speculum mundi* novih medija, zauzimajući tradicionalno mjesto *logosa*, u analitičkoj perspektivi Mirka Jakića uzrokuje sunovrat svih filozofski utemeljenih vrijednosti: *ontologijske* postavke o biti čovjeka kao kreativnog i misaonog bića, *epistemologijske* o ljudskoj potrebi

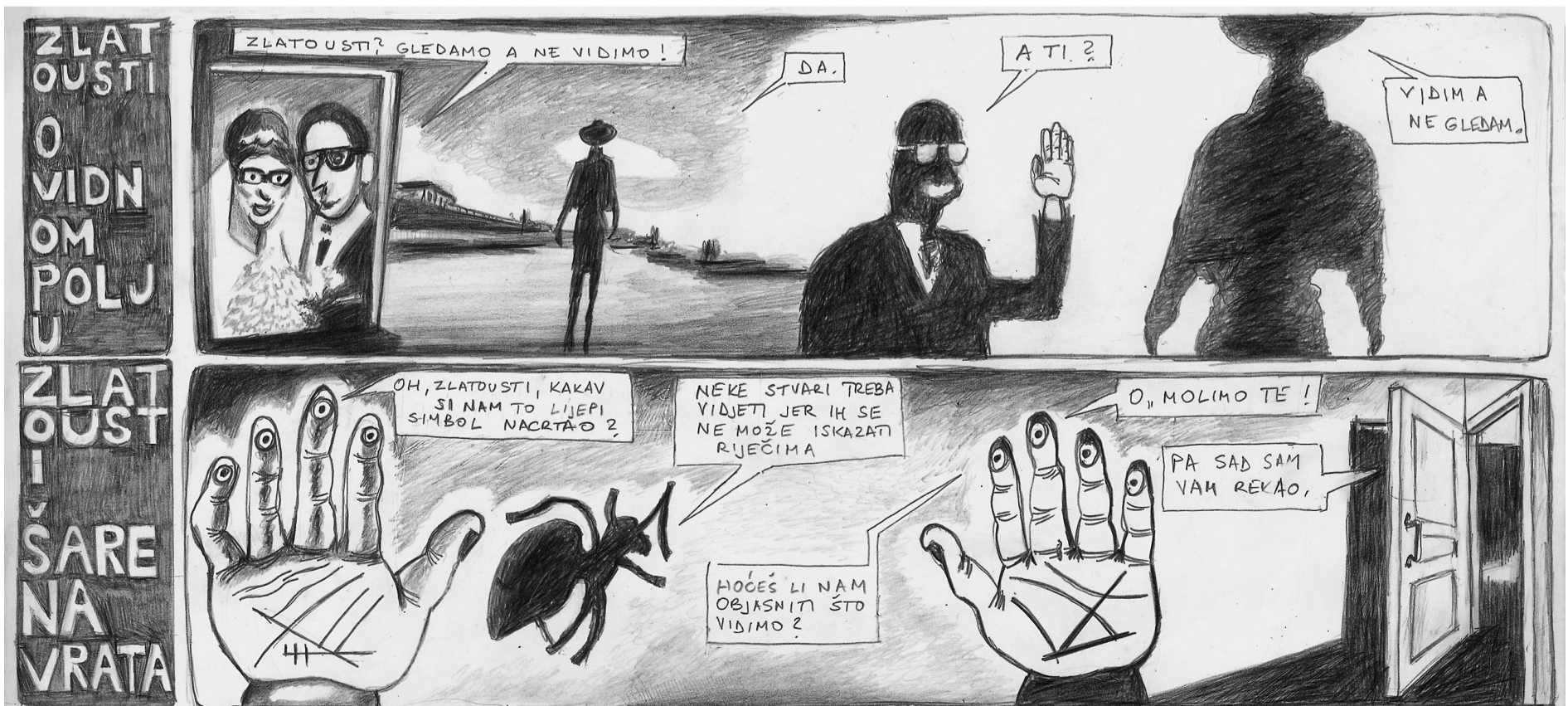
za istraživanjem istine, *etičke* o odnosu prema drugim bićima i *aksiologijske* o sustavu vrijednosti u društvu.

Upravo su spomenuti antropološki vidovi i s njima povezani teorijski i politički koncepti o učincima medijske kulture na znanstvene i obrazovne institucije, kao i na sam pristup znanju (pogotovo u odgoju mladih), bili u središtu pozornosti istraživačica i istraživača, i samih izloženih istim učincima (nalazeći se) u višestrukim i promjenjivim (a često i tradicionalno nespojivim) relacijama između svojeg predmeta i metodologije, što posljedično mijenja sam karakter istraživanja. Za takvu spregu, u kojoj se istovremeno "informiraju" i transformiraju spoznaja i znanje, teorijsko i praktičko mišljenje, Divna Vuksanović kaže da bi je iznova trebalo razumjeti kao revolucionarnu praksu. Ta je praksa isto tako učinak suvremene medijske kulture u kojoj tehnološki definirana komunikacija, temeljena na višku (informatičke) vrijednosti, otvara prostor preispitivanju samoga koncepta znanja, a s njim i pojmova filozofije, znanosti, umjetnosti i kulture, u okružju koje postavlja nova pravila igre "starim režimima" mišljenja i djelovanja. D. Vuksanović je autorica knjige *Filozofija medija: ontologija,*

– TEORIJSKI I POLITIČKI KONCEPTI O UČINCIMA MEDIJSKE KULTURE NA ZNANSTVENE I OBRAZOVNE INSTITUCIJE, KAO I NA SAM PRISTUP ZNANJU, BILI SU U SREDIŠTU POZORNOSTI ISTRAŽIVAČICA I ISTRAŽIVAČA –

estetika, kritika (Čigoja štampa, Beograd, 2007.), koja je, uz zbornike Hrvatskoga filozofskog društva (Zagreb, 2009.), *Teoriju relativnosti i filozofiju* (ur. T. Petković) i *Filozofiju Mediterana* (ur. M. Kukoč) te uz knjige *Razumijevanje medija* M. McLuhana (Zagreb, 2008.) i *Mediji – od zavođenja do manipuliranja* S. Alića (Zagreb, 2009.), predstavljena prve večeri skupa. ■

STRIP: ZLATOUSTI PelhamOrdini project

Dušan Đurović,

Neuništive čeljusti mehaničkog zla

Šake

Našla sam jedno pismo u sandučetu, vajarov krupni rukopis na kovertu. U njemu se nalazi list papira i jedan isečak iz novina.

Iseči iz novina, Hulio Kortasar

Ruka se klati, otvara vrata kupatila, ruka podiže dasku, otkopčava šlic, vraća ud unutra.

Zatvara vrata kupatila, opet se klati, otresa pepeo sa cigarete i primiče je ustima.

U polumraku usijani žar osvetljava lice, na njemu par mladeža i masni nos. Ruka gasi cigaretu, vadi iz paklice novu, pripaljuje.

Opet lice, par mladeža, nos.

Ruka primiče telefon uvu, drži ga neko vrijeme tako i vraća na sto. Svakih par minuta ruka okreće stranicu. Vrh jezika ovlaži kažiprst, čuje se šamaranje papira.

Na najzbuđljivijim mjestima ruka munjevito primiče cigaretu ustima, zadržava se, vraća u pepeljaru.

Ruka prebira rečenice. Mračne ulice predgrađa; oštro odzvanjanje koraka u tišini; metronom vremena; zarobljene uspomene u krvavim sobama Pariza, Buenos Airesa; ubijeni i uhapšeni ljudi po argentinskim gradovima; urlici, infarkt, batinanje, smrt; zajednička grobnica izdrobljenih tijela; brat i sestra pred vratima zgrade; zgrada je više baraka sa olovnim i limenim zakrpama; uplakana djevojčica nosi svoju krpenu lutku i gubi se iz vida; u dnevnoj sobi naga žena zavezana kanapima za krevet; koža ispečena žarom od cigareta; osjeća se miris paljevine; nag muškarac zavezan za krevet; pisača mašina, slova, album sa skulpturama, tekst gurnut ispod vrata završen u jednom stanu.

Ruka se klati; ruka otvara vrata od frižidera; u frižideru tegla sa brojem 24; u tegli plivaju šake odsječene od tijela; šake su pripadale Aidi Bonaparte, učiteljici nestaloj sa radnog mjesta, u deset sati izjutra, dana 24. decembra 1975. nedaleko od glavnog grada Argentine.

Neuništive čeljusti mehaničkog zla

Draganu Raduloviću

Mjesto je smješteno duboko u mračnoj šumi, ili na moru, ili u hladnim utrobama sjevera.

Ili na bilo kom mjestu i vremenu na svijetu.

To je mjesto na kojem minut ne traje šezdeset sekundi, sat šezdeset minuta, i godina trista šezdeset pet dana.

Niz pufičave zidove soba sliva se krvava mokraća, a u četiri ugla, u kojima se spajaju zidovi, stoje poluraspadnuta, sasušena govna. Teški zadah povraćanja pomiješan sa mirisom znoja oduzima vazduhu sve elemente koji ga čine vazduhom. Prostor između mesa i nokta, na sasušanim rukama, ispunjen je mrakom. Vene, nalik na platininske vijence, izgledaju kao da će svakog časa pući, i kao da će iz njih, umjesto krvi, šiknuti smradni gnoj.

Rebra urezana u kožu, rebra koja muče i grebu kožu iznutra, podsjećaju na fosilne ostatke davno izumrlih svjetova.

Pored zgrade u kojoj su sobe nalazi se još jedna zgrada.

Unutrašnjost te zgrade je ustvari ogromna čeljust koja, periodično, krcka i guta tijela.

Čeljust koja krlja ispijene ostatke ljudi.

Radi to nečujno, pod savršenom izolacijom, bez ikakvih naznaka

šta se dešava unutar zidina.

Posmatrano spolja, te zgrade mogu biti bilo što.

Od fabrike za proizvodnju čaja, do višenamjenske fabrike za proizvodnju vještačkih vilica

i perika.

Samo oni čija je sudbina oivičena zidovima

smrdljivih soba znaju, i sa sobom u čeljusti nose,

tajnu o postojanju mehaničkog zla.

Post Scriptum

*Ali jednog dana u budućnosti, Arhipelag, njegov vazduh, smrti njegovih žitelja, smrznute u kristalu leda biće otkrivene od naših potomaka kao neki nevjerojatni salamandri.**

*A. Solženjicin, *Arhipelag Gulag*

Onaj iz čije sam tečnosti

Kao i svakog dana u ovo doba, dolazi s posla poguren. Crvenog lica i čela vuče se kroz stan pripremajući se za krevet. Četrdeset i osam mu je godina, i prilično je dobrog zdravlja. Dozvolio je novom poslu da ga ljušti, nagrizava, umrtvljuje. Sklupčan ispod dekice izgleda žalosno. Kao da će ga svakog časa konzilijum ljekara skinuti sa aparata.

Nakon nekoliko sati se budi, puši pridignut u krevetu, i opet pod dekicu.

Ovog mjeseca je bilo godinu ipo (i po? Ili je to tako htio?)

od kad je počeo da radi.

U početku sam mislio da će početi da se opija,

da će izvršiti samoubistvo. I onda sam shvatio. Nema šta da ubije.

Na momente nastupe i trenuci radosti. Ali više kao bljesak koji najavljuje oluju.

I tako svakog dana. Poguren, crvenog lica i čela, vuče se kroz stan.

Oblači pidžamu i ulazi u krevet.

Pod dekicu. Pod zemlju.

Vožnja

Tvorac kaže:

”Vas dvojica se samo zabavate. Ništa konkretno ne radite.”

Mali-debo-genije sa zadnjeg sjedišta ispaljuje:

”Mi gajimo sumnju.

Prema svemu!”

Kola se tresu od smijeha.

Pogled

Ponekad ga razmijenim sa nekom damom kroz prljavo staklo autobusa, umazano masnim otiscima srednjoškola i penzionera.

Nema ništa čistije i jače od tog prljavog pogleda

što se nepovratno gubi u besmislenom pulsiranju grada.

Mrtvo lice koje pjeva*

Vraćanje kući posle posla u učmalu atmosferu iz koje nikako već godinama da iščili vonj kapele, toga lifta za mrce za onaj svijet, nije mi se mililo.

Svakodnevno bi' išao u kafanu da alkoholom,

što na svoj što na tud račun, sperem ljagu osmočasovnog rada.

Oko ponoći, kad već zatvore kafanu, išao bi' kući a talasi tupog umora preplavljivali bi moje tijelo. I tako svaki dan.

Nije da nisam razmišljao da prekratim sebi muke (ako se to može nazvati mukama, jer već godinama ništa ne osjećam sem praznine koja se širi) al' nekako bi' uvijek zaboravljao to da uradim.

Kad ne bi' imao dovoljno novca da dostignem stanje alkoholne opijenosti koja me potpuno isključuje iz svega, šetao bi'.

Trudio bi' se da što manje gledam u ljude. Ali se povremeno dešavalo da osjetim ogromnu količinu zavisti, i to najčešće u trenucima kad bi' ugledao kakvog tipa sa psom.

Mrzio sam obojicu i zarivao nokte u svoje meso dok ih gledam. Potpuno svjestan uzaludnosti te mržnje, jer sam znao da sam nesposoban za nalaženje i malo smisla u ljubavi prema toj

odvratnoj životinji.

Čim bi' zamislio sebe, srećnog, kako izvodim nekakvog džukca da izbaci grudvu govana iz čmara, ta mržnja bi kupila svoje prnje i napuštala moj organizam.

Jednom prilikom mi je neki tip za šankom, slikar, rekao da se i on često osjeća tako. I da u tim trenucima ode u svoj atelje (koji se, objašnjavao mi je pola sata, nalazi u toj i toj zgradi, na tom i tom spratu zbog svjetlosti koja je jako bitna za rad) i slika.

E, jebiga, ja ne znam da slikam, rekao sam.

Otpio je gutljaj viskija i predložio: Pa ti napiši nešto. Možda ćeš se bolje osjećat kad već alkohol ne pomaže.

Čitava ova ludorija nad kojom visim već ko zna koliko je to: moj bijedni pokušaj da mi bude bolje. Nije da sam gajio neke nade da će tako i biti, ali čuo sam toliko priča o tome kako umjetnost oplemenjuje, kako su pisci preporođeni nakon stavljanja tačke, kako si dok pišeš ti u stvari neka vrsta alhemičara...

Bez ikakvog gađenja (jer osoba kao što sam ja nema više nad čim, ili je preciznije reći, nema više sa čim da se zgadi) konstatujem da tačku, koja će biti stavljena na kraju ove rečenice, stavlja obična utvara. Avet suva što bez ikakvog razloga tumara ovim životom.

*Ovi redovi su pisani pod nesumnjivim uticajem Dragana Radulovića, jednog od najvećih pisaca koje sam čitao. A sam njihov naslov je konstruisan iz naslova jedne njegove priče koja nosi naziv *Lice koje pjeva*. Pisani su tokom čitanja romana *Auschwitz Café*, od istog autora.

DUŠAN ĐUROVIĆ rođen je 22.10.1984. u Podgorici. Objavio knjigu pjesama *Bukovski, čujem da si prebio Hemingveja*.

PROZAK / NAVRH JEZIKA Godišnji natječaj ALGORITMA i ZAREZA za najbolji neobjavljeni prozni i pjesnički rukopis autora do 35 godina starosti

Irena Delišimunović, Gospon Obasjani (ulomak)

“S vijetli ti mobitel”, rekao je.

Ljut i crven poput najvatrenijeg Bad Blue Boysa dok Dinamo gubi.

“Zanimljivo. Svijetli, a ne čuje se”, aludirao je na moju namjeru sakrivanja poziva i poruka od onih deset ljubavnika za koje nekim čudom nalazim vremena.

“Stavila sam na bešumno, jer želim da neometano uživamo jedno u drugom i, ako baš hoćeš, spašavamo što se spasiti da. Ali badava ja to radim kad je tebi jedno oko na mom dupetu, a drugo na mom telefonu. Jebi ga...”, rekla sam najljubaznijim tonom.

Rekla sam istinu. Rekla sam previše.

Kad spašavaš vezu, nikad to ne govoriš, pogotovo ne dok je spašavanje u tijeku. To ima otprilike jednak efekt kao da se sa 150 km/h zabijete u gradsku općinu. Katastrofalan.

No, u ovom slučaju boljom mi se činila ideja zabijanja u gradsku općinu.

Nema tu puno muljanja. Ili ideš ili ostaješ. Ne možeš očekivati da će se svijet zauzastaviti, jer ti imaš ljubavnih problema. Idem

na posao, stalno sam za volanom, ubacim neki CD od onih 80 koliko ih se kotrlja po autu poput kozjih govana.

I o čemu razmišljam dok slušam *Hotel California*? O boljim danima. Zar se sa svoje 24 godine nalazim u situaciji da sjetno čeprkam po onom “od nekad”?

Pa trebala bih živjeti život, a ne “sjećati se života”.

Ponekad se osjećam kao da sam u svojim 60-ima i sad se vozim i serem kako su ceste grozne i sjebat će mi amortizere pa počne svirati neka stvar, a ja ušutim i slušam, kroz glavu se razvale slike i uspomene, klizne suza.

Jebi ga, sad je ionako kasno za promjene, imaš 60 i kusur, plači kozo, jer ovaj s kojim si dočekala starost nije ništa drugo nego jarac.

A ti si koza. Stara koza.

Ja nemam 60 i kusur. Ali nemam više ni 17 godina pa da mi je jedina briga koju ću majicu obući za prijemni na fakultetu Političkih znanosti ili na Filozofskom, na koji ionako neću upasti, ali ću barem okolo moći govoriti da sam bila na prijemnom za Filozofski.

Gluma. Čista gluma. Ali ljudi to puše. Nisu to neki pametni ljudi, kao ni oni koji se razmeću činjenicom da su “negdje išli na nešto”, ali, ono, svi iz srednje skočimo ko mladi jeleni, ajme, evo nama slobode, evo mogućnosti, evo života!!! Nema više glupe babetine iz povijesti koja zapravo nije glupa i nema više seronje iz latinskog koji je fakat seronja. Nema ih i kad dobiješ svoj papir, svoju diplomu, i sretnes ih za tjedan dana u tramvaju, možeš komotno ostati sjediti, a ne ustati ko posrana ulizica. Baš si danas tri sata bila u potrazi za novim cipelama i bole te noge.

E, kad takvi, sirovi i nadobudni, izademo iz mrske nam ustanove, svi idemo na neke visoke ciljeve i mrevarimo starce da nam financiraju prijemne ispite i da nam daju za kavu prije ispita i za kavu poslije ispita, za hiljadu postprijemnih kava na kojima razmjenjujemo iskustva i uspjehe. Ja sam htjela novinarstvo, jebali su me u mozak pričama nek odem na ekonomiju, kakva novinarka, jesi pukla, radit ćeš 100 godina ko honorarac, jesi zgodna, ali ti ne želiš biti niti Sopek niti Pišek, ti želiš u borbu za pravdu, a takve dobiju metak u čelo. Jebeš Edgar Allan Poea, knjige čitaj doma kad dođeš s posla iz ureda u kojem ćeš raditi kad završiš ekonomiju.

Alo, ljudi, jesam pile, al nisam guska. Ekonomiju sam zaobišla, otišla na novinarstvo, prvi put, drugi put, treći put i jebao sve, nisam upala pa sam digla ruke. Na kraju je ispalo da u državi nema posla ni za novinare ni za ekonomiste pa mi to dode na isto govno.

Što htjedoh reći, al se uvijek nečeg novog sjetim...

Taj filozofski.

Kažu da je lakše upasti u svlačionicu Davida Beckhama nego na taj fakultet.

Sjedili smo na kavi, onoj postprijemnoj i svi su srali da su briljirali, i ja sam srala, neću valjda reći da nisam ništa znala.

“Nema šanse da ne upadnem”, terasa je zvonila. Jebao te, ako svi koji to govore zbilja i produ, imat ćemo predavanja na stadionu.

I javi se neki tamo iz 4. C da je on išao na Filozofski. Naš stol je umuknuo. I još tri stola oko nas. Svi su ga gledali kao Boga samog, kao da ga je obasjalo svjetlo nebesko i sad ćemo mu svi redom poljubiti stopala.

“I?” pitala sam ga.

“Šta, i?” bahato se otrešao. A mamice ti se sjetim, sad si ti neki manga, lumen, obični smutljivac koji želi da steknemo dojam kako je pametan pa ono, rekao sam vam da sam išao tamo na prijemni i tu je kraj rasprave, nema potpitanja jer sam ja samim time rekao sve o sebi. Ja sam najpametniji i najviše znam od svih vas tu, zato me sad imate pravo samo gledati.

“I, kako si napisao?” pojasnila sam pitanje i odmah potom napunila usta kavom da mu ne kažem da je moron. Više me ustvari nije niti zanimao odgovor, jer bilo je jasno što će reći.

“Nema šanse da ne prodem”, kaj sam vam rekla. Moron.

Ostatak terase nastavio je s razgovorom, ali mnogo, mnogo tiše da Gospon Obasjani ne bi čuo na kakve su “smiješne” fakultete pokušali upasti, jer ni jedan, ali NI JEDAN, nije dozežao te visine kao što je njegov.

Da spomenem – tip nije upao. Ali i dan danas, a ima tome već sedam godina, svi spominju Peru Perića alias Gospon Obasjani, koji je išao na Filozofski.

To što nije upao nikog ne sekira, kao ni to što trenutno krpa rupe u asfaltu duž Krapinsko-zagorske županije.

Svaka čast svakom poslu. Ali čemu oduševljenje?

Ah da. Pisao je prijemni za Filozofski... **E**

IRENA DELIŠIMUNOVIĆ

(1983.) živi u malenom selu pokraj Dugog Sela. Radi kao blagajnica na benzinskoj postaji, za noćnih smjena piše. Nije objavljivala, tek čeka objavu u zborniku priča *Samo svoja* koji uskoro izdaju *Grazia* i *Algoritam*.

Martina Kušljic, Mrzim početak tjedna

Savršenstvo

Ubija me njeno savršenstvo.
Ne znam zašto mi toliko smeta.
Danas sam cijeli dan provela na biciklu.
Tražila sam ju ispod svakog kamena koji sam pregazila na putu.
Nije je bilo.
A za to vrijeme...
Obavijesti na oglasnoj ploči su zastarile, krvave metode postale neprimjenjive u praksi.
Bombaši samoubojice raznijeli se po svijetu,
kiša ljudskih udova nakapala mi se po licu.

Sad brišem kapljice noktiju i kože,
da ne padnem sa bicikla.
Izluduju me ljudi-svaštare,
umrijeti ću prije nego li je nađem.

Mrzim početak tjedna

Mrzim ponedjeljke,
ili mrzim barem ova zadnja tri.
Povlačim se po gradu,
mašem rukama ispod trulog kestena.
Sretniji ljudi
šeću pse,
a ja stojim u katici
svakog ponedjeljka.

?

Primila sam te u svoj krevet
namazala plahte
livadnim medom,
otvorila sve prozore širom,
htjela sam ti dati sebe, a
gdje si ti sad??

Tijelo

Obojala sam kosu u nijansu ‘mrkli mrak’ crnu,
crнке su navodno fatalne.
Kapnula sam deset kapi A+ pozitivne krvi na svoje nokte.
Transfuzija više nije u modi.
Dijaliza će, drage moje, biti uvijek ‘in’.
Zrcalni sjaj zamastio se preko mojih usana,
mogla sam pljuvati sedefne balone pune slatkiša i ušćerenog voća.
Tanke listove pretvorila sam u još tanje lišće,
obujam grudi smanjila sam u 3 broja manja pileća prsa.
Volim bijelo meso. Sa svježih vegetarijanaca.
Nemoj mi pričati priče da ne jedeš mrtve bebe. Vivisekcija.
Zgažena kokoš maše krilima po mom dvorištu.
Mijenjala sam svoje tijelo, sve dok nije postalo
kora od banane.

Smisao

Nijeme slike vrište priču,
košarkaše ne mogu obujmiti oko ramena.
Danas sam si tako niska.
Kopam po knjigama velikih pjesnika, njihove riječi odišu emocionalnom inteligencijom.
Moje prste dosadom.
Pitam se ima li sve to smisla, ili da promijenim šampon?
Skratim suknu, obujem potpetice, uvećam volumen trepavica sa XXL maskarom.
Umjesto toga, stanem na šank, naručim piće starih mornara i onda do zore podrigujem domaće kolače.

MARTINA KUŠLJIĆ studira ekonomiju, živi i piše u Slavenskom Brodu. Osvojila je drugo mjesto na novosadskom festivalu poezije ‘Mihail Babinka’ i treće mjesto također u Novom Sadu za najbolju mladu nadu. Redovito objavljuje poeziju u zbirci KLD ‘Rešetari’. Objavljivala je i u *The Split Mindu*.

ZAGREB FILM FESTIVAL

SC, KINO EUROPA, KINO TUŠKANAC, DOKUKINO, MOVIEPLEX

www.zagrebfilmfestival.com 18.-24.10.2009.

STUDENTSKI CENTAR Savska 25	NEDJELJA 18.10. 20:00 OTVORENJE FESTIVALA: Ciao Mama / Goran Odvočić / Hrvatska Machan / Uberto Pasolini / Sri Lanka, Njemačka					
	PONEĐJELJAK 19.10.		UTORAK 20.10.		SRIJEDA 21.10.	
09:00-Kino SC Glavni program Dugometražni + kratki igrani filmovi	Majka Elmir Jukić / BiH Johnny Mad Dog Jean Stephane Sauvaire Francuska, Belgija, Liberija	Bingo Timur Ismailov / Nizozemska Parque Via Enrique Rivero / Meksiko	Sramota Hasan Gündüz / Turska Ništa osobno Urszula Antoniak / Irsko, Nizozemska	Vukovi Craig Macneill / SAD, Španjolska Ubio sam majku Xavier Dolan-Tadros / Kanada	Odsutna Jochem De Vries / Nizozemska Najsretnija djevojka na svijetu Radu Jude / Rumunjska	
11:00-Kino SC Glavni program Dugometražni + kratki igrani filmovi	Olijevo vjenčanje / Cristian Tudor Jurgiu / Rumunjska 500 dana ljeta / Marc Webb / SAD	Reći da ja / Mateo Gil / Španjolska Ordinary People / Vladimir Perišić Srbija, Francuska, Švicarska	Vrata / Juanita Wilson / Irsko Crcni Zvonimir Jurić, Goran Dević / Hrvatska	Arena / João Salaviza / Portugal Libanon / Samuel Maoz Izrael, Njemačka, Francuska	Nijemac / Nick Ryan / Irsko Bijela munja / Dominic Murphy / UK (izvan konkurencije)	
14:00-Kino SC Matineje + Glavni program Kratki igrani filmovi	Echo Magnus Von Horn / Poljska Julie i Julia Nora Ephron / SAD	Svaki dan nije isti Martin Turk / Slovenija Oluja Hans Christian Schmid Njemačka, Danska, Nizozemska	Grobari Bartek Cierfca / Poljska Tražeci Erica Ken Loach / UK, Francuska, Italija, Belgija, Španjolska	Tamna voda Miranda i Khrob Edmonds / Australija Policijski, pridjev Cornelie Porumbolu / Rumunjska	Igrač Bary Nighy / UK Mamut Lukas Moodysson Švedska, Danska, Njemačka	
17:00-Kino SC Glavni program Dokumentarni filmovi	Kuhanje povijesti Peter Kerekeš / Slovačka Divlja srca Michael Noer / Danska	Staklena zamka Pawel Ferdek / Poljska Ujak Sem i bosanski san Chiara Brambilla / Italija Zaboravljene pjesme Anatolije Nezhin Unen / Turska	Amos Oz Yonathan and Masha Zur / Izrael RIP! A remix manifesto Brett Gaylor / Kanada	69 Nikolaj Viborg / Danska Ludi život Christian Poveda / Španjolska Ljeto malog kolportera Katri Rannastu / Estonija	Sevdah Marina Andree / Hrvatska / BiH (izvan konkurencije) Stari partner Chung-Ryool Lee / Južna Koreja Irene Lindsay Goodall / Škotska	
18:00-BUG kino &TD Film kao propaganda	Borci za Hrvatsku / NDH Četnici Louis King / SAD	Trijumf volje Leni Riefenstahl / Njemačka	Film kao propaganda, predavanje Roela Vande Winkela uz projekciju Disneyjevih propagandnih filmova	Dnevnik školarka In Hak Jang / Sjeverna Koreja	Vukovar jedna priča Boro Drašković / Srbija, SAD, Italija	
20:00-Kino SC Glavni program Dugometražni + kratki igrani filmovi	Majka Elmir Jukić / BiH Johnny Mad Dog Jean Stephane Sauvaire Francuska, Belgija, Liberija	Bingo Timur Ismailov / Nizozemska Parque Via Enrique Rivero / Meksiko	Sramota Hasan Gündüz / Turska Ništa osobno Urszula Antoniak / Irsko, Nizozemska	Vukovi Craig Macneill / SAD, Španjolska Ubio sam majku Xavier Dolan-Tadros / Kanada	Odsutna Jochem De Vries / Nizozemska Najsretnija djevojka na svijetu Radu Jude / Rumunjska	ZATVARANJE FESTIVALA I DODJELA NAGRADA: Zagrebačke priče omnibus grupe autora (izvan konkurencije)
21:00-BUG kino &TD Moj prvi film Španjolska	Teza Alejandro Amenábar	Kravez Julio Medem	Leptirova krila Juanma Bajo Ulloa	Duh košnice Victor Erice	Dobrodošli g. Marshall Luis Garcia Berlanga	
22:30-Kino SC Glavni program Dugometražni + kratki igrani filmovi	Olijevo vjenčanje Cristian Tudor Jurgiu / Rumunjska 500 dana ljeta / Marc Webb / SAD	Reći da ja / Mateo Gil / Španjolska Ordinary People / Vladimir Perišić Srbija, Francuska, Švicarska	Vrata / Juanita Wilson / Irsko Crcni Zvonimir Jurić, Goran Dević / Hrvatska	Arena / João Salaviza / Portugal Libanon / Samuel Maoz Izrael, Njemačka, Francuska	Nijemac Nick Ryan / Irsko Bijela munja / Dominic Murphy / UK (izvan konkurencije)	
23:00-BUG kino &TD Kockice + Posebne projekcije	Otpadnici / Petar Orešković Rez / Daina Oniunas – Pusić 2008 (Smrti) / Stjepan Domic Pile / Dalija Dozet Danijel / Hana Jušić Sve za ljubav / Marko Bubalo	Dan mrtvih / Dario Lonjak Hladna fronta / Uroš Živanović Pandemija / Ivan Livaković 321 / Igor Šaregi Ajmo probat... / Daniel Rafaelić	POSEBNA PROJEKCIJA Fank - i - lastiš Crnog Zuba / KOJA (izvan konkurencije)	16:00 Galerija SC - Press centar MEDIA / Marijke de Valck - predavanje o filmskim festivalima 18:00 Kino Tuškanac Interaktivni razgovor s Mikeom Downeyjem i Sam Taylor	18:00 Galerija SC - Press centar Diskusija: Opasno zvanje KOCKICE izvan konkurencije Libertango Sara Hribar Oslobođenje u 26 slika Ivan Ramljak, Marko Škobalj	
Popratna događanja	20:30 &TD Polukružna dvorana TRAFIK: Diva	20:30 &TD Polukružna dvorana TRAFIK: Diva	18:00 BUG Kino &TD Film kao propaganda, predavanje Roela Vande Winkela uz projekciju Disneyjevih propagandnih filmova	16:00 Galerija SC - Press centar Diskusija: Opasno zvanje 18:00 Kino Tuškanac Interaktivni razgovor s Mikeom Downeyjem i Sam Taylor	18:00 Galerija SC - Press centar Diskusija: Opasno zvanje	16:00 Galerija SC - Press centar Panel diskusija: Umjetnost je važna - razgovori kanadskih i hrvatskih filmšaša - poseban gost N.J.E.g. Jean Daniel Lafond
21:00-Tuborg Zona &TD Zabave	Confusion DJ's	Apple pie	Homegrown DJ Team (UK)	Fancy footwork 23:00 Polukružna dvorana INZG VESELICA Groove is in the heart 22:00 PURGERAJ: Disciplin-A-Kitschme	Spectrum @ ZFF	Velvet disco
22:00-Predvorje Kina SC Koncerti					Homegrown DJ Team (UK)	Zlatne palme i D Elvis The Next Generation

Ulaznice po cijenama od 10, 15, 20, 25 i 350 (paket ulaznica) kuna možete kupiti na festivalskim blagajnama ili putem portala www.ulaznice.hr. Sve dodatne informacije saznajte na www.zagrebfilmfestival.com.

ZADRŽAVAMO PRAVO
IZMJENE I DOPUNE
PROGRAMA

Jutarnjišt

nova

onethr

BUG

FED

EUROline

TUBORG

NESCAFÉ

zagreb plakat

Kerschoffset Atman DHL B1 plakati Konten Fillboard InZg Monitor.hr Vip movies Fashion.hr Plan B SC Kultura promjene Presscut Kudumija Info-kod Rakije Perković

NOGA FILOLOGA

KAKO JE TO BILO BITI

filologanoga.blogspot.com

O KNJIZI KOJA JE, IZMEĐU OSTALOG, PROZOR U (NEISPRIPOVIJEDANU) DUHOVNU POVIJEST HRVATSKIH OSAMDESETIH

NEVEN JOVANOVIĆ

U pozorenje: autor ove knjige moj je kolega; na istoj ustanovi zarađujemo kruh svagdašnji. Urednika ove knjige, opet, iznimno cijenim, i već sam pozitivno ocijenio nekoliko naslova koje je on priredio. Ukratko, da ne smatram da je knjiga dobra i važna, zbog pristojnosti bih (i kukavičluka) o njoj radije šutio.

Napulj i druga imaginarna mjesta Nenada Ivića okuplja njegove "kako smo to s podsmijehom nazvali, *Kleine Schriften*" (kaže sam u uvodu): sedamdesetak kraćih ogleđa, prikaza, tekstova s povodom, razgovora. Nastajali su u tridesetak godina između 1980. i 2007; govore o društvu - vrlo često hrvatskom -, o knjigama, o pisanju. Najviše o pisanju povijesti.

FUNKCIJA PAS "Čitam Marka Aurelija. Okrećem glavu od knjige. Pas sjedi skrupčan na svojoj ponjavi i uporno me promatra." Prvi dio *Napulja* čine tekstovi koje pokreću motivi poput psa iz citata (do konca ogleđa on će postati "funkcija pas"), poput Konstantinova zlatnika, Dioklecijana i onoga što je on prigodno nama, moralističkih pouka kardinala Bozanića, sitnog sukoba na fakultetskoj porti, tekuće sveučilišne reforme. Ti motivi potiču na potragu za značenjem, katkad poetsku - Ivićevo se pjesničko zaklanja u implikacije, u točke-zareze i kontrapunkt, enigm i kruženje oko centra koji se pažljivo ne kartografira - a katkad jetku do sarkazma: "Bolonjska reforma, onako kako se kod nas shvaća, ide u dva smjera: prvo, sužava prostor izgradnje individualnosti, pakirajući je u veličinu sms-poruke. Drugo, u konačnici ne nudi mjesto otvorenosti već repertoar (prilično bijedan) uloga za igranje života."

Slijedi dio "poteza kistom" o piscima, redom francuskim, ali s J. M. Coetzeeom na kraju. *Dunavski peljar* Julesa Vernea biva akrobatski preinterpretiran: pogovor knjizi iz omladinske biblioteke izažimlje iz priče o pustolovini na Dunavu "devetnaestostoljetni san" o zajedništvu, maštanje o davnini, o jeziku i prozirnosti ("Valja znati čitati"). Victor Hugo, usred standardne bio-bibliografske crtice, izranja kao vinovnik senzualne, erotične uspomene: "bijaše ljeto, jedno od onih vrelih ljetnih popodneva kad zatvoreni u sobi gledamo kako zasljepljujuće zrake probijaju zaslone prozora a kamen pleše na suncu, kad smo previše tromi da sidemo na plažu

ali i previše uzbuđeni da zaspimo, kad se laćamo knjige i čitamo bez prestanka, zaboravljajući disati, dok znoj ostavlja tragove na jastuku"; Marguerite Yourcenar i *Hadrijanove uspomene* pokazuju se iznimno važnima: to je razmišljanje o povijesti kakvo Ivića zanima.

RUŽNA VULGATA *Scripta volant* trećega dijela prikazi su knjiga koje - slično *Hadrijanovim uspomena* - na razne načine spajaju književnost i povijest. Ivić prikazuje Villona u izdanju Vojmila Rabadana (1978), *Kronologije o Krleži* Stanka Lasića (1982), *Ecovo Ime ruže* (1980). *Glumčeva ratna zapamćenja* (1987) Ljudevita Galica - koji se početkom Drugog svjetskog rata iz Valjeva vraća u NDH, potom odlazi u partizane - prepoznata su kao biser domaćega umijeća sjećanja: dugo promišljano svjedočanstvo čovjeka koji vidi onkraj crno-bijeloga, koji pobjede i ideje doživljava kroz druge ljude, nudi alternativu "ružnoj vulgati" desetljećima brušenih subnorskih formula o Drugom svjetskom ratu i NOB-u ("sve je jednostavno: patili smo i pobijedili ih, neprijatelji su zli i šta se sad tu ima puno misliti"). U umijeću sjećanja okušava se i vojvoda od Saint Simona, velikaš na dvoru Louisa XIV, "Kralja Sunca" (Ivić prikazuje francusko kritičko izdanje u Bibliothèque de la Pléiade iz 1983, napominjući da "za sada u nas postoji samo djelomični prijevod *Memoara*"); vojvoda, patološki zainteresiran za svoj status na dvoru, prikupljene glasine i tračeve iznosi vodopadom riječi na kojem će Proust izgraditi osnove svog stila (bili bismo rado vidjeli primjer Saint Simonove rečenice). Treći je umjetnik sjećanja Elias Canetti - prikazan *Spašenim jezikom* u prijevodu Zlatka Crnkovića - umjetnik mnogostrukih identiteta bez tragike i jadikovanja, žongler jezicima (u kući Canettijeva djeda u Bukovini govorilo se sefardski španjolski, bugarski, turski i armenski, njemački i engleski) i - pripazite na sve ove stupnjeve - tumač vlastitih sjećanja na djetinjstvo.

Preko ogleđa o povijesnoj fikciji romana-biografije-pastiša Petera Ackroyda o Oscaru Wildeu i *njegovu* samooblikovanju (iz 1984) silazimo, međutim, u "donji svijet" loše povijesno-dokumentarističke fikcije i faksije: Kunderina *Nepodnošljiva lakoća postojanja* (sarajevsko izdanje iz 1985) za Ivića je već viđen kičasti filozofski esej, no ipak počašćen parodičnim "kratkim sadržajem"; *Wonderland* Marinka Koščeca (2003), *roman à clef* o zagrebačkom Filozofskom fakultetu, dosadno je trivijalan, i tako suprotstavljen zanimljivije trivijalnom *Forsiranju romana reke* Dubravke Ugrešić o istome fakultetu; *Povijest hrvatske književnosti* (2003), izdanje s kioska Slobodana Prosperova Novaka, nepažljivo je sročeno privid erudicije usmjeren na vašarski vanjski efekt, dok *Dioklecijan* Veljka Barbičevića (2006) nije čak ni privid, već naprosto

ne dovodi ništa u pitanje, ne osporava, ne mijenja ni autora ni čitatelja, isporučujući ponovo uvijek poznati ishod - te nas tako vraća "ružnoj vulgati".

SREDNJI VIJEK ZA NAROD HRVATSKI I SRPSKI Posljednji je, najopsežniji, dio *Napulja* o historiografiji *sensu stricto*. Ivić je vidi kao jednu humanističku znanost koja bi mogla biti nešto drugo nego što trenutačno jest. Prikazujući knjige Emmanuela Le Roya Laduriea, Georges-a Dubyja, Marca Blocha, Jacquesa Le Goffa, Paula Veynea, Georges-a Dumézila, Carla Ginzburga, Bronislawa Geremeka, Petera Browna, G. W. Bowersocka - prikazujući te knjige u trenutku kad su kod nas uglavnom neprevedene, kad je misao njihovih autora kod nas nerecipirana - Ivić skicira "drugu" historiografiju, onu koja ga zanima. Hvatajući je u uzbuđljivom trenutku nastajanja, Ivić obavještava domaće čitateljstvo kako se može razmišljati o povijesti kao nizu slika i predodžbi, o povijesti kao smjenjivanju i postojanosti mentaliteta, o drugosti "malih" povijesnih stvari - onoga što nisu ni ratovi ni političke promjene ni klasni sukobi, onoga što "prave" povjesnice redovno guraju u privjeske rubrika "kulture i civilizacije".

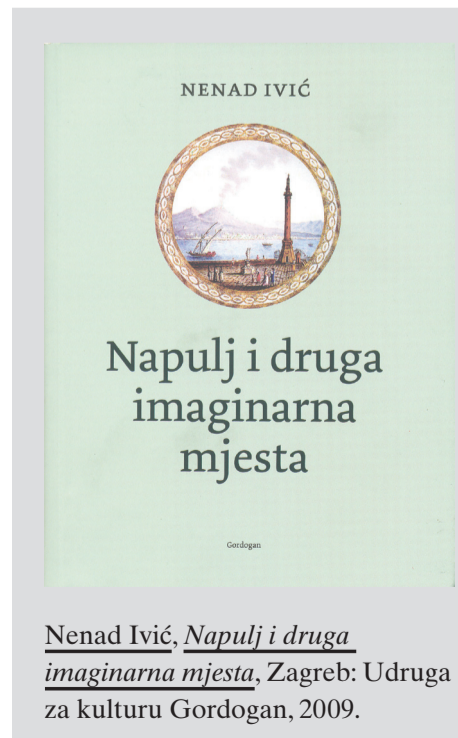
Tri desetljeća koje *Napulj* obuhvaća uključuju, naravno, i uspon i ustoličenje ovako nagoviještenog "Novog historizma". Većina imena s kojima je Ivić upoznao publiku danas su kanonski autori, na usnama i peru mnogog povjesničara koji odluči biti "moderniji". No puka odluka nije dovoljna, kao što nije

— JEDNA ŠKOLJKA LAGANO OTVARA USTA I FILTRIRA SVIJET OBLAŽUĆI RIJEČIMA ONO ŠTO JE SMETA ILI VESELI —

dovoljan ni sam odabir teme; ocjenjujući knjige domaćih povjesničara koji su nudili "modernije" ili "drugačije" od "normalne" povijesti - književnost ili obične ljude (to su *Litterarum studia* Radoslava Katičića, iz 1998; *U gradu Svetoga Marka* Lovorke Čoralić, iz 2001) - Ivić ne nalazi laskavih riječi; ispit "hvatanja drugosti" polaže jedino - Natko Nodilo (*Stara vjera Srba i Hrvata*, 1885-1890, pretisak iz 1981; nedovršena i nikad ponovo tiskana *Historija srednjeg vijeka za narod hrvatski i srpski I-III*, 1899-1905).

OD MEDA LJEPLJIVI PRSTI Ivić piše asketski. Ne toliko u smislu "ustežanija" koliko u smislu "vježbanja". Traži od čitatelja da ga pomno slijedi, da pristane na igru pod Ivićevim uvjetima. Poput svakog trenera, i Ivić nas često ljuti, nervira: mene, recimo, onda kad je samodostatan do granice oholosti ("ne volim svoje napisane tekstove: znam što sam napisao i oni me ne iznenaduju"); "odbija me promatranje bilo čijeg života, psećeg ili ljudskog, *sub specie aeternitatis*" - ali iskupljuju ga prodori čulnosti: "poput školjke lagano otvaram usta i filtriram svijet oblažući riječima ono što me smeta ili veseli"). Slijedimo li Ivića, međutim, preko svih kvrga i prepreka, odvest će nas do svijeta u kojem se znanošću - on bi možda rekao "tekstom" - *vrijedi* baviti, zato što se bavimo na jedini smislen način: potpuno pošteno i potpuno odano. Razmisliši o svemu, pročitavši sve, ne žureći, birajući u moru problema one koje se jedino isplati birati: najozbiljnije, najteže, najmanje rješive. *Napulj i druga imaginarna mjesta* svojevrstna su vježbenica humanističke znanosti *drugačije* od one koju trenutačno imamo. (Takva je znanost trenutačno u manjini - malo tko u Hrvatskoj piše poput Ivića, malo tko razmišlja o onome što njega muči - no ne treba nad tim puno cmoljiti; mnogo je štošta u Hrvatskoj u manjini.)

Napulj je važan po još dva momenta. Po knjigama i dilemama koje prikazuje, on je prozor u (neispričovijedanu) duhovnu povijest hrvatskih osamdesetih; po historiografskim problemima koje zadaje - "koliko su Rimljani zanimljivi kad se istražuje njihova egzotičnost a koliko su dosadni kad se ponavlja tradicija *historia magistra vitae*"; "Mi jednostavno ne znamo što je, recimo u XVI. stoljeću, značilo biti Splitsanin, Zadrani, Hvaranin ili Dalmatinac i kakve je to lojalnosti, veze i neprijateljstva podrazumijevalo"; "kako je to bilo biti doseljenik u Mlecima, raditi kao postolar, veslati na galijama ili biti kalafat u Arsenalu" - *Napulj* je prizivanje užitka u (povijesnom) tekstu koji bi nam se još i mogao desiti: da i na hrvatskom nađemo "dodirnu točku s tim ljudima koji su kao i mi grickali masline, pili vino, imali od meda ljepljive prste, borili se protiv oštrog vjetra i kiše koja zasljepljuje, ljeti tražili hlad pod platanama, uživali i mislili, starili i umirali." ▣

Nenad Ivić, *Napulj i druga imaginarna mjesta*, Zagreb: Udruga za kulturu Gordogan, 2009.

— nastavak sa stranice 2
već će predstaviti djela koja svoju inspiraciju i razlog postojanja pronalaze u osviještenosti i uvidu u metafizičku potku zbilje koja upravo u području neinteresnog stvaralaštva pronalazi prirodni put realizacije iskaza o egzistencijalnoj poziciji čovjeka i njegove stvarnosti unutar složene strukture kozmičkog poretka. Koliko su umjetničko stvaralaštvo i nazor o oduhovljenosti stvarnosti bliski, potvrđuje to što svi inovativni umjetnički pravci i discipline koje su obilježile modernu i postmodernu epohu označenu prevlašću empirijske znanosti, sadržavaju vitalnu spiritualnu komponentu. U apstraktnoj umjetnosti spiritualno izbija u realizaciji arhetipskih formi, mandala ili zenom nadahnutih kompozicija te prikaza kozmoloških sustava. Prisutno je u mističnom i transcendentalnom konceptualizmu, tehnospiritualizmu te ritualnim komponentama umjetnosti performansa. Spiritualna stvarnost naročito se snažno manifestira u svim pravcima figurativnog umjetničkog stvaralaštva koji upravo u ekspresiji, stupnju odmaka od realističkog prikaza, integraciji lika u materijal ili druge planove kompozicije te uspostavljanju novih strukturalnih, figuralnih, formalnih i/ili kulturoloških cjelina ukazuju na

njezinu ukorijenjenost u samu srž ontološkog samoodređenja ljudske vrste.

Circoolar

Dodjelu nagrade Circoolar pokrenula je udruga Stomorica s ciljem jačanja glazbene demo scene. To je nova hrvatska godišnja nagrada, koja će se po prvi puta dodijeliti ove godine, 28. studenog, u zadarskom klubu Arsenal. Cilj Circoolar je podići značaj hrvatske glazbene demo scene, pojačati kvalitetu i produktivnost, poticati medije, gradske uprave, koncertne promotore i glazbene izdavače da se s većom predanošću skrbe za nju, kako bi se urbana glazba našla na europskoj glazbenoj i koncertnoj mapi. Prvo izdanje dodjele nagrada podržat će nastup bendova We Come One, Sexymotherfuckers, Pankerfaust, Syke Kamikaza (Hram), zatim nastup pobjednika u kategoriji Najbolji koncert i pobjednika u kategoriji Najbolja demo grupa ili izvođač.

Pitanja života i smrti

Projekt pod nazivom *Bioetika* – pitanja života i smrti ciklus je predavanja i radionica kojima se želi teorijska bioetička pitanja približiti najširem građanstvu, ali i bioetičke rasprave obogatiti neznanstvenim doprinosima. Ciklus predavanja i radionica kroz koje će se realizirati ovaj projekt koristit će interaktivne i participativne metode rada. Bioetika je relativno mlado, ali već etablirano područje interdisciplinarnog i pluriperspektivnog rasprave o etičkim problemima koji se tiču života u širokom spektru pitanja objedinjenih tim pojmom. Radi se o problemima s kojima se u znanstveno-

-tehnološkom dobu suočava čovjek (ljudski život, zdravlje i tjelesnost), ali i o problemima koji se tiču drugih, neljudskih živih bića te prirode u cjelini. Iako je znanstvenoteorijski pristup ključni element bioetike, ona zahtijeva i institucionalno (pravno-političko) djelovanje te građanski angažman. Razlog tome je činjenica da se bioetička pitanja tiču svakoga čovjeka pa u njihovom razmatranju baš svatko može i treba dati svoj doprinos, bez obzira na stupanj obrazovanja, religioznost, društveni status, itd. Cijeli projekt smješten je u Centar za kulturu Trešnjevka, a uvodno predavanje na temu *Bioetika – Život pod povećalom* održat će se 19. listopada u 20 sati. **E**

NA NASLOVNOJ STRANICI: BORIS LJUBIČIĆ, H, -NIŠTA, -NIŠTA, -SMO, -STE, -ŠE

“Aorist je prošlo svršeno vrijeme i dizajnira se samo od svršenih glagola. Koristi se za radnju svršenu u prošlosti, naročito upravo svršene radnje. Primjer za glagol *reći*: rekoH, reče, reče, rekoSMO, rekoSTE, reko ŠE. Toliko o slovu “H” kad se ono javlja na kraju nekog glagola ili riječi. Što kad se javlja ili ne javlja na početku? Hrvatski, Hrvatska, Hrvatsko postaje: Rvatski, Rvatska, Rvatsko... Kratica za Republiku je RR ili ti Rolls Royce, zapravo SUPER! Poznati usklik: “Hrvat i Hrvatce” bio bi “rvati i ...”. Budimo ozbiljni, “H, ništa, ništa, smo, ste, še” nije više prošlo i svršeno vrijeme; ono je tu, mi ga upravo živimo, pitanje je do kad, jer ni Vlada RR ne zna u kojoj brzini vozi. Možda vozi i brzo, ali u krivom smjeru. Kao dizajner mogu odgovorno reći da su osnovni hrvatski vizuali: grb, zastava, državne institucije i sve prateće aplikacije, kao i širi sadržaji u gospodarstvu i kulturi koji nose pridjev hrvatski, u dizajnerskom izričaju “niša, ništa, smo, ste, še...”. Popravimo to već u redizajnu Ustave RH! Jer, bit će “H” ništa, ništa sve dok ne usvojimo novu zastavu...”

BORIS LJUBIČIĆ, dizajner iz Zagreba sa zavidnom međunarodnom reputacijom, najaktivniji protagonist hrvatske dizajnerske scene u Hrvatskoj, osobito posvećen projektu vizualnog identiteta Hrvatske. Prema vlastitim riječima, “u potrazi za hrvatskim identitetom, žrtvovao je svoju inventivnost i osobno podredio općem”.

Nadolazeća pobuna (L'insurrection qui vient)

nova temeljna knjiga
antikapitalističkog aktivizma

USKORO

u prosinačkom broju
Libre Libere

“društveni suživot uskoro će okončati, odluka je blizu”

IMPRESSUM

zarež, dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

adresa uredništva
Vodnikova 17, HR-10000 Zagreb,
tel: +385 1 4855 449, 4855 451
fax: +385 1 4813 572
e-mail: zarež@zg.htnet.hr
web: www.zarež.hr

uredništvo prima
pon-pet 12-15h

nakladnik
Druga strana d.o.o.

za nakladnika
Andrea Zlatar

v.d. glavne urednice
Katarina Luketić

zamjenici glavne urednice
Nataša Govedić, Srećko Horvat i Marko Pogačar

izvršni urednik
Nenad Perković

poslovna tajnica
Dijana Cepić

uredništvo
Dario Grgić, Silva Kalčić,
Suzana Marjanić,
Trpimir Matasović, Boris Postnikov, Srećko Pulig,
Zoran Roško i Gioia-Ana Ulrich

dizajn
Ira Payer, Tina Ivezić

lektura
Darko Milošić

prijelom i priprema za tisak
Davor Mlašinčić

tisak
Tiskara Zagreb d.o.o.

Tiskanje ovog broja omogućili su:

Ministarstvo kulture
Republike Hrvatske
Ured za kulturu grada
Zagreba

BORIS LJUBIČIĆ, H,-NIŠTA,-NIŠTA,-SMO,-STE,-ŠE